

Lönebildningsrapporten 2009

KONJUNKTURINSTITUTET, KUNGSGATAN 12-14, BOX 3116, SE-103 62 STOCKHOLM
TEL: 08-453 59 00, FAX: 08-453 59 80
E-POST: KI@KONJ.SE, HEMSIDA: WWW.KONJ.SE

ISSN 1253-3550, ISBN 978-91-86315-08-5

KONJUNKTURINSTITUTET gör analyser och prognoser över den svenska och den internationella ekonomin samt bedriver forskning i anslutning till detta. Konjunkturinstitutet är en statlig myndighet under Finansdepartementet och finansieras till största delen med statsanslag. I likhet med andra myndigheter har Konjunkturinstitutet en självständig ställning och svarar själv för bedömningar som redovisas.

Konjunkturläget innehåller analyser och prognoser över svensk och internationell ekonomi. **The Swedish Economy** sammanfattar rapporten på engelska. **Analysunderlag** består av ett omfattande sifferunderlag i tabellform och publiceras i anslutning till Konjunkturläget. Analysunderlag går att beställa som tryckt rapport. Den går också att ladda ner från Konjunkturinstitutets hemsida. Se www.konj.se/konjunkturlaget.

Det finns också statistik i form av utfalls- och prognosdata över den svenska och internationella ekonomins utveckling. Se www.konj.se/statistik.

På Konjunkturinstitutets hemsida finns en översikt över Sveriges ekonomi med olika nyckeltal (till exempel inflation, resursutnyttjande och sysselsättning). Översikten kallas för "Läget i svensk ekonomi" och uppdateras en gång per månad. Se www.konj.se/laget.

En ordlista över olika ekonomiska begrepp finns på Konjunkturinstitutets hemsida, www.konj.se/ordlista. Ordlistan förklarar facktermer och definierar hur Konjunkturinstitutet använder olika begrepp.

Förord

Regeringen har gett Konjunkturinstitutet uppdraget att årligen utarbeta en rapport om de samhällsekonomiska förutsättningarna för lönebildningen (prop. 1999/2000:32, Lönebildning för full sysselsättning). Syftet med rapporten är att tillhandahålla ett kvalificerat faktaunderlag som ska underlätta för arbetsmarknadens parter och Medlingsinstitutet att uppnå samsyn kring de samhällsekonomiska förutsättningarna för lönebildning och löneförhandlingar.

Kapitel 1 sammanfattar rapporten. Kapitel 2, ”Arbetsmarknadens utveckling 2010–2012”, beskriver konjunkturutvecklingen samt arbetsmarknads- och löneläget under perioden 2010–2012. Kapitel 3, ”Lönebildningens effekter i en djup lågkonjunktur”, analyserar hur den makroekonomiska utvecklingen, bland annat BNP och sysselsättning, påverkas av olika ökningstakter för arbetskostnaden 2010–2012. Kapitel 4, ”Lönegapet mellan kvinnor och män i privat sektor”, presenterar en analys av lönegapet mellan män och kvinnor och dess samband med segregeringen av yrkesfördelningen enligt kön. Effekten på lönegapet av låglönesatsningarna i 2007 års avtalsrörelse analyseras också.

Rapporten bygger på den prognos för svensk ekonomi som presenterades i Konjunkturläget augusti 2009.

Arbetet med årets rapport har letts av forskningschef Juhana Vartiainen.

Stockholm i september 2009

Mats Dillén
Generaldirektör

Innehåll

1 Sammanfattning.....	7
1.1 Djup lågkonjunktur under avtalsperioden.....	7
1.2 En viktig avtalsrörelse 2010.....	8
1.3 Utmanande konjunkturläge	9
1.4 Låg men positiv arbetskostnadsökning främjar BNP och sysselsättning under lågkonjunkturer	11
1.5 Könsmässig yrkessegregering bidrar till lönegapet mellan kvinnor och män.....	13
2 Arbetsmarknadens utveckling 2010–2012	19
2.1 Makroekonomisk utveckling.....	20
2.2 Resursutnyttjandet och löneutvecklingen	22
2.3 Pressade vinster efter avtalsrörelsen 2007	30
2.4 Inför avtalsrörelsen 2010.....	34
3 Lönebildningens effekter i en djup lågkonjunktur.....	45
3.1 Inledning och slutsatser.....	45
3.2 Konjunkturinstitutets tankesammanhang – fokus på konjunkturrella obalanser.....	48
3.3 Faktorer att ta hänsyn till i en djup lågkonjunktur.....	51
3.4 Makroekonomiska effekter av en högre tillväxt i arbetskostnaden 2010–2012	56
3.5 Makroekonomiska effekter av en lägre tillväxt i arbetskostnaden 2010–2012	59
3.6 Vilken utveckling av arbetskostnaden främjar produktion och sysselsättning mest?	61
3.7 Alternativa antaganden och fördjupningar.....	63
4 Lönegapet mellan kvinnor och män i privat sektor.....	79
4.1 Att mäta lönegapet.....	80
4.2 Lönegapets utveckling och storlek 2008.....	85
4.3 En könsuppdelad arbetsmarknad	88
4.4 Effekter av låglönesatsningen på lönegapet.....	97

FÖRDJUPNING

En tidsvarierande jämvikt för arbetskostnadsandelen.....	40
Kostnader för deflation	69
Penningpolitik under nollränta.....	72
Prissättning i en djup lågkonjunktur.....	75

1 Sammanfattning

Avtalsrörelsen 2010 kommer att genomföras i en djup lågkonjunktur. Konjunkturinstitutet bedömer att i detta läge främjas BNP-tillväxten och sysselsättningen av låga men i genomsnitt positiva löneökningar 2010–2012. Såväl generella lönefrysningar som höga löneökningar under perioden som helhet medför att produktionen och sysselsättningen utvecklas sämre. Konjunkturinstitutets analys av löneskillnader mellan män och kvinnor visar att lönegapet i näringslivet har minskat endast blygsamt sedan 1997. En viktig förklaring till lönegapet är den könsuppdelning som råder på arbetsmarknaden. Såväl kvinnor som män tjänar betydligt mer om de arbetar inom manligt dominerade yrken, även när hänsyn tas till skillnader i observerbara lönepåverkande faktorer som till exempel utbildning, ålder och deltidsarbete.

1.1 Djup lågkonjunktur under avtalsperioden

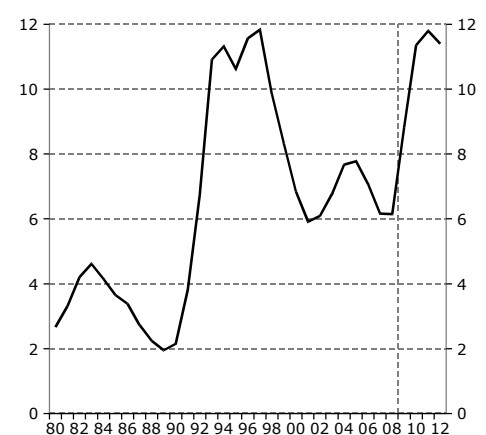
Sverige befinner sig i en djup lågkonjunktur som påverkar arbetsmarknaden dramatiskt.¹ BNP föll med 0,2 procent 2008 och kommer att falla med ytterligare 5 procent i år. Arbetslösheten är på väg upp och bedöms nå nästan 12 procent 2011 (se diagram 1). Sysselsättningen minskar med ca 265 000 personer mellan åren 2008 och 2011. Arbetslösheten beräknas börja minska i slutet av år 2011, men återhämtningen av ekonomin och arbetsmarknaden kommer att ta lång tid. Den minskade sysselsättningen innebär att många individer långvarigt slås ut från arbetsmarknaden. En hög arbetslöshet håller tillbaka arbetskraftsdeltagandet, eftersom det blir mindre attraktivt att söka sig till arbetsmarknaden när sannolikheten att få ett jobb är låg. Samtidigt leder högre långtidsarbetslöshet även till en högre jämviktsarbetslöshet, bland annat eftersom de långvarigt arbetslösa delvis tappat kompetens.

Lågkonjunkturen blir djup och utdragen, vilket ställer både stabiliseringspolitiken och lönebildningen inför stora utmaningar. Den ekonomiska politiken har lagts om i tydligt expansiv riktning och den förutses bli fortsatt expansiv de närmaste åren. Härigenom mildras lågkonjunkturen något och uppgången i arbetslösheten dämpas.

Det kraftiga efterfrågebortfallet bidrar även till att prisutvecklingen blir svag. Inflationen kommer under de närmaste åren att underskrida Riksbankens inflationsmål. En viktig utmaning för penningpolitiken blir att undvika att förväntningar om en alltför låg inflationstakt biter sig fast. Riksbanken har sänkt styrrentan i rask takt, vilket innebär att det i stort sett inte finns något ut-

Diagram 1 Arbetslöshet

Procent av arbetskraften

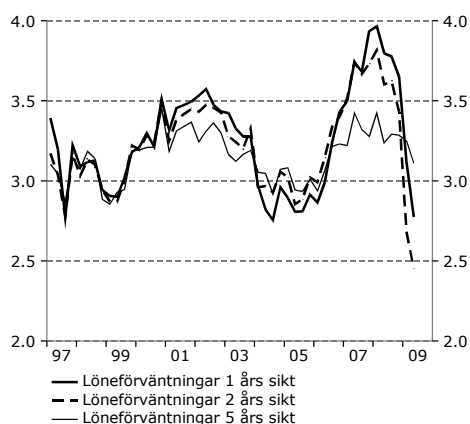

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

¹ Analysen i denna rapport utgår från den prognos som presenterades i *Konjunkturläget*, augusti 2009, Konjunkturinstitutet.

Diagram 2 Löneförväntningar hos arbetsmarknadens parter

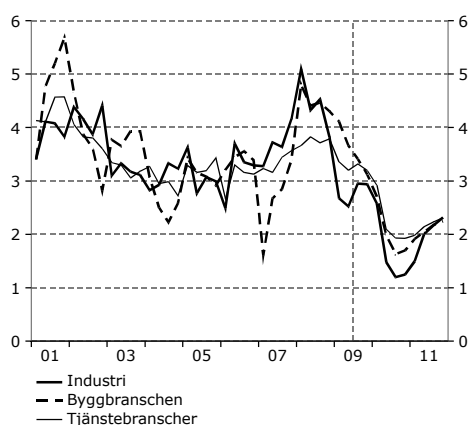
Årlig procentuell förändring, kvartalsvärden

Anm. Parternas respektive genomsnittliga förväntningar är sammanvägda med lika vikt.
Källa: Prospera.

Diagram 3 Timplön i näringslivsbranscher

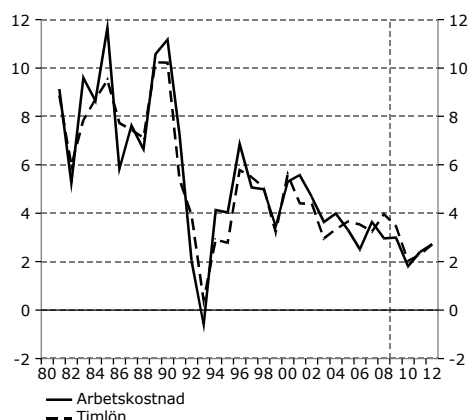
Årlig procentuell förändring, kvartalsvärden

Källor: Medlingsinstitutet och Konjunkturinstitutet.

Diagram 4 Arbetskostnad och timplön i näringslivet

Årlig procentuell förändring, kalenderkorrigerade värden

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

rymme kvar för ytterligare räntesänkningar. Konventionell penningpolitik kan således inte stimulera ekonomin mer 2009 och första halvåret 2010.

Förutsättningarna för lönebildningen analyseras i denna rapport främst i ljuset av den djupa lågkonjunkturen. Konjunkturinstitutet bedömer i lönebildningsrapporterna normalt arbetskostnadsutvecklingen utifrån tre perspektiv: vad som är den långfristiga, strukturella ökningstakten av arbetskostnaden, hur jämviktsarbetslösheten påverkas av arbetsmarknadsparternas agerande och vilken arbetskostnadsökning som motiveras med hänsyn till eventuella konjunkturella obalanser.² I årets rapport ligger fokus på det sistnämnda, det vill säga sambandet mellan löneökningstakten och konjunkturutvecklingen. Ekonomin är i utgångsläget 2010 långt från konjunkturell balans, och löneutvecklingen under de närmaste åren väntas inte i någon större grad påverka jämviktsarbetslösheten eller de långfristiga strukturella förutsättningarna för arbetskostnadsökningar i Sverige. Arbetsmarknadens parter kan däremot med sina centrala och lokala överenskommelser 2010–2012 påverka konjunkturförloppet och återhämtningen av den svenska ekonomin.

1.2 En viktig avtalsrörelse 2010

Sverige står inför en omfattande avtalsrörelse. Under 2010 ska ungefär 500 kollektiva löneavtal omförhandlas. Dessa förhandlingar omfattar ca 3 miljoner personer, vilket motsvarar 75 procent av alla arbetstagare på den svenska arbetsmarknaden. Av dessa omfattas ungefär 70 procent av avtal som löper ut den 31 mars 2010. Två tredjedelar av de resterande, motsvarande ca 600 000 individer, har avtal som löper ut under april, maj och juni. Den 30 september 2010 löper avtal ut för många inom det statliga arbetsområdet.

Förväntningarna om framtida löneökningar har redan dämpats till följd av den djupa lågkonjunkturen (se diagram 2). Ökningstakten för löner och arbetskostnader växlar enligt Konjunkturläget augusti 2009 ner under perioden 2010–2012 (se diagram 3 och diagram 4). Arbetskostnaderna bedöms öka med i genomsnitt 2,3 procent per år under avtalsperioden 2010–2012.

Sverige befinner sig i en djup lågkonjunktur och varken stabiliseringspolitiken eller lönebildningen kan åstadkomma en snabb vändning på arbetsmarknaden. Lönebildningen kan dock bidra till att lindra sysselsättningsförlusten under krisen och även minska riskerna för att konjunkturläget ytterligare försämras eller att krisen förlängs.

² Se kapitel 3 samt *Lönebildningsrapporten*, 2006, för en mer utförlig presentation av Konjunkturinstitutets tankesammanfattning för lönebildning.

1.3 Utmanande konjunkturläge

Lågkonjunkturen ställer avtalsrörelsen inför ett dilemma. Arbetskostnadsläget är högt med hänsyn till konjunkturläget och speciellt industrin har drabbats hårt av lågkonjunkturen. Å ena sidan motiverar detta utgångsläge låga löneökningar eller till och med lönesänkningar i många företag. Å andra sidan kan en lägre utveckling av arbetskostnaden än i Konjunkturinstitutets prognos inte mötas med en mer expansiv penningpolitik eftersom reporäntan för närvarande ligger nära noll. En svag utveckling av arbetskostnaden leder därför till ännu lägre inflation och till lägre inflationsförväntningar, det vill säga till högre realränta. En högre realränta innebär i sin tur en ekonomisk åtstramning.

HÖGA ARBETSKOSTNADER OCH NEDPRESSADE VINSTER MOTIVERAR LÅGA LÖNEÖKNINGAR

Arbetskostnaderna är höga och vinsterna låga inom många branscher och i många företag. Avtalsrörelsen 2007 genomfördes i förväntan om en fortsatt stram arbetsmarknad och resulterade då, med facit i hand, i förhållandevis höga nominella löneökningar för avtalsperioden 2007–2009. Timplönen i näringslivet som helhet ökade med 4,0 procent 2008 och ökar med 3,5 procent 2009.³ Den svaga produktivitetsutvecklingen under samma period är dock en oangenäm överraskning som inte motsvarar de förväntningar som rådde under avtalsförhandlingarna 2007. Arbetsproduktiviteten sjunker tre år i rad under perioden 2007–2009. Detta innebär en snabb uppgång av arbetskostnadsandelen och enhetsarbetskostnaden i näringslivet, vilket i sin tur försvagar företagens förmåga att upprätthålla produktionen och sysselsättningen.

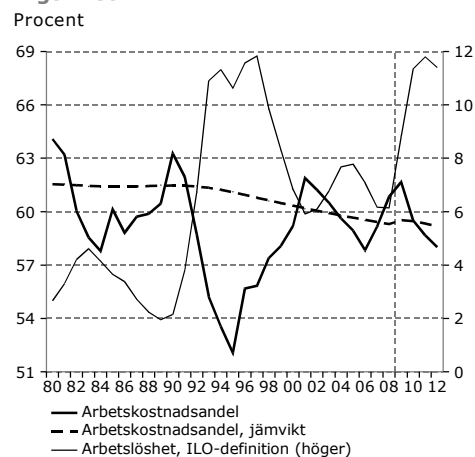
Arbetskostnadsandelen kommer visserligen att falla framöver – vilket är typiskt för en lågkonjunktur – men den kommer fortfarande att vara hög 2010 och 2011 med hänsyn tagen till konjunkturläget. Trots en arbetslöshet på nästan 12 procent, underskrider arbetskostnadsandelen 2011 och 2012 bara måttligt den av Konjunkturinstitutet bedömda jämviktsnivån⁴ (se diagram 5).

HÖGA ARBETSKOSTNADSÖKNINGAR STIMULERAR INTE EKONOMIN

Höga arbetskostnader, tillsammans med låg efterfrågan och en stor mängd lediga resurser, bidrar till att många företag minskar antalet anställda 2010 och 2011, trots att ekonomin då har börjat växa.

En ännu högre arbetskostnadsökning än vad som prognostieras av Konjunkturinstitutet skulle ytterligare försämra lönsam-

Diagram 5 Arbetskostnadsandel i näringslivet

³ Timplön enligt nationalräkenskaperna.

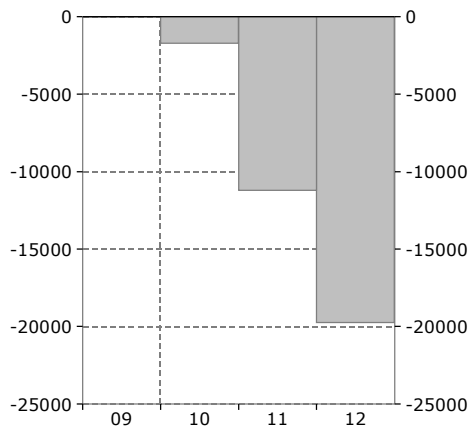
⁴ Se fördjupningen "En tidsvarierande jämvikt för arbetskostnadsandelen" för en analys av andelens trendmässiga utveckling.

Anm. Arbetskostnadsandel definieras som totala nominella lönekostnader dividerat med nominellt förädlingsvärde (se kapitel 2).

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

Diagram 6 Sysselsättning i näringslivet vid 4 procents tillväxt i arbetskostnaden per år 2010–2012

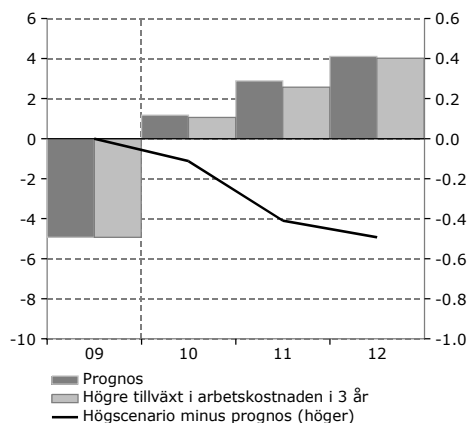
Skillnad mot prognos, antal personer

Källa: Konjunkturinstitutet.

Diagram 7 BNP

Årlig procentuell förändring respektive procent

Anm. Helledragen linje (höger skala) visar nivåskillnad i procent.

Källa: Konjunkturinstitutet.

heten i näringslivet. Det skulle också ge en långsammare uppgång i BNP och ett större fall i sysselsättningen än Konjunkturinstitutets prognos. Om den årliga ökningen av arbetskostnaden under perioden 2010–2012 exempelvis skulle bli 4,0 procent i stället för prognostiserade 2,3 procent, visar Konjunkturinstitutets modellberäkning att antalet sysselsatta 2012 skulle bli ca 20 000 personer lägre än Konjunkturinstitutets prognos (se diagram 6). BNP-nivån skulle 2012 i detta fall bli ca 0,5 procent lägre än Konjunkturinstitutets prognos (se diagram 7).⁵

Det finns flera orsaker till att den ekonomiska utvecklingen blir svagare i scenariot med 4,0 procents årliga arbetskostnadsökningar, jämfört med Konjunkturinstitutets prognos. Högre arbetskostnader verkar hämmande på företagens efterfrågan på arbetskraft. Den högre tillväxten av arbetskostnaden kompenseras till viss del med högre prisökningar för företagens produkter, men den reala arbetskostnaden blir ändå högre än Konjunkturinstitutets prognos. En högre inflation leder till att Riksbanken höjer reporäntan snabbare och tidigare. Detta medför att realräntan 2010–2012 blir högre än prognosen, vilket i sin tur hämmar återhämtningen av företagens investeringar. Samtidigt förvärras kostnadsproblemet i många företag ytterligare, vilket resulterar i fler konkurser och uppsägningar. En högre reallön för dem som har kvar sitt jobb främjar i viss mån hushållens disponibla inkomster, men den högre realräntan håller samtidigt tillbaka hushållens vilja att konsumera.

EN ALLTFÖR SVAG UTVECKLING AV ARBETSKOSTNADEN KAN OCKSÅ FÖRSVAGA BNP OCH SYSSELSÄTTNING

Samtidigt som det finns ett behov av att återställa näringslivets lönsamhet finns det också skäl att undvika en stagnation eller generella sänkningar av löner och arbetskostnader. En återhållsam löneutveckling belönas normalt med en låg reporänta, eftersom en låg ökning av arbetskostnaden innebär ett lågt kostnadstryck. Riksbanken kan då låta ekonomin expandera och sysselsättningen kan öka till högre nivåer innan Riksbanken behöver börja bromsa ekonomin med räntehöjningar. På så vis leder återhållsamma lönekrav till högre sysselsättning, utan att löntagarnas reala disponibla inkomster långfristigt påverkas negativt.⁶

I det nuvarande konjunkturläget fungerar dock inte nödvändigtvis denna återkoppling mellan låga löneökningar och lägre reporänta, eftersom reporäntan redan ligger nära noll och inflationen underskrider 2-procentsmålet. Allmänt stagnerande löner eller generella lönesänkningar skulle i detta konjunkturläge först och främst avspeglas i en ännu lägre prisökningstakt, inte i en lägre reporänta. Sammantaget innebär det en högre realränta, vilket verkar åtstramande på den ekonomiska utvecklingen.

⁵ Se kapitel 3.

⁶ Se kapitel 3 i *Lönebildningsrapporten*, 2008, för en utförlig analys.

Ett scenario där arbetskostnadsökningen 2010–2012 är noll innebär således också en högre realränta än Konjunkturinstitutets prognos (se diagram 8).⁷ Den högre realräntan dämpar hushållens konsumtion och företagens investeringar, så att återhämtningen av ekonomin blir trögare. Oförändrade arbetskostnader innebär därför också en sämre BNP-utveckling än Konjunkturinstitutets prognos (se diagram 9), och även sysselsättningen blir lägre. Skillnaden i antalet sysselsatta gentemot prognosen blir drygt 40 000 personer 2012 (se diagram 10).

1.4 Låg men positiv arbetskostnadsökning främjar BNP och sysselsättning under lågkonjunkturen

Konjunkturinstitutets samlade bedömning är att en genomsnittlig arbetskostnadstillväxt mellan 1 procent och 2,5 procent per år 2010–2012 ger en starkare utveckling av produktion och sysselsättning, jämfört med alternativerna. En sådan arbetskostnadsökning bedöms balansera riskerna med å ena sidan deflation, å andra sidan ett alltför högt kostnadstryck i näringslivet som helhet.

STORA RISKER MED BÅDE FÖR LÅG OCH FÖR HÖG ARBETSKOSTNADSUTVECKLING

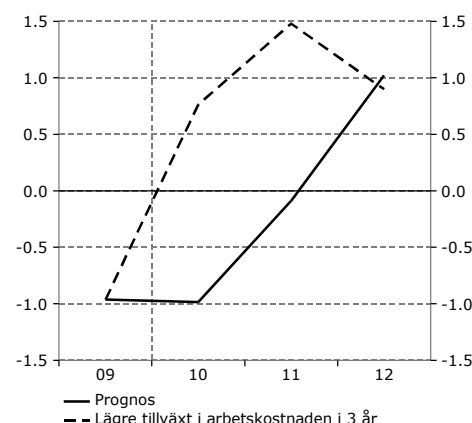
Konjunkturinstitutets analys av olika ökningstakter för löner och arbetskostnader för avtalsperioden 2010–2012 indikerar att det finns sysselsättningsförluster förknippade med både stagnerande arbetskostnader och alltför höga arbetskostnadsökningar. Ett viktigt skäl till detta är att både en mycket hög löneökningstakt och stagnerande löner i detta speciella konjunkturläge ger en hög realränta.

Både nollscenariot och 4-procentsscenarioet är dessutom förknippade med stora risker. Utvecklingen med oförändrad arbetskostnad kan bli betydligt sämre om förväntningar om en långsiktigt lägre inflation biter sig fast. I värsta fall kan ekonomin hamna i en deflationsspiral där priser och löner faller samtidigt som realräntan förblir hög, eftersom den nominella räntan ligger fast vid nollnivån. Sannolikheten för en sådan deflationsspiral i Sverige är visserligen låg. Riskerna är dock inte försumbara, bland annat eftersom kronan har förstärkts under sommaren 2009 och förstärkningen förväntas fortsätta 2010 och 2011, vilket dämpar

⁷ Realräntan definieras som nominalränta minus förväntad inflation, och eftersom nominalräntan inte kan sjunka mer, kommer en lägre förväntad prisökningstakt att innebära en högre realränta.

Diagram 8 Realränta

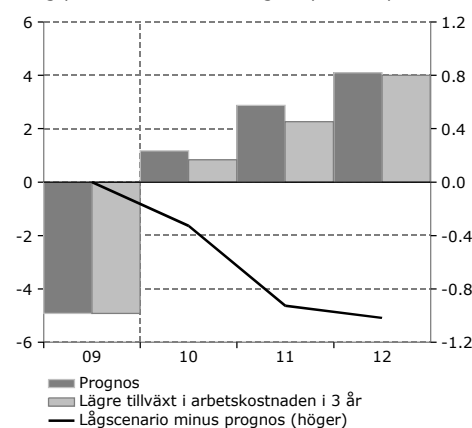
Procent, årsgenomsnitt

Källa: Konjunkturinstitutet.

Diagram 9 BNP

Årlig procentuell förändring respektive procent

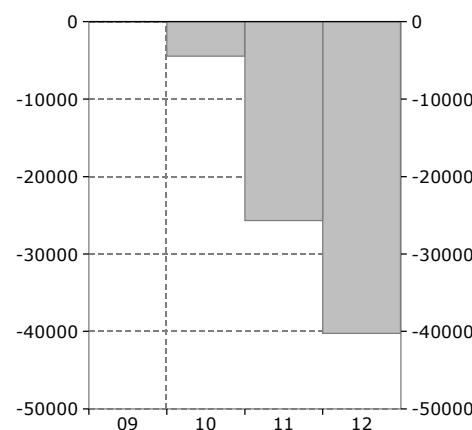

Anm. Heldragen linje (höger skala) visar nivåskillnad i procent.

Källa: Konjunkturinstitutet.

Diagram 10 Sysselsättning i näringslivet vid oförändrad arbetskostnad 2010–2012

Skillnad mot prognos, antal personer

Källa: Konjunkturinstitutet.

importpriserna.⁸ Dessutom finns det indikationer på att inflationsförväntningarna har fortsatt att sjunka under 2009.⁹

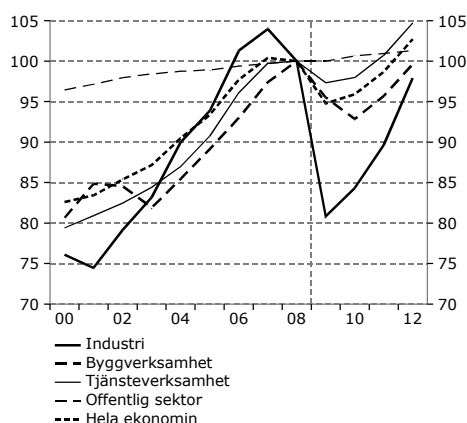
Det andra alternativscenariot, där arbetskostnaderna ökar med 4 procent per år 2010–2012, innefattar också stora risker. Ett ytterligare ansträngt kostnadsläge resulterar sannolikt i ett stort antal uppsägningar och konkurser. Högre löneökningar än vad som är konjunkturrellt normalt leder sannolikt till fler konkurser i ett svagt konjunkturläge jämfört med i ett läge med konjunkturrell balans.

Under mer normala omständigheter skulle effekterna av en tillfällig upptrappning av arbetskostnadens ökningstakt mestadels klinga av efter ett par år, allteftersom nya arbetstillfällen dyker upp för de uppsagda. Den pågående lågkonjunkturen är dock utomordentligt allvarlig vilket innebär att det blir svårare för en uppsagd medarbetare att hitta ett nytt jobb. Högre arbetslöshet på grund av högre arbetskostnader kommer sannolikt då att innebära även varaktigt högre arbetslöshet.

Det är också möjligt att en hög arbetskostnadsökning i mitten av en djup lågkonjunktur är ett uttryck för en mer permanent sämre fungerande lönebildning. Detta skulle kunna leda till varaktigt lägre investeringar och även till högre jämviktsarbetslöshet.¹⁰

Diagram 11 Produktion i olika delar av ekonomin

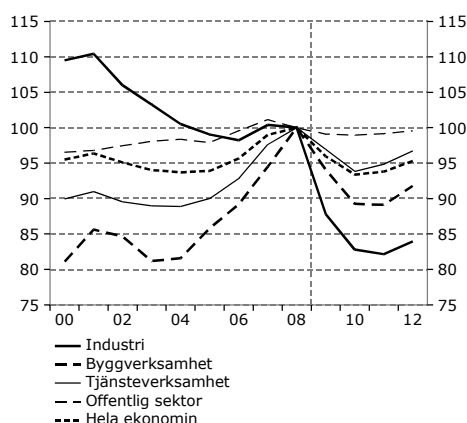
Index 2008=100

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

Diagram 12 Arbetade timmar i olika delar av ekonomin

Index 2008=100

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

SVÅRA FÖRUTSÄTTNINGAR INOM INDUSTRIEN

Lönsamhets- och produktionsutvecklingen varierar kraftigt mellan olika delar av ekonomin. Konjunkturedgången i form av efterfråge- och produktionsfallet har drabbat industrin betydligt hårdare än övriga delar av ekonomin (se diagram 11). Även den procentuella nedgången i antalet arbetade timmar är störst just i industrin (se diagram 12). Många industriföretag som producerar insats- eller investeringsvaror befinner sig i ett mycket utsatt läge.

Dessutom lider många svenska företag av likviditetsproblem. I Konjunkturbarometern augusti 2009 uppger 31 procent av de tillfrågade företagen att det är antingen svårare eller avsevärt svårare än normalt att finansiera verksamheten. Likviditetsproblemen gör det svårare för företagen att övervintra en lågkonjunktur förknippad med höga lönekostnader.

Pressade vinster samt likviditetsproblem motiverar flexibla centrala avtal som i större utsträckning än normalt tar hänsyn till bransch- och företagsspecifika förhållanden.

⁸ Se penningpolitiskt protokoll från direktionens sammanträde den 1 juli 2009, nr. 3 2009, Riksbanken, särskilt Lars Svenssons analys av penningpolitikens förutsättningar.

⁹ Prosperas mätningar.

¹⁰ Simuleringsanalyserna som diskuteras här och i kapitel 3 utgår dock ifrån att jämviktsarbetslösheten inte påverkas av olika löneökningstakter under avtalsperioden 2010–2012.

1.5 Könsmässig yrkessegregering bidrar till lönegapet mellan kvinnor och män

Skillnaderna i genomsnittlig lön¹¹ mellan kvinnor och män i privat sektor sjönk stadigt mellan 1960 och 1980. Utvecklingen hade mycket att göra med en höjning av kvinnors utbildningsnivå. Förändringarna i mäns och kvinnors relativa genomsnittliga löneläge från slutet av 1990-talet fram till i dag har däremot varit små.

SMÅ FÖRÄNDRINGAR I LÖNEGAPET MELLAN KVINNOR OCH MÄN I PRIVAT SEKTOR

Det uppmätta lönegapet, det vill säga skillnaden i genomsnittlig lön mellan kvinnor och män har bland arbetare i den privata sektorn¹² varit i stort sett oförändrat under perioden 1997–2008. År 2008 var det 14,4 procent (se diagram 13). Bland tjänstemän har det skett en gradvis minskning av lönegapet, som dock fortfarande är högre än för arbetare. Lönegapet bland tjänstemän har under de senaste åren varit något över 20 procent (se diagram 14). En faktor som har bidragit till minskningen av gapet är att andelen kvinnor som arbetar heltid har ökat något i nästan alla ålderklasser.¹³

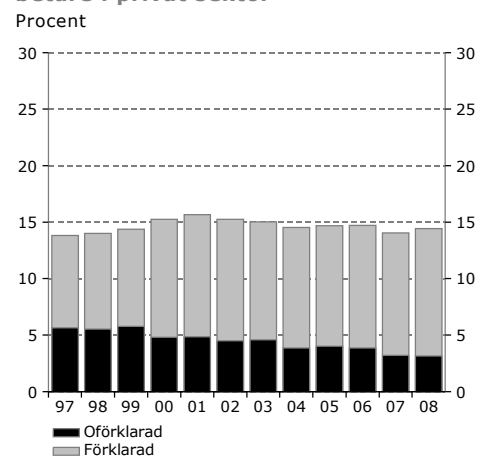
YRKE DEN VIKTIGASTE FÖRKLARANDE FAKTORN

En del av det observerade lönegapet mellan män och kvinnor går att förklara med observerbara lönepåverkande faktorer. Kvinnor och män har i genomsnitt något olika ålder och utbildning och jobbar i olika yrken och branscher, och med olika arbetsuppgifter. Genom att ta hänsyn till dessa skillnader går det att dela upp lönegapet i en statistiskt förklarad del och en oförklarad del.

Som framgår av diagram 13, kan ungefär tre fjärdedelar av lönegapet för arbetare förklaras, och det har skett en gradvis minskning av den oförklarade delen under perioden 1997–2008. År 2008 fanns det ett uppmätt lönegap på 14,4 procent varav 11,1 procentenheter gick att förklara med observerbara faktorer. Detta lämnar fortfarande ett ca 3 procents lönegap som inte förklaras.

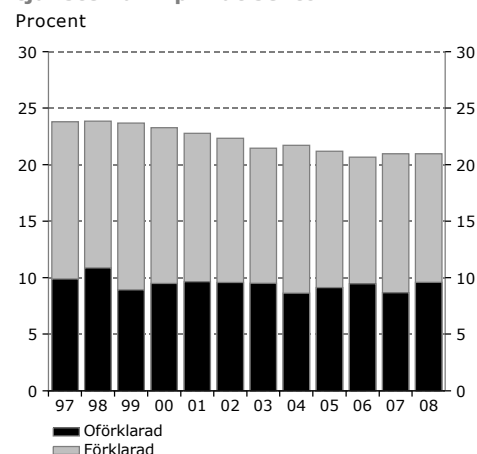
Det är framför allt skillnader i ålder, bransch, utbildning och yrke som ligger bakom den förklarade delen av lönegapet. Sys-selsatta manliga arbetare är i genomsnitt något äldre och därmed mer erfarna än kvinnor. Av alla förklarande faktorer är det just yrke som bidrar mest (4,1 procentenheter) till lönegapet bland

Diagram 13 Lönegapets utveckling, arbetare i privat sektor

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

Diagram 14 Lönegapets utveckling, tjänstemän i privat sektor

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

¹¹ Analysen här och i kapitel 4 avser lön per tidsenhet, timlön eller månadslön.

¹² Alla analyser som rapporteras i detta avsnitt och kapitel 4 avser arbetare och tjänstemän i privat sektor.

¹³ Deltidsarbete brukar vara förknippat med en något lägre timlön eller månadslön än heltidsarbete, bland annat eftersom arbetslivserfarenhet då ackumuleras i långsammare takt.

arbetare, eftersom mansdominerade yrken statistiskt sett har högre löner än kvinnodominerade yrken.

Bland tjänstemän fanns det 2008 en större, 9,5 procents, oförklarad klyfta mellan mäns och kvinnors löner, och den har i stort sett inte minskat under de senaste 10 åren. Det totala lönegapet för tjänstemän uppgick 2008 till 21,0 procent. Av det kan drygt hälften, det vill säga 11,5 procentenheter, förklaras. För tjänstemän är skillnader i mäns och kvinnors yrke den överlägset viktigaste förklarande faktorn som ligger bakom det uppmätta lönegapet. Den skapar i sig ett gap på 7,6 procentenheter.

Det större lönegapet för tjänstemän avspeglar att lönespridningen generellt är högre för den gruppen än för arbetare. Tjänstemannagruppen är mer heterogen i termer av utbildning och den har också i högre grad anammat individuell lönebildning, vilket kan ha bidragit till en större lönespridning och ett större lönegap.¹⁴

YRKESSEGREGERING ÄR EN VIKTIG FAKTOR BAKOM LÖNEGAPET

Den oförklarade delen av lönegapet tolkas ofta som ett mått på lönediskriminering, men den kan även påverkas av faktorer som det inte går att observera och inkludera i uppdelningen av lönegapet. Det oförklarade lönegapet bör därför tolkas med försiktighet. Dessutom är det möjligt att mäns och kvinnors utbildning och yrkesval avspeglar ojämlika valmöjligheter mellan kvinnor och män.

Det är också möjligt att löneskillnader mellan olika yrkesgrupper avspeglar ojämlika värderingar av mäns och kvinnors arbete. Analysen av lönegapet visar att män och kvinnors yrkestillhörighet i hög grad bidrar till lönegapet mellan könen. Den svenska arbetsmarknaden är tydligt könssegregerad, och en väsentlig del av lönegapet genereras av att det oftast är högre löner i mansdominerade yrken än i kvinnodominerade yrken. Kvinnliga arbetare som arbetar i ett mansdominerat yrke erhöll 2008 12,1 procent högre lön än kvinnliga arbetare i ett kvinnodominerat yrke (se tabell 1). Endast 3,0 procentenheter av denna skillnad kan förklaras av skillnader i observerbara lönepåverkande faktorer. För män inom arbetarkollektivet finns det en än större klyfta mellan att arbeta i ett mansdominerat respektive kvinnodominerat yrke: manliga arbetare sysselsatta i mansdominerade yrken tjänade 2008 i genomsnitt 21,4 procent mer än män inom kvinnodominerade yrken. Endast 7,2 procentenheter av detta gap kan förklaras av skillnader i observerbara faktorer (se tabell 1).

¹⁴ Se *Lönebildningsrapporten, 2007*, för en utförlig analys av sambandet mellan decentralisering av lönebildningen och lönespridning.

Tabell 1 Totalt, förklarad och oförklarad lönegap mellan den mansdominerade och kvinnodominerade yrkessektorn i privat sektor, 2008

Procent

	Totalt	Förklarad	Oförklarad
Kvinnor			
Arbetare	12,1	3,0 (25 %)	9,1 (75 %)
Tjänstemän	26,4	21,1 (80 %)	5,3 (20 %)
Män			
Arbetare	21,4	7,2 (34 %)	14,2 (65 %)
Tjänstemän	29,7	23,8 (80 %)	5,9 (20 %)

Anm. Procentuell andel av total differens ges inom parentes.

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

Lönegapet mellan män och kvinnor varierar också mellan olika yrkeskategorier beroende på könsfördelningen inom yrket. Om alla yrkesgrupper klassificeras i tre segregeringskategorier, kvinnodominerade yrken, könsintegrerade yrken och mansdominerade yrken, går det att upprepa kalkylen av lönegapet och dess förklarade och oförklarade delar separat för individer i dessa tre kategorier.¹⁵ Lönegapet är störst bland arbetarna i de yrkeskategorier som domineras av män, samt i tjänstemäns könsintegrerade yrkeskategorier (se tabell 2).¹⁶

Tabell 2 Lönegap efter segregeringssektor för arbetare och tjänstemän, 2008

Procent

	Totalt	Förklarad	Oförklarad
Arbetare			
Mansdominerade yrken	9,2	4,1	5,1
Könsintegrerade yrken	4,8	2,2	2,7
Kvinnodominerade yrken	-0,1	-0,9	0,8
Tjänstemän			
Mansdominerade yrken	8,8	-3,4	12,2
Könsintegrerade yrken	13,7	2,0	11,6
Kvinnodominerade yrken	5,6	0,9	4,6

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

Arbetarkollektivets 14,4 procents totala lönegap 2008 (se diagram 13) avspeglar förstås löneskillnader mellan dessa tre segregeringskategorier. Genom att bryta ner statistiken på dessa tre grupper blir de observerade lönegapen mindre, eftersom uppdelningen i sig förklarar en del av det totala lönegapet. Resultaten för arbetare i tabell 2 indikerar dock också att det finns ett väsentligt lönegap (9,2 procent) inom mansdominerade yrkesgrupper. Gapet inom könsintegrerade yrkesgrupper är ungefär

¹⁵ En yrkeskategori har bedömts som mansdominerad om andelen män överstiger 66 procent och som kvinnodominerad om andelen kvinnor överstiger 66 procent. Resterande yrkeskategorier betraktas som könsintegrerade. Se kapitel 4.

¹⁶ Se kapitel 4.

hälften så stort (4,8 procent) och det finns inte något lönegap alls till mäns fördel inom den kvinnodominerade kategorin.

Bland tjänstemän är lönegapet störst inom kategorin könsintegrerade yrken, 13,7 procent (se tabell 2). Endast 2 procentenheter av detta gap kan förklaras med skillnader i observerbara faktorer. Inom kategorin mansdominerade tjänstemannayrken finns det också ett avsevärt gap på 8,8 procent. Den uppmätta förklarade delen av gapet är för denna grupp negativ (–3,4 procent), vilket innebär att kvinnliga tjänstemän i mansdominerade yrken borde – med hänsyn till observerbara lönepåverkande faktorer – erhålla i genomsnitt 3,4 procent *högre* lön än män. En närmare analys indikerar att detta i hög grad beror på att kvinnor inom dessa relativt välavlönade tjänstemannayrken har en i genomsnitt längre utbildning än män. Det finns dock i denna grupp samtidigt ett oförklarat lönegap till mäns fördel på 12,2 procent så att det totala gapet hamnar på 8,8 procent till mäns fördel.

LÅGLÖNESATSNINGARNA KAN HA MINSKAT LÖNEGAPET

I avtalsrörelsen 2007 lyftes det inom LO fram krav om låglönesatsningar och jämställdhetspotter. Kraven motiverades bland annat av segregeringen av arbetsmarknaden enligt kön samt av löneskillnaden mellan kvinnodominerade och mansdominerade avtalsområden. Förhandlingarna resulterade i tydliga avtalade lägstalöneförhöjningar. Låglönesatsningarna utformades dock på ganska olika sätt för olika förbund. I många avtal var de kopplade till andelen lågavlönade kvinnor på avtalsområdet, så att kvinnodominerade låglönebranscher i genomsnitt skulle få högre löneförhöjningar än övriga branscher. Det finns också variation mellan avtalsområden i hur stramt låglönesatsningen och jämställdhetspotten styrs av det centrala avtalet. Det är av dessa skäl omöjligt att med stor exakthet mäta effekten av jämställdhetspotter och låglönesatsningar på lönegapet mellan kvinnor och män. Det kan också uppkomma variation mellan områden och företag i hur dessa satsningar fördelas över tiden inom avtalsperioden.

Det går dock att indirekt och med hjälp av statistiska metoder göra en ungefärlig skattning av hur låglönesatsningarna och jämställdhetspotterna har påverkat lönegapet mellan kvinnor och män. Konjunkturinstitutets ekonometriska analys¹⁷ antyder att låglönesatsningarna har minskat den oförklarade delen av lönegapet för arbetare 2007 med ca 1,5 procentenheter, jämfört med året 2006. Analysen antyder dock också att endast en mindre del av effekten var kvar 2008. Dessa bedömningar är preliminära och osäkra, eftersom lönegapet beror på en stor mängd andra faktorer och strukturella effekter på arbetsmarknaden.

¹⁷ Se avsnitt 4.4.

KAPITEL 1 I KORTHET

- En låg men positiv genomsnittlig ökning av arbetskostnaderna 2010–2012, mellan 1 procent och 2,5 procent per år, bedöms bäst främja sysselsättning och produktion under avtalsperioden 2010–2012.
- Produktion och sysselsättning kan inte stimuleras med höga löneökningar. Ju mer tillväxten i arbetskostnader överskrider 2,5 procent per år, desto högre arbetslöshet och desto större ökad långvarig utslagning på arbetsmarknaden.
- Stagnerande eller lägre löner och arbetskostnader 2010–2012 skulle inte främja produktion och sysselsättning, eftersom de först och främst skulle avspeglas i lägre inflation och därmed högre realränta.
- Det är viktigare än normalt i detta konjunkturläge att centrala avtal tillåter en lönebildning som är anpassad till företagens och personalens lokala förutsättningar.
- Det totala lönegapet mellan kvinnor och män bland arbetarkollektivet i privat sektor är ungefär 14 procent och har inte förändrats avsevärt under perioden 1997–2008.
- För tjänstemän i privat sektor är det totala lönegapet större, drygt 20 procent. Det har gradvis krympt under perioden 1997–2008.
- Det går att statistiskt förklara en del av gapet. Skillnader i yrkeskategori är den viktigaste faktor som bidrar till lönegapet. Det oförklarade gapet var 2008 ca 3 procent för arbetare och knappt 10 procent för tjänstemän.
- Den svenska arbetsmarknaden är tydligt uppdelad i mansdominerade och kvinnodominerade yrken.
- Mansdominerade yrken har högst genomsnittlig lön. I kvinnodominerade arbetaryrken finns det knappast något lönegap mellan kvinnor och män. I tjänstemannayrken är gapet störst i könsintegrerade yrkeskategorier.
- Såväl kvinnor som män tjänar mer om de arbetar i mansdominerade yrken, jämfört med i kvinnodominerade yrken. Detta faktum kvarstår även när skillnader i kvinnors och mäns genomsnittliga lönepåverkande faktorer beaktas.
- Avtalsrörelsen 2007 resulterade i låglönesatsningar och jämställdhetspotter, först och främst för LO-kollektivet. En ekonometrisk analys antyder att dessa satsningar bidrog till att minska lönegapet 2007 men att endast en del av effekten var kvar 2008.

2 Arbetsmarknadens utveckling 2010–2012

Under 2010 ska avtal för ca 3 miljoner arbetstagare omförhandlas. Avtalsrörelsen kommer att genomföras i en djup lågkonjunktur. För helåret 2009 blir BNP-tillväxten historiskt låga –5,0 procent. Arbetslösheten har stigit till över 8 procent under året och väntas fortsätta öka till knappt 12 procent 2011. Kostnadsläget i näringslivet är samtidigt högt och vinsterna tillbakapressade. Perioden 2010–2012 kommer därför med stor sannolikhet att resultera i de lägsta nominella löneökningarna sedan den nuvarande penningpolitiska regimen med inflationsmål etablerades.

De stora efterfrågefallen i omvärlden bromsar upp och global BNP ökar gradvis framöver. Trots det kommer den globala ekonomin att befinna sig i en lågkonjunktur de närmaste åren. Även i Sverige stabiliseras BNP efter en markant nedgång i slutet av förra året och början av detta år. En expansiv ekonomisk politik och gradvis stigande efterfrågan i omvärlden medför att BNP-tillväxten successivt förstärks under 2010–2012. Konjunkturinstitutet bedömde i Konjunkturläget augusti 2009 att BNP-tillväxten blir 1,5 procent 2010, 2,9 procent 2011 och 3,7 procent 2012.

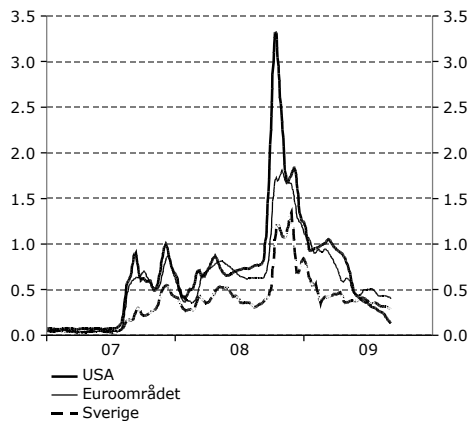
Sysselsättningen i Sverige faller snabbt i spåren av det kraftiga fallet i BNP. Arbetslösheten stiger och väntas uppgå till knappt 12 procent 2011. Först 2012 vänder sysselsättningen upp mer påtagligt och arbetslösheten börjar långsamt minska. Hela perioden 2010–2012 karaktäriseras av svag efterfrågan på arbetskraft.

Kostnadsläget i företagen är högt 2009. Delvis beror det på att de centralt avtalade löneökningarna för 2009 och början av 2010 är höga i förhållande till konjunkturläget. Detta kommer av att den inträffade nedgången i konjunkturen inte kunde förutses av de avtalslutande parterna i 2007 års avtalsrörelse. Delvis beror det höga kostnadsläget 2009 också på att företagen i näringslivet har för stor arbetsstyrka i förhållande till produktionen, till följd av det snabba fallet i efterfrågan. Utöver detta har sjunkande produktivitet i näringslivet redan under 2007 och 2008 bidragit till att bygga upp det höga kostnadsläget.

Löneökningarna under 2010–2012 väntas bli återhållsamma till följd av det kärva läget på arbetsmarknaden. År 2009 håller dock gällande kollektivavtal löneökningarna på en högre nivå än vad som motsvarar det vanliga konjunkturrella mönstret i en djup lågkonjunktur. I och med avtalsrörelsen 2010 kan utvecklingen av timlönen bättre anpassas till det svaga konjunkturläget. I Konjunkturläget augusti 2009 bedöms timlönen i näringslivet enligt konjunkturlönestatistiken i genomsnitt öka med drygt 2 procent per år under perioden 2010–2012. Lägre löneökningar och kraftigt förbättrad produktivitet under 2010–2012 leder till att kostnadsläget inom näringslivet förbättras. Trots detta bedö-

Diagram 15 Ränta på interbanklån, differens mot förväntad styrränta (basis-spread)

Procentenheter, dagsvärden, 10-dagars glidande medelvärde

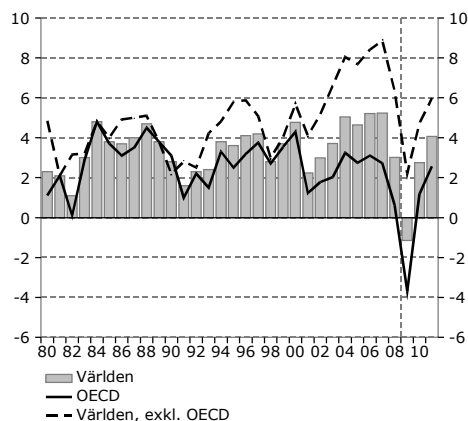

Anm. Löptid: 3 månader.

Källor: British Bankers' Association och Reuters.

Diagram 16 BNP i världen och OECD

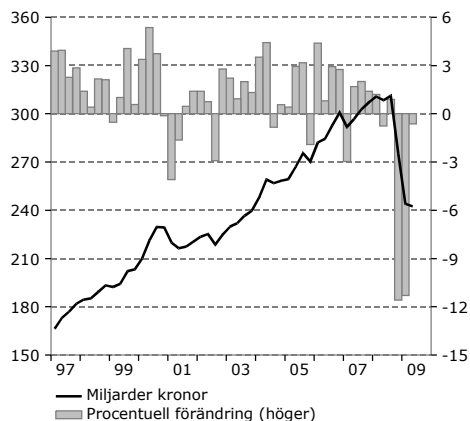
Årlig procentuell förändring

Källor: OECD, IMF och Konjunkturinstitutet.

Diagram 17 Export av varor

Miljarder kronor, fasta priser respektive procent, säsongrensade kvartalsvärden

Anm. Andra kvartalet 2009 avser snabbversionen av nationalräkenskaperna.

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

mer Konjunkturinstitutet att kostnadsläget är något högt under perioden, i beaktande av det svaga konjunkturläget.

2.1 Makroekonomisk utveckling

I detta avsnitt redogörs kortfattat för den makroekonomiska utvecklingen 2010–2012. Samtliga prognoser är hämtade från Konjunkturläget augusti 2009.

DE STORA EFTERFRÅGEFALLEN ÄR ÖVER, MEN DET DRÖJER TILLS DEN GLOBALA EKONOMIN ÅTER ÄR I BALANS

Oron på de internationella finansiella marknaderna övergick förra hösten i en akut finansiell kris. Kraftiga produktionsfall mot slutet av 2008 och början av 2009 innebär att den globala ekonomin nu befinner sig i en djup lågkonjunktur.

Den senaste tiden har åtgärder från centralbanker och regeringar bidragit till att förbättra förhållandena på de finansiella marknaderna. Kurserna på världens börser har stigit, olika risk-premier har fallit tillbaka (se diagram 15) och det finns tecken på att det blivit lättare för företagen att få finansiering.

Den senaste tidens information tyder på att de kraftiga efterfrågefallen har avstannat. BNP i många länder väntas börja växa svagt senare delen av 2009. Trots det faller global BNP med 1,2 procent helåret 2009 (se diagram 16). Det är den lägsta tillväxten sedan andra världskriget.

År 2010 ökar den globala BNP-tillväxten till 2,8 procent. Det är i stor utsträckning den expansiva ekonomiska politiken som driver återhämtningen. År 2011 tar investeringarna fart och BNP-tillväxten ökar till 4,1 procent. Det tar dock ytterligare några år innan världsekonomin har tagit sig upp ur lågkonjunktturen och åter är i balans.

ÄVEN I SVERIGE HAR FALLET UPPHÖRT

Den internationella finanskrisen och nedgången i den globala efterfrågan har drabbat den svenska ekonomin hårt. Framför allt till följd av svag export (se diagram 17) föll BNP kraftigt i slutet av 2008 och början av 2009. Nedgången det fjärde kvartalet 2008 på 5,0 procent jämfört med det tredje kvartalet är mycket stor både i ett internationellt och i ett historiskt perspektiv (se diagram 18).

Det är i första hand industrin som drabbats, i termer både av produktionsfall och av sysselsättningsnedgång. Det finns dock tecken på att produktionen nådde sin lägsta nivå det första halvåret 2009. Efter ett fall på nära 20 procent 2009 stiger industriproduktionen med ca 5 procent 2010 (se diagram 19).

Även BNP har slutat att falla. Snabbversionen av nationalräkenskaperna visar att säsongrensad BNP det andra kvartalet 2009 var oförändrad jämfört med det första kvartalet. Dessutom

har många indikatorer stigit de senaste månaderna, vilket tyder på att både hushåll och företag är mindre pessimistiska än kring årsskiftet. Uppgångarna sker dock från extremt låga nivåer och dessutom dröjer det ännu ett tag innan tillväxten tar fart. Bedömningen i Konjunkturläget augusti 2009 är att BNP faller med 5,0 procent 2009 (se diagram 20 och tabell 3).

Tabell 3 Valda indikatorer

Årlig procentuell förändring respektive procent

	2009	2010	2011	2012
BNP till marknadspris	-5,0	1,5	2,9	3,7
BNP, kalenderkorrigerad	-4,9	1,2	2,9	4,1
Arbetslöshet ¹	8,8	11,4	11,8	11,4
KPI	-0,2	0,6	1,6	2,5
KPIF	1,9	1,0	0,9	1,2
Reporänta	0,7	0,3	1,1	2,5
Femårig statsobligationsränta	2,6	3,2	3,9	4,3
Kronindex (KIX)	123	115	111	106
Offentligt finansiellt sparande ²	-2,3	-3,5	-3,5	-3,0

¹ Inkl. heltidsstuderande som sökt arbete, i procent av arbetskraften.

² Procent av BNP.

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

MINDRE DYSTRA HUSHÅLL OCH ÖKAD OMVÄRLDSEFTERFRÅGAN GER TILLVÄXT 2010

Under inledningen av 2010 börjar BNP att öka mer tydligt. Utvecklingen i omvärlden blir något starkare och efterfrågan på svensk export stiger. En expansiv finanspolitik och låga räntor innebär att hushållens konsumtion fortsätter att öka. Den svaga utvecklingen på arbetsmarknaden (se avsnitt 2.2) håller dock tillbaka konsumtionsuppgången. Vidare är kapacitetsutnyttjandet så lågt att det dröjer till slutet av 2010 innan investeringarna i näringslivet börjar stiga igen. Sammantaget blir BNP-tillväxten måttliga 1,5 procent 2010.

FORTSATT UPPGÅNG 2011 OCH 2012

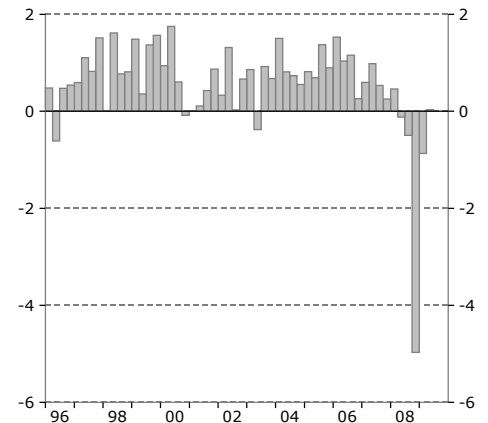
År 2011 fortsätter den internationella återhämtningen och efterfrågan på svensk export ökar snabbare. Exportuppgången är dock trög i ett historiskt perspektiv.

Tillförsikten hos hushållen kommer att ha ökat 2011 och benägenheten att buffertspara kommer att ha minskat. De reala disponibla inkomsterna ökar åter snabbare och hushållens konsumtion växer med 3,0 procent (se diagram 21). Dessutom kommer kapacitetsutnyttjandet att ha stigit så pass att investeringarna i såväl industrin som tjänstebanschererna tar fart. Sammantaget ökar BNP med 2,9 procent 2011.

År 2012 tilltar exporttillväxten något ytterligare då den globala efterfrågan på investeringsvaror ökar. Även i Sverige accelererar investeringarna och BNP-tillväxten blir 3,7 procent.

Diagram 18 BNP till marknadspris

Procent, säsongrensade kvartalsvärden

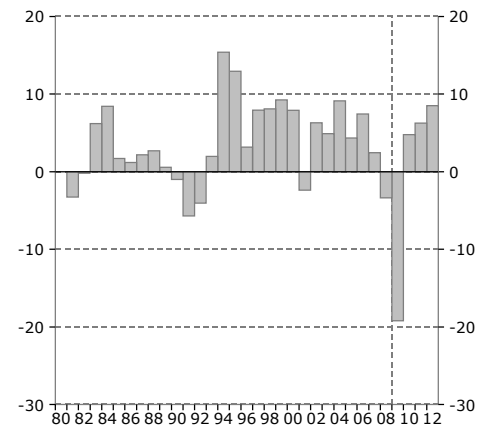

Anm. Andra kvartalet 2009 avser snabbversionen av nationalräkenskaperna.

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

Diagram 19 Industriproduktion

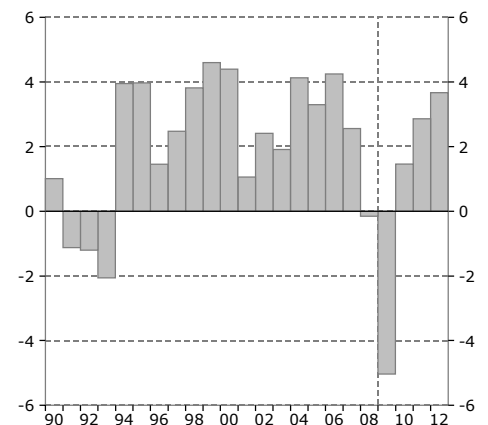
Årlig procentuell förändring

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

Diagram 20 BNP till marknadspris

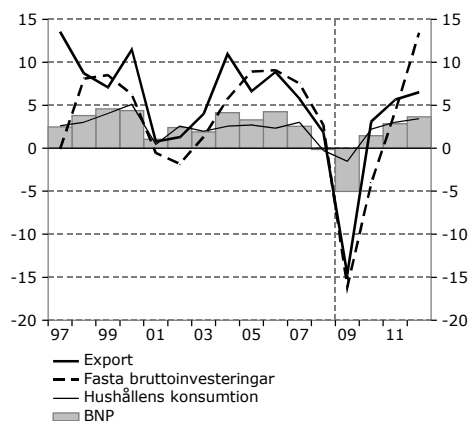
Årlig procentuell förändring

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

Diagram 21 BNP och efterfrågan

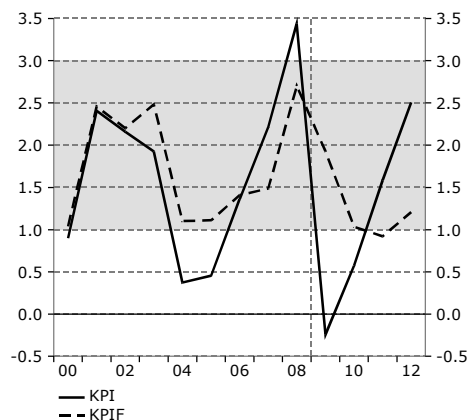
Årlig procentuell förändring

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

Diagram 22 Konsumentpriser

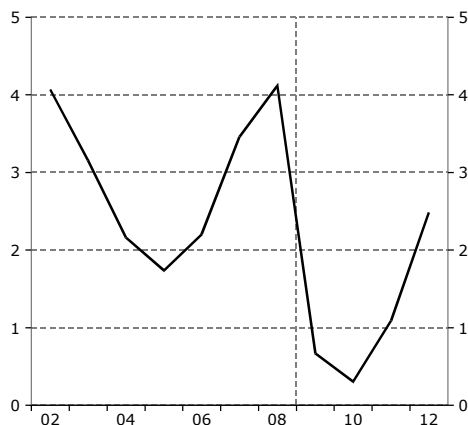
Årlig procentuell förändring

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

Diagram 23 Reporäntan i Sverige

Procent, årsgenomsnitt

Källor: Reuters, Riksbanken och Konjunkturinstitutet.

LÅG INFLATION GER UTRYMME FÖR EN FORTSATT LÅG STYRRÄNTA

Tilltagande riskvilja på de internationella finansmarknaderna har bidragit till att kronan har stärkts de senaste månaderna. Bland annat på grund av att förhållandena på de finansiella marknaderna fortsätter att normaliseras stärks kronan med ytterligare drygt 10 procent fram till 2012.

Inflationen mätt med KPI har fallit tillbaka kraftigt sedan hösten 2008 och var i juli 2009 $-0,9$ procent. Den snabba nedgången av KPI beror i hög grad på kraftigt sänkta räntekostnader. Men även inflationstakten rensat för ändrade bolåneräntor, KPIF, har fallit (se diagram 22).

Svag efterfrågan, låg arbetskostnadstillväxt och snabbt stigande produktivitet dämpar företagens behov av att höja priserna. I Konjunkturläget augusti 2009 beräknas KPIF-inflationen uppgå till omkring 1 procent 2010–2012 och fortsätter därmed att understiga Riksbankens inflationsmål.

Samtidigt begränsas penningpolitiken av att reporäntan redan ligger nära noll. Ytterligare räntesänkningar 2010 för att snabbare uppnå inflationsmålet är därför inte möjliga. Reporäntan bedöms ligga kvar på 0,25 procent till det fjärde kvartalet 2010, varpå Riksbanken långsamt höjer räntan. År 2011 är reporäntan 1,1 procent i genomsnitt och 2012 2,5 procent i genomsnitt (se diagram 23).

FINANSPOLITIKEN FORTSÄTTER ATT VARA EXPANSIV

Konjunkturedgången har medfört att finanspolitiken 2009 har lagts om i en expansiv riktning. Konjunkturinstitutet prognostiserade i Konjunkturläget augusti 2009 att regeringen vidtar ytterligare ofinansierade åtgärder om 25 miljarder 2010, 25 miljarder 2011 och 10 miljarder 2012 utöver redan beslutade åtgärder. Det offentliga finansiella sparandet väntas då uppgå till $-3,5$ procent som andel av BNP 2010 och 2011 och till $-3,0$ procent som andel av BNP 2012. De tillkommande finanspolitiska åtgärderna mildrar konjunkturedgången något. Åtgärderna 2010–2012 innebär att BNP 2012 blir knappt 1 procent högre än vad som vore fallet utan extra finanspolitisk stimulans.

2.2 Resursutnyttjandet och löneutvecklingen**DYSTRA UTSIKTER PÅ ARBETSMARKNADEN**

Utsikterna på arbetsmarknaden försämrades drastiskt under slutet av 2008. Nedgången i den globala efterfrågan resulterade i ett mycket kraftigt fall i näringslivets produktion. Många företag i näringslivet, i synnerhet inom exportindustrin, stod plötsligt med en alldeles för stor arbetsstyrka i förhållande till vad som

behövdes för att kunna möta efterfrågan. Därmed minskade efterfrågan på arbetskraft betydligt.

Antalet varsel om uppsägning steg till mycket höga nivåer under hösten 2008 (se diagram 24). Uppgången i varselstatistiken var snabb och visar på hastigheten i konjunkturedgången. Varselnivåerna under perioden oktober 2008 till mars 2009 är jämförbara med nivåerna i början av 1990-talet. Sedan i mars kan en tydlig nedgång skönjas i varselstatistiken. Nivåerna under sommarmånaderna kan dock vara påverkade av säsongvariation, så till vida att färre varsel normalt läggs under dessa månader. Under perioden oktober 2008–augusti 2009 har sammanlagt ca 150 000 personer varslats om uppsägning.

Efter flera års uppgång började sysselsättningen i ekonomin att minska det tredje kvartalet i fjol.¹⁸ Utfall finns i dagsläget till och med andra kvartalet 2009. Jämfört med andra kvartalet 2008 hade då sysselsättningen minskat med 2,1 procent och arbetslösheten hade stigit från 5,9 procent till 8,3 procent.

Statistiken över varsel och andra indikatorer visar entydigt att den negativa utvecklingen på arbetsmarknaden kommer att fortsätta även framöver. Antalet nyanmälda lediga platser hos Arbetsförmedlingen och antalet lediga jobb enligt SCB:s vakansstatistik har minskat i snabb takt det senaste året (se diagram 25). Även företagens anställningsplaner enligt Konjunkturbarometern har skrivits ner kraftigt (se diagram 26). Indikatorerna ser ut att ha nått botten. Trots att de också har förbättrats något visar de på en fortsatt försämring på arbetsmarknaden. Att de börjat stiga kan tolkas som att sysselsättningen försämras i något långsammare takt framöver.

En annan indikator som fallit brant är Konjunkturbarometerns indikator för brist på arbetskraft (se diagram 26). Att få företag i nuläget upplever brist på arbetskraft hänger samman med att anställningsplanerna har skrivits ner. Dessutom kan det bero på att det är lättare för företag att hitta personer med rätt kvalifikationer när arbetslösheten stiger. Sammantaget visar indikatorerna att resursutnyttjandet på arbetsmarknaden är på väg nedåt i snabb takt.

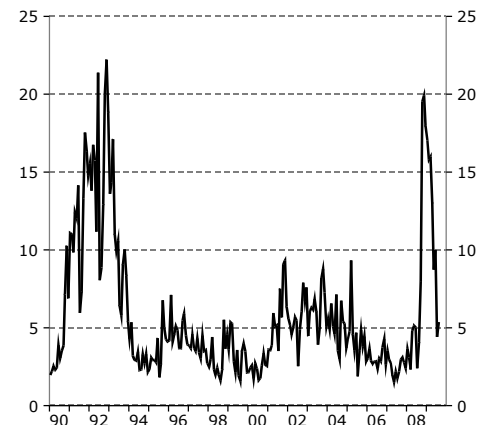
INDUSTRIN VÄRST DRABBAD

Konjunkturedgången har inledningsvis drabbat industrin betydligt hårdare än övriga branscher. En övervägande del av de varsel som lagts sedan hösten 2008 har drabbat sysselsatta inom industrin. Under perioden oktober 2008 till juli 2009 har det lagts varsel om uppsägning i industrin motsvarande 10 procent av arbetsstyrkan. I byggbranschen motsvarar varslen 4 procent av arbetsstyrkan och inom tjänstebranscherna 3 procent.

Nedgången i företagens anställningsplaner enligt Konjunkturbarometern är störst inom industrin och byggbranschen (se diagram 27). Anställningsplanerna inom byggbranschen har fallit

Diagram 24 Varsel om uppsägning

Tusental, månadsvärden

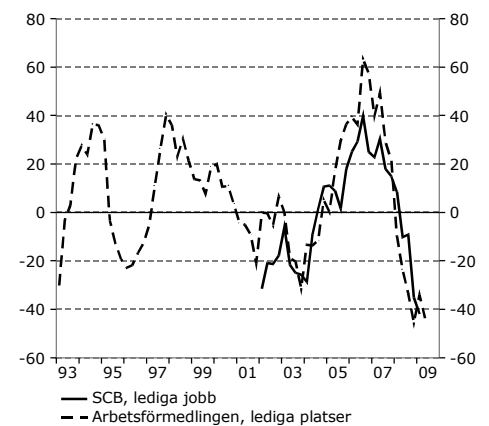

Anm. Sista observation är augusti 2009.

Källa: Arbetsförmedlingen.

Diagram 25 Sysselsättningsindikatorer, näringslivet

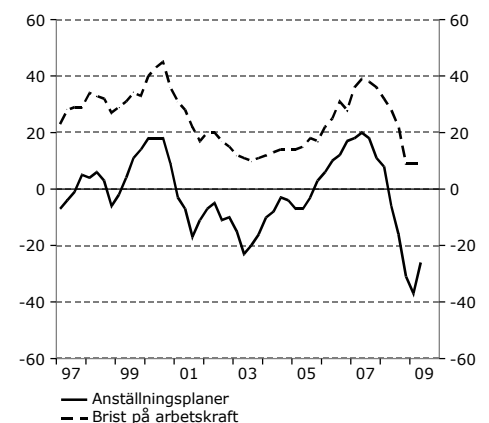
Årlig procentuell förändring, kvartalsvärden

Källor: SCB, Arbetsförmedlingen och Konjunkturinstitutet.

Diagram 26 Anställningsplaner och brist på arbetskraft i näringslivet

Nettototal respektive andel företag, procent, kvartalsvärden

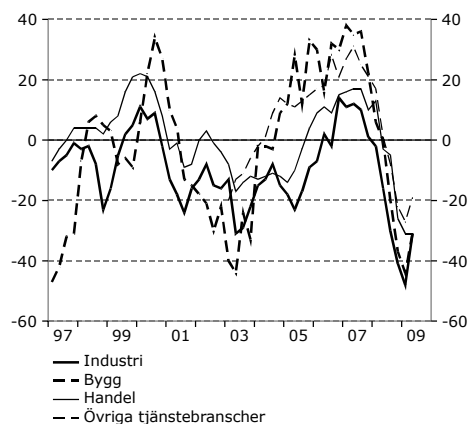

Källa: Konjunkturinstitutet.

¹⁸ Enligt arbetskraftsundersökningarna (AKU).

Diagram 27 Anställningsplaner

Nettotal, kvartalsvärden

Källa: Konjunkturinstitutet.

Diagram 28 Sysselsättning

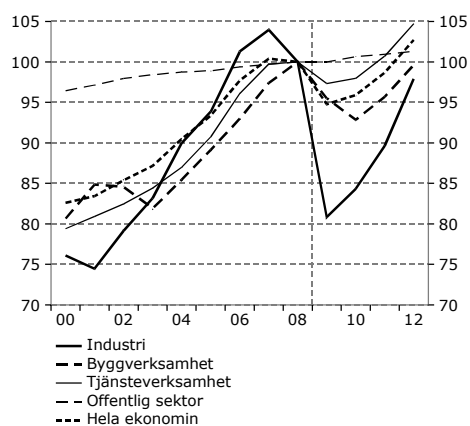
Årlig procentuell förändring, kalenderkorrigerade värden

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

Diagram 29 Produktion i olika delar av ekonomin

Index 2008=100

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

till samma nivå som 2003, medan anställningsplanerna inom industrin är betydligt lägre än nivån 2003. Även inom handeln och tjänstebranscherna indikerar anställningsplanerna fallande sysselsättning.

SNABB FÖRSVAGNING AV ARBETSMARKNADEN 2009

Prognoserna för produktion, arbetsmarknad och löner nedan är de som publicerades i Konjunkturläget augusti 2009, tillsammans den medelfristiga kalkyl som då gjordes för 2012.

Konjunkturinstitutets bedömning är att produktionen i näringslivet faller med 6,7 procent 2009 till följd av den kraftiga nedgången i efterfrågan. Produktionen i offentlig sektor är däremot oförändrad jämfört med året före. Sammantaget minskar produktionen i ekonomin som helhet med 5,2 procent (se tabell 4). Antalet arbetade timmar minskar med 4,0 procent och därmed utvecklas arbetsproduktiviteten negativt för tredje året i rad. Sysselsättningen faller mindre än antalet arbetade timmar till följd av minskad medelarbetstid. Arbetslösheten stiger till ett genomsnitt på 8,8 procent.

MYCKET LÅGT RESURSUUTNYTTJANDE PÅ ARBETSMARKNADEN 2010–2012

Stigande efterfrågan i omvärlden och på hemmamarknaden leder gradvis till ökad produktionstillväxt i näringslivet under inledningen av 2010. Produktionen återhämtar sig dock långsamt under 2010 och 2011 (se tabell 4).

Bedömningen i Konjunkturläget augusti 2009 är att det dröjer till 2012 innan det sker någon tydlig vändning på arbetsmarknaden, trots att produktionen vänder uppåt 2010 (se diagram 28). Detta beror på att när efterfrågan och produktionen åter ökar 2010 möter många företag i näringslivet uppgången främst genom att använda den befintliga arbetsstyrkan mer effektivt. Detta gäller i synnerhet företag som genomfört permitteringar för att möta nedgången. Att befintlig personal används mer effektivt bidrar till att tillväxten i produktivitet i näringslivet blir mycket stark 2010 och 2011.

Nedgången i produktionen bedöms bli störst inom industrin. Mellan 2007 och 2009 minskar industriproduktionen med drygt 20 procent (se diagram 29). Produktionsneddragningarna i övriga delar av ekonomin är betydligt mindre. Den offentliga produktionen ökar något de närmaste åren, bland annat till följd av finanspolitiska satsningar på kommuner och landsting.

Mot bakgrund av den stora nedgången i näringslivets produktion minskar antalet arbetade timmar i ekonomin som helhet med drygt 6 procent mellan 2008 och 2011, enligt bedömningen i Konjunkturläget augusti 2009 (se tabell 4). Mellan dessa år faller sysselsättningen med ca 265 000 personer. Den procentuella minskningen av antalet arbetade timmar under dessa år väntas bli betydligt större inom industrin än i övriga sektorer (se

diagram 30). I offentlig sektor minskar antalet arbetade timmar endast svagt.

Först när resursutnyttjandet inom företagen normaliserats väntas sysselsättningen öka igen, vilket sker under slutet av 2011. Företagen får först då behov av att öka personalstyrkan för att öka sin produktion. Uppgången i sysselsättning 2012 väntas likväl bli måttlig.

Resursutnyttjandet på arbetsmarknaden blir mycket lågt under hela perioden 2010–2012. Konjunkturinstitutet analyserar resursutnyttjandet på arbetsmarknaden med hjälp av ett så kallat arbetsmarknadsgap. Det beskriver antalet faktiskt arbetade timmar i ekonomin i relation till det antal timmar som skulle arbetas om ekonomin befann sig i konjunkturrell balans. Arbetsmarknadsgapet var i stort sett slutet 2008 men blir kraftigt negativt 2009 och 2010 (se diagram 31 och tabell 4). Först 2012 vänder arbetsmarknadsgapet uppåt när sysselsättningen sakta börjar öka.

Perioden 2010–2012 karaktäriseras sammanfattningsvis av svag efterfrågan på arbetskraft. Under hela perioden 2010–2012 är arbetsmarknadsgapet i stort på samma låga nivå som under 1990-talskrisen. Osäkerheten i beräkningarna av antalet potentiellt arbetade timmar gör dock en sådan jämförelse vanskelig.

Arbetslösheten ökar kraftigt från 6,1 procent 2008 till 11,8 procent 2011 (se diagram 31 och tabell 4). Även om arbetslösheten börjar minska 2012 ligger den över 11 procent under hela perioden 2010–2012.

Tabell 4 Produktion och arbetsmarknad

Årlig procentuell förändring, kalenderkorrigerade värden, respektive procent

	2008	2009	2010	2011	2012
Produktion	-0,4	-5,2	1,2	2,9	4,1
Produktivitet	-1,4	-1,2	4,0	2,4	2,4
Arbetade timmar	1,0	-4,0	-2,7	0,4	1,6
Sysselsättning	0,9	-2,6	-3,1	-0,3	0,9
Arbetslöshet	6,1	8,8	11,4	11,8	11,4
Arbetsmarknadsgap ¹	0,1	-3,7	-6,4	-6,8	-6,0

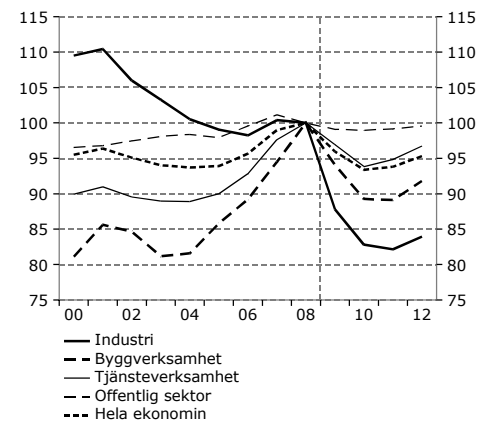
¹ Faktiskt arbetade timmars avvikelse i procent från potentiellt arbetade timmar.

Anm. Med produktion avses här förädlingsvärdet till baspris.

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

Diagram 30 Arbetade timmar i olika delar av ekonomin

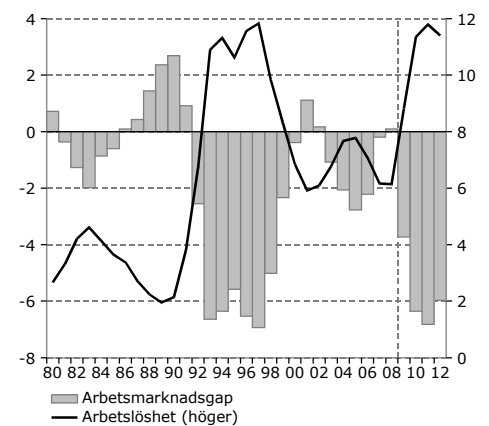
Index 2008=100

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

Diagram 31 Arbetsmarknadsgap och arbetslöshet

Procent

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

DÄMPADE LÖNEÖKNINGAR FÖRSTA HALVÅRET 2009

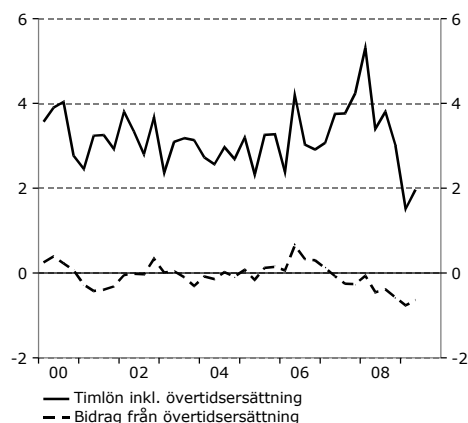
I följande avsnitt avses löneökningar enligt konjunkturlönestatistiken om inget annat anges.¹⁹ Konjunkturlönestatistiken för de första sex månaderna i år visar att timlönerna i näringslivet nu ökar långsammare än under slutet av 2008. Timlönen ökade preliminärt med i genomsnitt 3,0 procent i årstakt under dessa månader. I offentlig sektor ökade lönerna med i genomsnitt 3,6 procent i årstakt under samma period.

Eftersom retroaktiva löneutbetalningar periodiseras tillbaka till den månad lönen tjänades in är de senaste månadernas utfall i konjunkturlönestatistiken oftast en underskattning. Detta gäller i synnerhet för april, maj och juni eftersom många lokala avtal då omförhandlas. Lokala beslut att senarelägga tidpunkten för lönerevision kan ha dämpat den löneutveckling som hittills har setts i konjunkturlönestatistiken. Löneutvecklingen i näringslivet för april, maj och juni kan därför i dagsläget vara en större underskattning av slutgiltigt utfall än normalt. Det slutgiltiga utfallet för de första sex månaderna i år bedöms bli ca 0,2 procentenheter högre än nuvarande siffra.

En annan orsak till att timlöneökningarna bromsat in förhållandevis snabbt inom industrin är att antalet arbetade timmar med övertidsersättning bland arbetare minskat markant under inledningen av 2009. För denna grupp ökade timlönen inklusive övertidstillägg i genomsnitt under januari till juni 0,8 procentenheter långsammare än timlönerna exklusive övertidstillägg (se diagram 32). De återhållande effekterna på lönerna av minskad övertid inom industrin är stora jämfört med tidigare år under 2000-talet. Utvecklingen stämmer väl överens med bilden att framför allt många industriföretag har haft, och fortfarande har, en alltför stor arbetsstyrka i förhållande till sin produktion. Timlöneökningarna i näringslivet som helhet under januari till juni hölls tillbaka med i genomsnitt 0,2 procentenheter till följd av minskad övertid bland arbetare i näringslivet.

Diagram 32 Timlön för arbetare inom industrin

Årlig procentuell förändring, kvartalsvärden

Anm. Timlöneökningen 2009 är en prognos på slutgiltigt utfall.

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

FAKTA

Ny näringsgrensindelning i konjunkturlönestatistiken

Från januari 2009 redovisas konjunkturlönestatistiken enligt ny näringsgrensindelning, SNI 2007. Jämfört med tidigare näringsgrensindelning SNI 2002 är indelningen av tjänstebranscherna mer finfördelad. Bland annat har det tillkommit en ny avdelning för informations- och kommunikationsverksamhet samt tre nya

¹⁹ I konjunkturlönestatistiken mäts de anställdas löner i ett urval av företagen inom näringslivet. För offentliga myndigheter genomförs totalundersökningar. De löneökningar som mäts återspeglar centralt, lokalt och individuellt avtalade löneökningar. Dessutom påverkas de uppmätta löneökningarna av olika typer av resultat- och efterfrågebaserade lönetillägg samt av strukturella förändringar av arbetskraften, som till exempel ändrad ålderssammansättning. Medlingsinstitutet gör en separat sammanställning av data över löneökningarna enligt centrala avtal. Differensen mellan avtalsstatistiken och löneökningarna enligt konjunkturlönestatistiken benämns "restpost" av Medlingsinstitutet. Konjunkturlönestatistiken redovisas inklusive övertidstillägg för arbetare och inklusive så kallade rörliga tillägg för tjänstemän. Ett exempel på rörliga tillägg är provision.

avdelningar utifrån den gamla indelningen med företagstjänster. Urvalet till 2009 års undersökning är anpassat efter SNI 2007. Urvalet till 2008 års undersökning utökades för att möjliggöra övergången mellan de båda näringsgrensinledningarna.

SCB har parallellt tagit fram konjunkturlönestatistiken för 2009 enligt SNI 2002. I detta material har lönerna beräknats utifrån den gamla näringsgrensindelningen, men på samma urval som för beräkningen enligt SNI 2007.

I konjunkturlönestatistiken mäts arbetares löner som timlöner och tjänstemäns löner som månadslöner. För att kunna redovisa löneutvecklingen på branschnivå, för hela näringslivet och för ekonomin som helhet väger Medlingsinstitutet samman konjunkturlönestatistikens uppmätta *löneökningstakter* för arbetare respektive tjänstemän. Som vikter används lönesummor.

Beräknat på konjunkturlönestatistiken enligt SNI 2007 ökade lönerna i näringslivet med i genomsnitt 3,0 procent under januari till juni 2009. Om beräkningen i stället görs på konjunkturlönestatistiken enligt SNI 2002 ökade lönerna i näringslivet med i genomsnitt 2,8 procent under dessa månader. I denna rapport är löneökningarna för 2009 beräknade på konjunkturlönestatistiken enligt SNI 2007.

KOLLEKTIVAVTALEN HÅLLER UPPE LÖNEÖKNINGARNA 2009

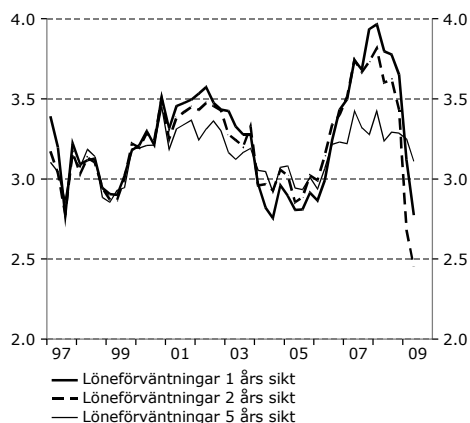
Det snabba fallet i efterfrågan och produktion ledde under inledningen av 2009 till att många företag fick akuta behov att sänka sina kostnader. Sänkta timlöner fördes fram som ett möjligt sätt att rädda företag i kris. Detta skulle dock i många fall strida mot gällande kollektivavtal och endast några enstaka överenskommelser om timlönesänkningar har rapporterats. Tillkomsten av centrala och lokala avtal om sänkt arbetstid och månadslön under våren 2009 minskade troligen trycket på timlönesänkningar. Med sådana permitteringsavtal kunde företag snabbt sänka sina kostnader, men genom neddragningar av antalet arbetade timmar i stället för genom sänkta timlöner (se avsnitt 2.4, ”Krisen inom industrin drev fram modell för permittering”).

Gällande centrala avtal håller löneökningarna uppe under 2009 och inledningen av 2010. Enligt en stor del av avtalen ska lokala löneförhandlingar ha genomförts och resulterat i nya löner från april i år.

Det finns rapporter om att en del företag, i synnerhet inom industrin, senarelagt årets lönerevision som en av flera krisåtgärder. Detta har ofta gjorts i kombination med permitteringsavtal. Vissa centrala avtal ger lokala parter möjlighet att senarelägga revisionsstidpunkten utan retroaktiv löneutbetalning. Denna möjlighet kan användas för att åstadkomma lönefrysningar under en period. Andra centrala avtal fastställer att den nya lönen ska

Diagram 33 Löneförväntningar hos arbetsmarknadens parter

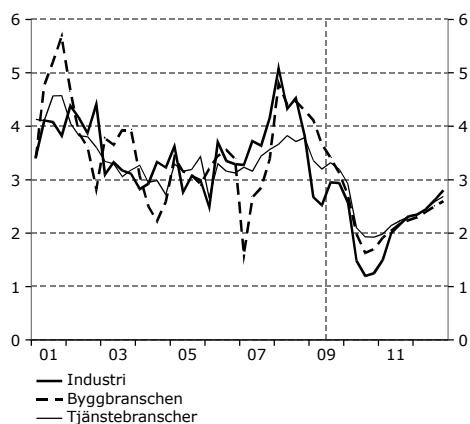
Årlig procentuell förändring, kvartalsvärden

Anm. Parternas respektive genomsnittliga förväntningar är sammanvägda med lika vikt.
Källa: Prospera.

Diagram 34 Timlön i näringslivsbranscher

Årlig procentuell förändring, kvartalsvärden

Källor: Medlingsinstitutet och Konjunkturinstitutet.

betalas ut från ett visst datum, vilket försvårar lönefrysningar. En framflyttad revisionstidpunkt innebär då bara att företaget ”lånar” pengar av de anställda under några månader, tills dess att de retroaktiva löneökningarna betalas ut.

Framflyttade revisionstidpunkter kan alltså, förutom att påverka den takt med vilken konjunkturlönestatistiken revideras, också hålla nere löneökningarna. Bedömningen är dock att lönefrysningar under 2009 påverkar löneökningstakten i näringslivet i tämligen liten utsträckning.

Centrala kollektivavtal resulterar i högre timlöneökningar i många branscher under 2009 och inledningen av 2010 än vad som bedöms som normalt med hänsyn tagen till lågkonjunkturen. Det svaga konjunkturläget innebär emellertid att påslagen i lokala förhandlingar utöver centrala avtal väntas bli mycket små. Effekterna av minskad övertid för arbetare, som varit stora inom industrin under inledningen av året, väntas dessutom avta allteftersom året går. Sammantaget gör Konjunkturinstitutet bedömningen att timlönerna i näringslivet ökar med drygt 3 procent 2009.

NEDSKRUVADE FÖRVÄNTNINGAR OM FRAMTIDA LÖNEÖKNINGAR

Det hastigt försämrade läget på arbetsmarknaden har sänkt förväntningarna om framtida löneökningar hos arbetsmarknadens parter, som de mäts av Prospera (se diagram 33). I juni räknade parterna i genomsnitt med timlöneökningar på 2,6 procent på ett års sikt och 2,2 procent på två års sikt.²⁰ Förväntningarna har justerats ner i mycket snabb takt under inledningen av 2009.

Även hushållens förväntningar i Konjunkturbarometern på löneökningarna är låga. I augusti förväntade sig hushållen att lönerna skulle öka med 2,2 procent på ett års sikt. Mätningar av hushållens löneförväntningar har endast genomförts sedan november förra året. I mars nådde förväntningarna botten på 1,8 procent, och de har ökat månad för månad sedan dess.

TROLIGT MED LÅGA NOMINELLA TIMLÖNEÖKNINGAR UNDER 2010–2012

I Konjunkturläget augusti 2009 bedöms löneökningarna enligt konjunkturlönestatistiken bli återhållsamma under 2010–2012, till följd av det kärva läget på arbetsmarknaden. Utvecklingen av löner är historiskt nära sammankopplade med resursutnyttjandet på arbetsmarknaden. När resursutnyttjandet är lågt och arbetslösheten är hög innebär det fler sökande per ledig tjänst. Därmed behöver företagen inte bjuda över varandra i konkurrens om kompetent personal. Centrala och lokala löneförhandlingar tenderar också att ge lägre avtalade löneökningar när resursutnyttjandet är lågt på arbetsmarknaden.

²⁰ Frågorna om lön i Prosperas undersökning avser konjunkturlönestatistiken.

Timlönerna i näringslivet väntas öka med i genomsnitt drygt 2 procent per år under 2010–2012, enligt bedömningen i Konjunkturläget augusti 2009.²¹ Timlöneökningarna bromsar in i samtliga branscher 2010 (se diagram 34). Industrin väntas då ha fortsatta problem med lönsamheten till följd av det snabba fallet i efterfrågan. Löneökningarna inom industrin väntas därför bli lägre än i andra branscher.

Lönsamheten inom tjänstebranscherna har inte försämrats på samma sätt som inom industrin. Nedväxlingen av löneökningarna blir därför sannolikt något mindre jämfört med industrin.

Lönerna i offentlig sektor har historiskt varit mindre konjunkturskänsliga än lönerna i näringslivet. Sysselsättningen väntas inte falla i samma utsträckning som i näringslivet. Bedömningen är därför att timlöneökningarna i offentlig sektor blir högre än i näringslivet de närmaste åren (se diagram 35). Löneökningarna i offentlig sektor växlar ändå ner tydligt jämfört med avtalsperioden 2007–2009 till följd av det svaga resursutnyttjandet på arbetsmarknaden som helhet.

FALL I ENHETSARBETSKOSTNADEN 2010–2012

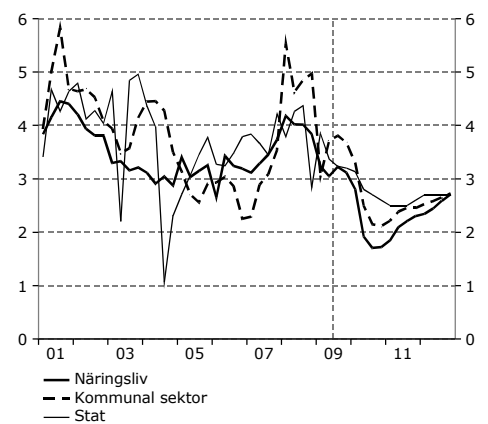
Utvecklingen av arbetskostnaden per timme påverkas av hur löner, arbetsgivaravgifter samt kollektivt avtalade pensionsavsättningar och försäkringar förändras.²² Bedömningen i Konjunkturläget augusti 2009 är att timlönen i näringslivet enligt nationalräkenskaperna i genomsnitt ökar med 2,3 procent per år under 2010–2012. Även arbetskostnaden väntas öka med i genomsnitt 2,3 procent per år under 2010–2012 i näringslivet (diagram 36).

Arbetskostnaden per producerad enhet, eller enhetsarbetskostnaden, faller under perioden 2010–2012 (se diagram 37). Det beror på att produktiviteten förbättras kraftigt, i synnerhet 2010, samtidigt som arbetskostnaden per timme endast ökar måttligt. Därmed mildras det kostnadstryck som byggdes upp under 2007–2009, då produktiviteten i näringslivet sjönk. Sammantaget sker anpassningen av enhetsarbetskostnaden framför allt genom att företagen anpassar arbetsstyrkan och antalet arbetade timmar och i mindre utsträckning genom en låg nominell löneökningstakt.

²¹ Det kan jämföras med de genomsnittliga timlöneökningarna enligt konjunkturlöne-statistiken under 1997–2008 på 3,6 procent per år. Utvecklingen av reallönen väntas inte bromsa in i samma utsträckning som nominallönen då även inflationen blir lägre under perioden 2010–2012 (se diagram 38).

²² I nationalräkenskaperna definieras arbetskostnaden som summan av utbetald lön, kollektiva avgifter och löneskatter. Mellan 2001 och 2008 ökade timlönen enligt nationalräkenskaperna i genomsnitt 0,2 procentenheter snabbare än timlönen enligt konjunkturlöne-statistiken. Den viktigaste orsaken är att andelen tjänstemän ökat i ekonomin under denna period och därmed genomsnittslönen för alla anställda. Denna effekt på löneutvecklingen fångas inte upp i konjunkturlöne-statistiken då löneökningarna för arbetare respektive tjänstemän där vägs ihop. Effekter på genomsnittslönen av en ökad andel tjänstemän fångas därmed inte upp i konjunkturlöne-statistiken.

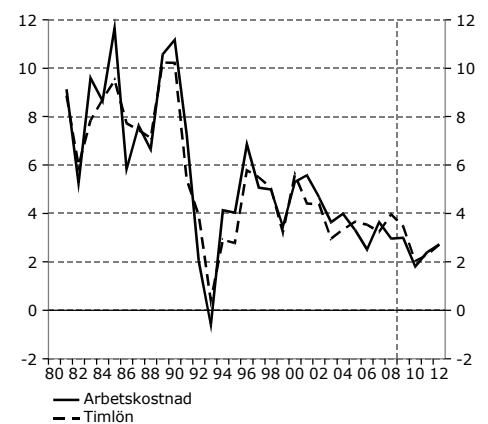
Diagram 35 Timlön i näringsliv, kommunal sektor och stat
Årlig procentuell förändring, kvartalsvärden

Källor: Medlingsinstitutet och Konjunkturinstitutet.

Diagram 36 Arbetskostnad och timlön i näringslivet

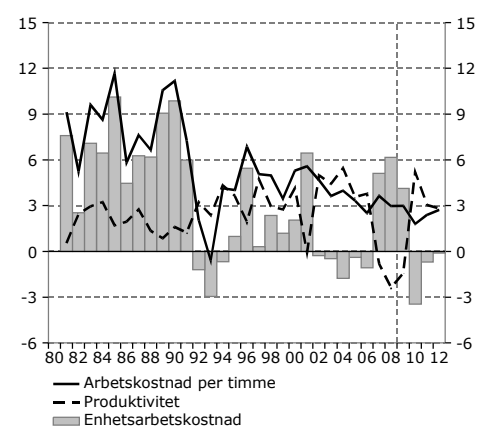
Årlig procentuell förändring, kalenderkorrigerade värden

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

Diagram 37 Enhetsarbetskostnad i näringslivet

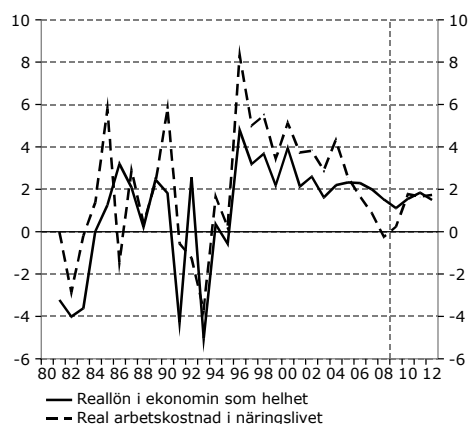
Årlig procentuell förändring, kalenderkorrigerade värden

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

Diagram 38 Reallön och real arbetskostnad

Årlig procentuell förändring, kalenderkorrigerade värden

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

FORTSATT ÖKNING AV REAL ARBETSKOSTNAD

Arbetskostnaden är hög 2009 med hänsyn tagen till den djupa lågkonjunkturen (se avsnitt 2.3). Företagen har dock svårt att höja priserna i någon större utsträckning till följd av det svaga efterfrågeläget. En successiv förstärkning av kronan bidrar också till att hålla nere prisökningarna och inflationen blir låg under hela perioden 2010–2012, både mätt med KPI och med prisökningarna på näringslivets produktion.

Den nominella ökningen av arbetskostnaden per timme under 2010–2012, som den prognostiseras i Konjunkturläget augusti 2009, är historiskt låg (se tabell 5). Ändå stiger real arbetskostnad per timme med nästan 2 procent per år samtliga år, eftersom även inflationen blir låg (se diagram 38).²³ År 2008 minskade den reala arbetskostnaden. Det berodde till stor del på att flera pensionsbolag lämnade rabatter på avtalade kollektiva avgifter, vilket höll nere den nominella ökningen av arbetskostnaden, samtidigt som priserna ökade jämförelsevis snabbt. Under perioden 2009–2012 väntas inga nya rabatter.

I Konjunkturläget augusti 2009 bedöms reallönen i hela ekonomin öka under hela perioden 2010–2012, med i genomsnitt 1,6 procent per år, till följd av låga prisökningar (se tabell 5).²⁴

Tabell 5 Timlön och arbetskostnad i näringslivet

Årlig procentuell förändring, kalenderkorrigerade värden

	2008	2009	2010	2011	2012
Timlön (KL)	4,0	3,2	2,0	2,1	2,5
Timlön (NR)	4,0	3,5	2,0	2,3	2,7
Arbetskostnad per timme	3,0	3,0	1,8	2,4	2,7
Enhetsarbetskostnad	6,2	4,1	-3,5	-0,7	-0,1
Förädlingsvärdespris	3,2	2,8	0,0	0,7	1,0
Real arbetskostnad per timme	-0,2	0,2	1,8	1,7	1,7
Reallön i hela ekonomin ¹	1,5	1,1	1,5	1,8	1,5

¹ Reallönen definieras som nominell timlön i hela ekonomin enligt nationalräkenskaperna deflaterad med implicitprisindex för hushållens konsumtion.

Anm. KL är konjunkturlönestatistiken och NR är nationalräkenskaperna.

Källor: SCB, Medlingsinstitutet och Konjunkturinstitutet.

2.3 Pressade vinster efter avtalsrörelsen 2007

Olika indikatorer tyder på att företagets vinster är lägre än normalt inför den kommande avtalsperioden. Exempelvis är arbetskostnadsandelen, det vill säga den andel av förädlingsvärdet som

²³ Real arbetskostnad definieras som nominell arbetskostnad i näringslivet deflaterad med implicitprisindex för näringslivets produktion.

²⁴ Reallönen har här beräknats som nominallönen enligt nationalräkenskaperna deflaterad med implicitprisindex för hushållens konsumtion. Om nominallönen istället deflateras med KPI blir den genomsnittliga reallöneökningen under 2010–2012 betydligt lägre, i genomsnitt 0,8 procent. Det beror på att ränteposten i KPI ökar under perioden till följd av höjningar av reporäntan.

företagen betalar för sin arbetskraft, relativt hög i beaktande av det svaga konjunkturläget. Det beror främst på att den oväntat svaga utvecklingen av produktiviteten 2007–2009 inte förutsågs i avtalsförhandlingarna inför den förra avtalsperioden. Vinstläget ljusnar successivt 2011–2012, men osäkerheten kring utvecklingen dessa år är stor.

STIGANDE ARBETSKOSTNADSANDEL 2007–2009

En grov indikator på företagets kostnadsläge är hur stora kostnaderna för arbetskraften är i förhållande till produktionens värde. Ett användbart begrepp är arbetskostnadsandelen som visar hur reallönenivån förhåller sig till produktivitetsnivån. Den definieras på följande sätt:

$$\frac{\text{arbetskostnad per timme} \times \text{antal timmar}}{\text{förädlingsvärdepris} \times \text{förädlingsvärde}} = \frac{W \times H}{P \times Y}$$

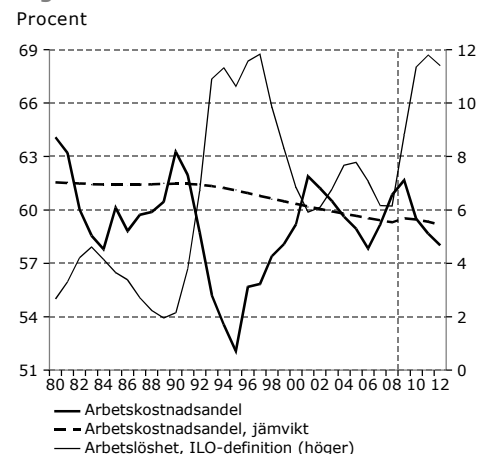
$$= \frac{W/P}{Y/H} = \frac{\text{reallön}}{\text{arbetsproduktivitet}}$$

Diagram 39 visar hur arbetskostnadsandelen och arbetslösheten har varierat sedan 1980, samt en beräknad jämviktsbana för arbetskostnadsandelens utveckling.²⁵ Även om det är svårt att göra en jämförelse mellan olika tidsperioder brukar arbetskostnadsandelen i allmänhet vara hög då arbetslösheten är låg och vice versa.²⁶

Enligt Konjunkturinstitutets bedömning finns det skäl att tro att arbetskostnadsandelen och därmed kostnadstrycket är relativt högt inför den kommande avtalsperioden när hänsyn tas till det svaga konjunkturläget. Det beror främst på den oväntat svaga utvecklingen av produktiviteten 2007–2009. De avtal som slöts på central och lokal nivå för perioden 2007–2009 innebar en tillväxt i timlönen på i genomsnitt 3,6 procent per år i näringslivet som helhet. Detta bedömdes då av Konjunkturinstitutet som en måttlig utveckling givet det starka konjunkturläget samt förväntningar om en fortsatt god arbetsmarknad (se *Lönebildningsrapporten*, 2008). Den ekonomiska utvecklingen i allmänhet och utvecklingen av produktiviteten i synnerhet blev dock mycket sämre än väntat 2007–2009.

För givna löner och priser bestäms arbetskostnadsandelen av arbetsproduktiviteten (Y/H i formeln ovan). Avtalsrörelsen 2007 föregicks av ett antal år med stark produktivitetstillväxt, i genomsnitt 4,2 procent per år 2004–2006 i näringslivet. I stället

Diagram 39 Arbetskostnadsandel i näringslivet

Anm. Arbetskostnadsandel definieras som totala nominella lönekostnader dividerat med nominellt förädlingsvärde.

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

²⁵ Se fördjupningen "En tidsvarierande jämvikt för arbetskostnadsandelen" i detta kapitel för en analys. Denna typ av beräkningar är mycket osäkra och den redovisade jämviktsbanan omgärdas av ett stort osäkerhetsintervall.

²⁶ Det kan vara värt att notera att 1990-talskrisen skiljer sig från den nuvarande lågkonjunkturen på flera sätt. Till exempel fick företagens vinster draghjälp av den fallande kronkursen under 1990-talet. Dessutom var realräntorna, och därmed kapitalkostnaderna, klart högre under 1990-talskrisen. Dessa faktorer bidrar till att förklara varför arbetskostnadsandelen då var på en historiskt låg nivå samt varför arbetskostnadsandelen sannolikt inte blir lika låg i nuvarande djupa lågkonjunktur.

för den förväntade fortsatt goda utvecklingen minskade arbetsproduktiviteten i näringslivet med 0,8 procent 2007. När den internationella lågkonjunkturen nådde Sverige under 2008 och 2009 föll arbetsproduktiviteten med ytterligare 2,7 respektive 1,2 procent (se diagram 37). Den oväntat svaga utvecklingen av produktiviteten 2007–2009 innebär bland annat att arbetskostnadsandelen stiger kraftigt, från 58 procent 2006 till över 62 procent 2009. Den snabba uppgången av arbetskostnadsandelen är först och främst en konsekvens av det oförutsedda efterfrågefallet.

FALLANDE ARBETSKOSTNADSANDEL 2010–2012 MEN FORTSATT RELATIVT HÖG NIVÅ

Inför nästa avtalsperiod har företagen en för stor arbetsstyrka jämfört med den prognostiserade utvecklingen av produktionen. Under perioden 2010–2012 bedöms därför företagen minska sin arbetsstyrka samtidigt som produktionen successivt ökar, vilket leder till en betydande förbättring av produktiviteten (se avsnitt 2.2 ovan). Sammantaget innebär detta att arbetskostnadsandelen faller tillbaka, vilket är normalt i denna konjunkturfasa (se diagram 39). Trots detta bedömer Konjunkturinstitutet att kostnadstrycket, det vill säga reallönenivån jämfört med produktivitetensnivån, är något högt under perioden, i beaktande av det svaga konjunkturläget.

KRISEN FÅR NEGATIVA EFFEKTER PÅ DEN STRUKTURELLA PRODUKTIVITETSNIVÅN

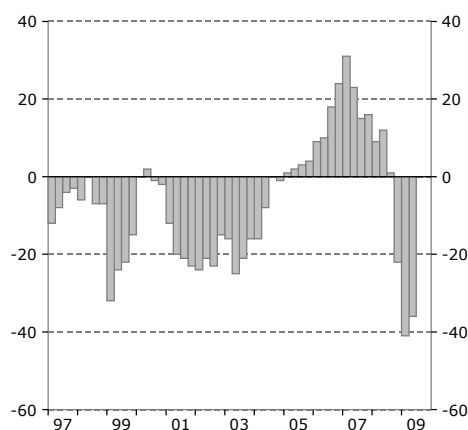
Utöver den konjunkturrella utvecklingen av reallöner, produktivitet och arbetskostnadsandel som hittills diskuterats, är det viktigt att betona att Konjunkturinstitutet har reviderat ner den strukturella produktivetsnivån jämfört med föregående års Lönebildningsrapport.²⁷ Den djupa lågkonjunkturen bedöms långvarigt påverka Sveriges BNP och strukturella produktivetsnivå, bland annat eftersom krisen bedöms dämpa investeringarna under flera år. Konjunkturinstitutet har därför reviderat ner den strukturella produktivetsnivån 2012 med drygt 2 procent och 2015 med drygt 2,5 procent jämfört med bedömningen i föregående års Lönebildningsrapport. En lägre nivå på arbetsproduktiviteten under de kommande åren begränsar utrymmet för reallöneökningar under avtalsperioden 2010–2012.

ÖVRIGA INDIKATORER PEKAR PÅ LÅG LÖNSAMHET

Det finns flera andra indikatorer på lönsamheten i näringslivet än arbetskostnadsandelen. Företagen inom tillverkningsindustrin gör en bedömning av sin nuvarande lönsamhet i Konjunkturba-

Diagram 40 Lönsamhet, tillverkningsindustrin

Nettotal, säsongrensade kvartalsvärden

Källa: Konjunkturinstitutet.

²⁷ Se kapitel 3, avsnitt 3.2, för en diskussion kring den strukturella produktivetsnivån. Det är den produktivetsnivå som bedöms råda då ekonomin är i konjunkturrell balans.

rometern. I april 2009 var dessa siffror de lägsta sedan mätningarna startade 1996 och läget förbättrades bara marginellt i juli 2009 (se diagram 40).

Utvecklingen av aktiekurserna kan anses spegla marknadens förväntningar om företagens framtida vinster. Dessa har kännetecknats av ovanligt kraftiga svängningar 2008–2009 (se diagram 41). Stockholmsbörsen föll med närmare 40 procent mellan januari och oktober 2008 medan den internationella finanskrisen tog fart och spred sig till Sverige. Därefter låg generalindex i stort sett stilla under några månader för att sedan stiga igen när det började skönjas ljusglimtar i fråga om det ekonomiska läget. Till och med mitten av september har generalindex stigit med knappt 40 procent. Börsutvecklingen ger således en blandad bild av det framtida vinstläget.

Företagens egna förväntningar om sin framtida lönsamhet är en av de faktorer som bestämmer hur mycket nya investeringar de gör. Industrins investeringar faller med nästan 24 procent 2009 och 13 procent 2010, vilket är en ännu större nedgång än under 1990-talskrisen. Därefter stiger investeringarna inom industrin med 5 procent 2011 och 15 procent 2012 (se diagram 42). Detta tyder på att lönsamheten i näringslivet är ovanligt svag 2009–2010 men att den bedöms att successivt normaliseras 2011–2012.

Konjunkturinstitutets samlade bedömning är att kostnadsläget i näringslivet som helhet i genomsnitt kommer att vara något högt över avtalsperioden 2010–2012, med hänsyn till den höga arbetslösheten. Vinstläget ser betydligt ljusare ut 2011–2012 än 2010, men utvecklingen 2011–2012 är också ovanligt svårbedömd. Det är fortfarande mycket osäkert hur snabbt konjunkturen först vänder och sedan återhämtar sig.

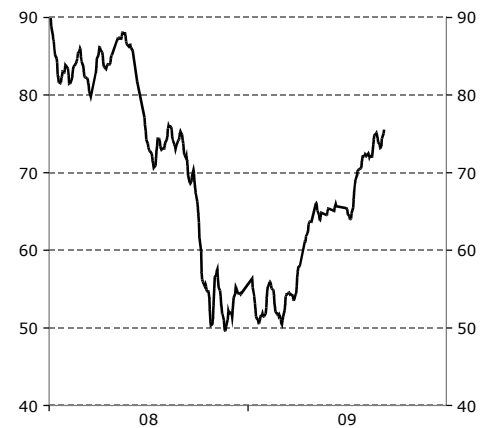
STOR SPRIDNING I VINSTANDELENS UTVECKLING

Till sist är det viktigt att betona att skillnaden i lönsamhet och kostnadstryck mellan olika branscher tycks vara ovanligt stor 2009–2010. Diagram 43 visar spridningen mellan vinstandelarnas förändring i sex olika industrier 1990–2010.²⁸ Man får gå tillbaka till 1990-talskrisen för att hitta lika stora skillnader i vinstandelens utveckling. Det tyder på att en större skillnad än normalt i utvecklingen i arbetskostnaden mellan företag och mellan branscher är befogad. Det främjar sannolikt produktion och sysselsättning i näringslivet som helhet.

²⁸ Spridningen (det vill säga variansen) är beräknad över konsumtionsvaruindustrin, insatsvaruindustrin, investeringsvaruindustrin, hushållstjänster, företagstjänster och handel. Först beräknas förändringen i vinstandelen för respektive bransch för samtliga år 1990–2010. För respektive år beräknas sedan variansen mellan dessa branschers förändringar i vinstandelen. En hög varians ett visst år innebär att spridningen i förändringen i vinstandelarna är stor mellan de sex branscherna.

Diagram 42 Börsutveckling i Sverige

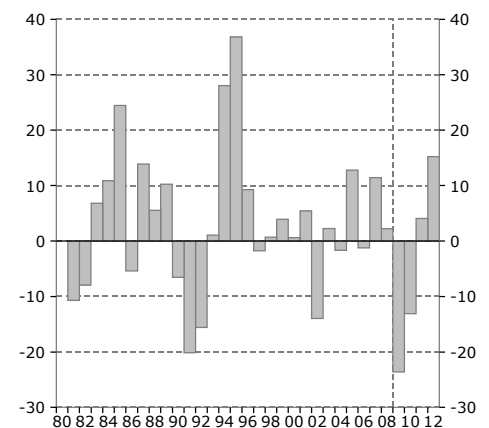
Index 2006-12-29=100, 5-dagars centrerat glidande medelvärde

Källa: Reuters.

Diagram 41 Industrins investeringar

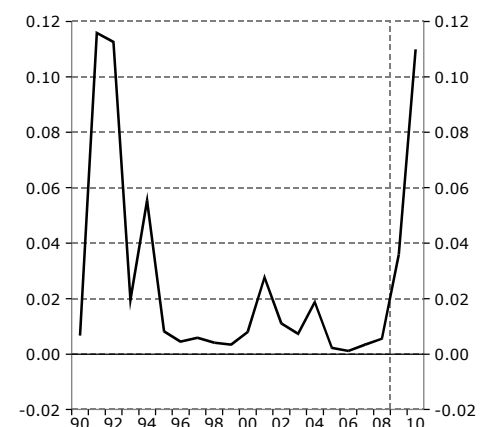
Årlig procentuell förändring

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

Diagram 43 Spridning i vinstandelarnas förändring mellan olika branscher

Varians för årlig procentuell förändring

Anm. Variansen är beräknad över konsumtionsvaruindustrin, insatsvaruindustrin, investeringsvaruindustrin, hushållstjänster, företagstjänster och handel. Se även fotnot 28. Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

2.4 Inför avtalsrörelsen 2010

I följande avsnitt behandlas förutsättningarna för avtalsrörelsen 2010, utöver den prognostiserade makroekonomiska utvecklingen. Dessutom görs en kort återblick till tidigare avtalsrörelser under 2000-talet. Avslutningsvis görs en övergripande sammanfattning av vilka effekter den djupa lågkonjunkturen väntas få på avtalsrörelsen nästa år.

TIDIGARE AVTALS RÖRELSE R UNDER 2000-TALET

Avtalsrörelsen 2007 innebar högre centralt avtalade löneökningar jämfört med tidigare avtalsperioder under 2000-talet. Teknikavtalen var de första avtal som slöts. Kostnaden för löneökningar och andra avtalsbestämmelser i teknikavtalen uppgick till 10,2 procent för den treåriga avtalsperioden 2007–2009. Avtalet bildade riktmärke för de fortsatta avtalsförhandlingarna och siffran återkom i många av de efterföljande avtalen.

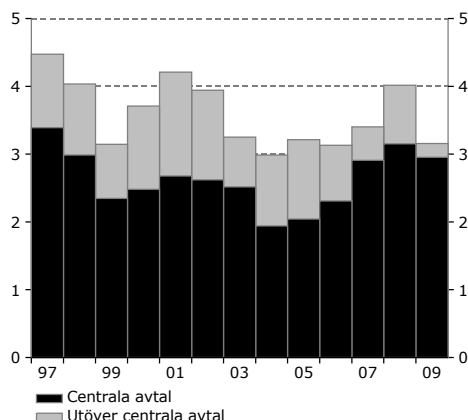
Enligt Medlingsinstitutets avtalsstatistik, som inkluderar så kallade sifferlösa avtal, blev de centralt avtalade löneökningarna på arbetsmarknaden som helhet i genomsnitt 2,9 procent per år under perioden 2007–2009.²⁹ De centralt avtalade löneökningarna under perioden 2007–2009 blev därmed klart högre än perioderna 2001–2003 och 2004–2006 (se tabell 6).

Differensen mellan de uppmätta löneökningarna enligt konjunkturlönestatistiken och Medlingsinstitutets statistik över centralt avtal definieras som en ”restpost” (se avsnitt 2.2). Inom näringslivet som helhet blir löneökningarna utöver de centralt avtalade betydligt lägre under perioden 2007–2009 jämfört med tidigare treårsperioder. Detta beror delvis på att flera av de tjänstemannaavtal som slöts 2007 innehöll jämförelsevis höga centralt avtalade löneökningar, vilket tycks ha pressat ner de lokala påslagen jämfört med tidigare år. Detta var framför tydligt för tjänstemän i tjänstebranscherna.³⁰

Dessutom påverkas restposten 2009 av det kraftiga bortfallet i efterfrågan under slutet av 2008. Löneökningarna utöver de centralt avtalade för både arbetare och tjänstemän i näringslivet ser ut att bli mycket små i år (se diagram 44). Färre arbetade övertidstimmar bland arbetare inom framför allt industrin bidrar också till att hålla nere de uppmätta löneökningarna.

Inom offentlig sektor ser löneökningarna utöver de centralt avtalade dock inte ut att bli avsevärt mycket lägre än tidigare (se diagram 45). I näringslivet tyder de mycket låga löneökningarna utöver de centralt avtalade på att de centrala avtalen 2009 håller löneökningarna på en, givet konjunkturläget, hög nivå.

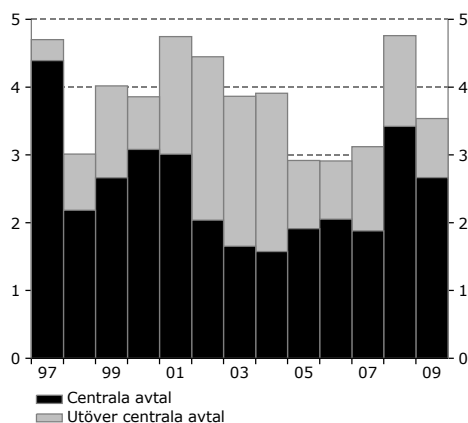
Diagram 44 Timlön i näringslivet
Årlig procentuell förändring

Anm. Löneökningar utöver centralt avtal 2009 är prognos.

Källor: Medlingsinstitutet och Konjunkturinstitutet.

Diagram 45 Timlön i offentlig sektor
Årlig procentuell förändring

Anm. Löneökningar utöver centralt avtal 2009 är prognos.

Källor: Medlingsinstitutet och Konjunkturinstitutet.

²⁹ Sifferlösa avtal har vägts in med ökningstakten noll procent.

³⁰ Se *Lönebildningsrapporten*, 2008.

Tabell 6 Timlöneökningar i centrala avtal samt slutgiltigt utfall enligt konjunkturlönestatistiken

Genomsnitt per år, procent

	Avtal 01–03	Utfall 01–03	Avtal 04–06	Utfall 04–06	Avtal 07–09	Prognos 07–09
Industri	2,4	3,7	2,0	3,1	2,8	3,6
Bygg	2,6	4,1	2,3	3,0	2,8	3,6
Tjänstebranscher	2,7	3,8	2,1	3,1	3,1	3,5
Näringsliv	2,6	3,8	2,1	3,1	3,0	3,5
Kommun	2,3	4,4	1,9	3,3	2,9	3,8
Stat	1,8	4,2	1,6	3,2	1,8	3,7
Totalt	2,5	4,0	2,0	3,2	2,9	3,6

Anm. I beräkningen av de centralt avtalade löneökningarna är sifferlösa avtal invägda med ökningstakten noll procent.

Källor: Medlingsinstitutet och Konjunkturinstitutet.

KRISEN INOM INDUSTRIEN DREV FRAM MODELL FÖR PERMITTERING

Den snabba och kraftiga nedgången i efterfrågan under hösten 2008 reste frågan om sänkta timlöner som en metod att, åtminstone tillfälligt, hjälpa företag i kris. Överenskommelser om timlönesänkningar gjordes endast i några enstaka lokala avtal.³¹ I början av mars 2009 slöt IF Metall och några arbetsgivarorganisationer ett ramavtal om permittering.³² Ramavtalet, som gäller till och med den 31 mars 2010, ger lokala parter möjlighet att sänka både månadslön och arbetstid för de anställda. Månadslönen får dock som mest sänkas med 20 procent.³³ Ramavtalet omfattar potentiellt ca 230 000 arbetare inom industrin. För att tillämpa det krävs en lokal överenskommelse mellan arbetsgivaren och den lokala fackklubben.

Under våren öppnade även Sveriges ingenjörer och Unionen för permitteringar enligt IF Metalls modell.³⁴ Därmed blev det möjligt att genomföra permitteringar med sänkt lön för både arbetare och tjänstemän inom hårt drabbade industriföretag.

Även andra typer av krisåtgärder vidtogs för att sänka kostnaderna. Exempel på sådana åtgärder är uppskjutna revisions-tidpunkter och lönefrysningar (se avsnitt 2.2), indragen bonus och vinstdelning, eller försämringar av andra typer av förmåner. Till skillnad från permitteringsavtalen bygger denna typ av krisåtgärder uteslutande på lokala initiativ.

³¹ Exempel på företag där lokala överenskommelser om lönesänkningar gjorts är SAS (Pilotföreningen och Kabinfacket) och Uddeholm tooling (IF Metall).

³² Teknikföretagen, Metallgruppen samt Industri- och Kemigruppen.

³³ Arbetstiden får enligt avtalet sänkas mer än månadslönen vilket i praktiken innebär en höjning av timlönen

³⁴ Unionen har inte slutit något ramavtal likt IF Metall. Efter en stämning i Arbetsdomstolen har Unionen konstaterat att lokala överenskommelser om en proportionerlig arbetstidsförkortning och lönesänkning inte strider mot Unionens kollektivavtal. Även branschförbundet Sveriges ingenjörer gör en liknande bedömning.

PERMITTERINGSAVTAL HAR ANVÄNTS

I STOR UTSTRÄCKNING

IF Metall och Teknikföretagen har undersökt vilken spridning lokala permitteringsavtal har fått. Enligt IF Metall hade ungefär 300 lokala avtal slutits inom ramen för IF Metalls centrala avtal till och med juni 2009. Dessa avtal berörde uppskattningsvis 50 000–70 000 arbetare.

Unionens medlemstidning *Kollega* frågade i juni ett urval av medlemmar om de fått tillfälligt försämrade villkor till följd av den ekonomiska krisen. Undersökningen ger en indikation om hur många av Unionens medlemmar som omfattas av permitteringsavtal. Givet att undersökningen gjordes på ett representativt urval visar den att ca 16 000 tjänstemän berörs av permitteringsavtal.³⁵ För ytterligare 22 000 tjänstemän fördes diskussioner om permitteringsavtal.

Teknikföretagen genomförde en liknande undersökning bland sina medlemsföretag i augusti. Enligt denna berörs uppskattningsvis 50 000 anställda av permitteringsavtal, i 380 företag. I dessa siffror ingår både arbetare och tjänstemän. Nästan lika många företag planerar att teckna sådana avtal under hösten. Inom fordonsindustrin har störst andel avtal tecknats. Avtalen har också varit vanligt förekommande i maskinindustrin och metallvaruindustrin.

Teknikföretagen frågade även sina medlemsföretag om längden på permitteringsavtalen. Avtalen löper i genomsnitt över sex månader. Avtal inom större företag löper dock i genomsnitt längre än avtal inom små företag. Den genomsnittliga avtalslängden för de personer som omfattas är därför sannolikt högre än sex månader. Ett antal företag avser också att försöka förlänga befintliga avtal. Flera av de befintliga avtalen löper ut vid årsskiftet 2009/2010. Andra löper ut under hösten 2009. Få löper ända till den 31 mars 2010.

Permitteringslösningarna har inneburit att trycket på sänkta timlöner inom industrin har lättat. De centrala parterna har därmed kunnat behålla greppet om lönebildningen. Dessutom har ett antal uppsägningar kunnat undvikas. Tillkomsten av dessa avtal vittnar om en vilja hos parterna inom industrin att samarbeta för att hitta lösningar som räddar jobb och undviker utslagning av företag och arbetskraft.

I takt med att de lokala permitteringsavtalen löper ut, senast den sista mars 2010, och de anställda åter börjar arbeta full tid kommer kostnadsläget i företagen ånyo att försämrats. Om inte konjunkturbilden då radikalt har ljusnat kommer sannolikt andra åtgärder för att förbättra kostnadsläget att diskuteras.

³⁵ Totalt intervjuades 1183 av Unionens medlemmar, varav 17 procent eller ca 200 personer uppgav att de fått försämrade villkor. Av dessa har 19 procent eller 38 personer uppgett neddragen arbetstid och månadslön. Unionen har ca en halv miljon medlemmar. En uppräknig ger att ca 16 000 tjänstemän omfattas av permitteringsavtal.

TIDSPLAN FÖR AVTALSÖRELSEN 2010

Under 2010 ska ungefär 500 centrala avtal omförhandlas. Totalt omfattas ca 3 miljoner, eller drygt 75 procent, av alla arbetstagare. Därmed omfattas ungefär lika många personer av denna avtalsrörelse som av avtalsrörelsen 2007.

En betydande del av förhandlingarna genomförs under avslutningen av det första kvartalet. Avtal som omfattar ca 70 procent av de berörda arbetstagarna löper ut den 31 mars. Dessa avtal omfattar ungefär lika många arbetstagare i privat som i offentlig sektor. Under april, maj och juni löper avtal ut som omfattar ytterligare 20 procent av de berörda arbetstagarna. Samtliga dessa avtal är inom privat sektor. Den 30 september löper avtal ut för drygt 10 procent av de berörda arbetstagarna, främst inom staten.

AVTALSRELATERADE HÄNDELSER UNDER 2009

De första yrkandena från parterna väntas komma mot slutet av 2009. Den 26 maj i år gick sju företrädare för arbetsgivare i näringslivet ut i en debattartikel i Dagens Nyheter och krävde bland annat paus i de avtalade löneökningarna på central nivå i 2010 års avtalsrörelse.³⁶ Därmed ville man flytta ner lönebildningen till lokal nivå. Delvis som svar på detta utspel argumenterade LO i en rapport om lönebildningen för att ekonomin tål löneökningar på ca 3 procent de närmaste åren.³⁷ I en debattartikel i Dagens Nyheter den 10 september gick flera företrädare för fackförbund inom industrin ut och tydliggjorde att avtalskraven i 2010 års avtalsrörelse kommer att vara inriktade på reallöneökningar.³⁸ Dessa utspel ger en indikation om parternas ställningstaganden och utgångsläget för förhandlingarna i avtalsrörelsen nästa år.

En annan händelse var avtalet mellan Finansförbundet och Bankinstitutens arbetsgivarorganisation (BAO) för helåren 2009 och 2010 som slöts den 20 maj efter flera månaders förhandlingar. Avtalet resulterade i en garanterad löneutveckling över två år på sammanlagd 3,6 procent, med en individgaranti på 1,4 procent i september 2010. Att avtalet innehåller löneökningar på i genomsnitt 1,8 procent per år är intressant eftersom avtalet slöts under våren när den svaga konjunkturutvecklingen redan var ett faktum.

LOKAL FLEXIBILITET SANNOLIKT

EN VIKTIG FRÅGA I AVTALSÖRELSEN

Mot bakgrund av det snabbt försämrade resursutnyttjandet på arbetsmarknaden är det sannolikt att avtalsförhandlingarna

³⁶ Se Antoni, B. m.fl., "Dags att göra uppehåll med löneökningarna", *Dagens Nyheter*, 26 maj 2009.

³⁷ Se Morin, M., "Löneutrymmet i djup lågkonjunktur", LO, 28 maj 2009.

³⁸ Se Bengtsson, U. m.fl., "Reallönen kan höjas nästa år trots krisen", *Dagens Nyheter*, 10 september 2009.

kommer att ge betydligt lägre centralt avtalade löneökningar än de tidigare avtalsrörelserna under 2000-talet. Osäkerheten om konjunkturutvecklingen de närmaste åren är också större än normalt. Dessutom slår den ekonomiska krisen olika hårt mot olika branscher och företag. Hur lönebildningen kan anpassas till förutsättningarna på lokal nivå kommer därför sannolikt att bli en viktig fråga i avtalsrörelsen nästa år. Samtidigt, som denna rapport visar, kan en mycket svag löneutveckling ge en ännu svagare ekonomisk utveckling (se kapitel 3).

Efter avtalsrörelsen 2007 uppstod en debatt om lönenormering och industrins löneledande roll. Inget tyder dock på att denna modell skulle vara principiellt ifrågasatt i dagsläget.³⁹

Det finns flera tänkbara metoder som avtalslutande parter kan använda för att låta förutsättningarna på lokal nivå få ökat genomslag. En sådan är att sluta centrala avtal med svagt ökande eller oförändrade löner för en kortare avtalsperiod än tre år. Med ett sådant avtal skulle de ekonomiska förutsättningarna på lokal nivå tillfälligt kunna påverka lönebildningen mer än tidigare. En annan metod är att skriva in så kallade öppningsklausuler i avtalen. Det är skrivningar som ger lokala parter ökade möjligheter att avtala om lägre löneökningar än de som ges i det centrala avtalet med hänvisning till marknadsvillkor. Sådana klausuler fanns med i diskussionerna under 2007 års avtalsrörelse. Ytterligare en metod skulle kunna vara en fortsatt tillämpning av olika typer av permitteringsavtal enligt IF Metalls modell efter mars 2010.

I nästa kapitel analyseras de makroekonomiska effekterna av olika utvecklingar av löner och arbetskostnader 2010–2012.

³⁹ Se "Vem ska bestämma takten? Parternas syn på lönenormering", Medlingsinstitutet, 2009.

KAPITEL 2 I KORTHET

- Avtalsrörelsen 2010 kommer att genomföras i en djup lågkonjunktur. Konjunkturedgången har inledningsvis drabbat industrin hårdare än övriga branscher.
- Trots att produktionen i näringslivet vänder svagt uppåt 2010 dröjer det till 2012 innan det sker någon tydlig vändning på arbetsmarknaden. Arbetslösheten ökar mycket, från ca 6 procent 2008 till knappt 12 procent 2011.
- Gällande centrala kollektivavtal bedöms hålla timlöneökningarna uppe i många branscher under 2009 och inledningen av 2010. Timlönerna i ekonomin som helhet ökar med drygt 3 procent 2009.
- Olika indikatorer tyder på att kostnadsläget är högt 2009. En viktig orsak till detta är den oväntat svaga utvecklingen av produktiviteten 2007–2009. Därutöver beror det ökade kostnadstrycket på att arbetsmarknadens parter inte kunde förutse den ekonomiska krisen när de nu gällande löneavtalen slöts.
- Under 2010 ska avtal för ca 3 miljoner arbetstagare omförhandlas. Under perioden 2010–2012 väntas en anpassning nedåt av löneökningstakten i ekonomin. Bedömningen i Konjunkturläget augusti 2009 är att lönerna i genomsnitt ökar med drygt 2 procent per år under 2010–2012.

FÖRDJUPNING

En tidsvarierande jämvikt för arbetskostnadsandelen

En vanlig tumregel för arbetskostnadsandelens långsiktiga utveckling är att jämvikten är konstant över tiden.⁴⁰ Empiriska undersökningar av många länder över långa tidsperioder ger dock vid handen att det finns tydliga variationer i arbetskostnadsandelen som inte är relaterade till konjunkturen.⁴¹ Den långsiktiga jämviktsnivån tycks således variera mellan tidsperioder och länder. Vilka faktorer kan då tänkas ligga bakom dessa tidsvarierande jämvikter för lönernas respektive vinsternas andel av förädlingsvärdet? Ekonomisk forskning har belyst detta såväl teoretiskt som empiriskt.

VAD BESTÄMMER ARBETSKOSTNADSANDELEN PÅ LÅNG SIKT?

Den viktigaste bestämningsfaktorn för en tidsvarierande jämvikt för arbetskostnadsandelen är den produktivitetsjusterade⁴² kapitalstockens andel av BNP. De flesta teoretiska och empiriska studier av arbetskostnadsandelens jämvikt inkluderar något mått på kapitalstocken. Andra variabler som diskuteras är andelen högutbildade, graden av globalisering, nyttjandekostnaden för kapital, jämviktsarbetslösheten, real BNP per capita, oljepriset, fackföreningarnas makt samt lönespridningen och i synnerhet skillnaden mellan lönen för högutbildade och lönen för lågutbildade.⁴³

I den här analysen inkluderas tre variabler med tydlig teoretisk koppling till arbetskostnadsandelen: den produktivitetsjusterade kapitalstockens andel av BNP, andelen högutbildade och graden av globalisering. Variabler som till exempel hur stor andel av arbetskraften som är ansluten till en fackförening har valts bort därför att de endast påverkar skillnaden mellan reallönen och arbetets marginalprodukt. Denna skillnad bedöms vara för liten för att förändringar i den ska kunna ligga bakom de långsiktiga trenderna i arbetskostnadsandelens utveckling. BNP per

⁴⁰ En utgångspunkt för Konjunkturinstitutets prognoser och framskrivningar har varit att arbetskostnadsandelens långsiktiga jämvikt är konstant. Detta antagande har motiverats av att det är den mest rimliga utgångspunkten givet den osäkerhet som föreligger. I denna fördjupning görs ett försök att modellera en tidsvarierande jämvikt som en funktion av olika fundamentala variabler.

⁴¹ Se Solow, R., "A skeptical note on the constancy of relative shares", *American Economic Review*, 48, 1958.

⁴² Mått på den produktivitetsjusterade kapitalstocken tar hänsyn till att nytt fysiskt kapital är mera produktivt än äldre fysiskt kapital eftersom det kontinuerligt sker tekniska framsteg, samt att kapitalstockens sammansättning förändras över tiden.

⁴³ Se Harrison, A., "Has globalization eroded labor's share?", Working Paper, University of California-Berkeley, 2003, och Bentolila, S. och G. Saint-Paul, "Explaining movements in wage shares", CEPR Discussion Paper Series no. 1958, 1998.

capita och oljepriset har svag teoretisk anknytning till arbetskostnadsandelens jämvikt.

I Sverige har kapitalstockens andel av BNP fallit mellan 1980 och 2008.⁴⁴ För att konstruera ett mått på den produktivtjusterade kapitalstocken används här siffror från Konjunkturinstitutets bilaga till långtidsutredningen över hur mycket mera produktiv kapitalstocken har blivit över tiden.⁴⁵ Denna korrigering innebär att kapitalstockens andel av BNP har fallit mindre mellan 1980 och 2008 än om grunddata används. I empiriska studier är lägre kapitalstock som andel av BNP associerat med en fallande arbetskostnadsandel.⁴⁶

Det tycks också finnas ett starkt empiriskt samband mellan ökad internationell handel och en minskad arbetskostnadsandel. Det pågår mycket teoretisk forskning kring detta och ett antal olika mekanismer har föreslagits.⁴⁷ Till exempel kan utjämningen av realräntor mellan länder leda till en utjämning av arbetskostnadsandelen mellan länder. För länder som Sverige, vars arbetskostnadsandel är relativt hög i utgångsläget, leder detta till en lägre jämvikt.⁴⁸

⁴⁴ Detta gäller både mätt i löpande och i fasta priser. Det finns många potentiella förklaringar till att den produktivtjusterade kapitalstockens andel av BNP har fallit. Det skulle kunna bero på att den tekniska utvecklingen har varit kapitalbesparande till sin natur. En annan möjlig förklaring är att kostnaden för att utnyttja kapital har stigit, till exempel till följd av snabb depreciering av IKT-kapital. Högre nyttjandekostnad för kapital leder till substitution bort från kapital i riktning mot mera arbetsintensiv produktion. Detta leder även till en fallande arbetskostnadsandel om den så kallade substitutionselasticiteten mellan arbete och kapital är mindre än ett. De flesta empiriska skattningar av denna parameter tyder på att substitutionselasticiteten är mindre än ett, se till exempel Rowthorn, R., "Unemployment, wage bargaining and capital-labour substitution", *Cambridge Journal of Economics*, 23, 1999.

⁴⁵ För att approximera hur mycket mera produktiv kapitalstocken har blivit över tiden används den historiska skillnaden mellan kapitaltjänstflödet och kapitalstocken, som detta beräknas i *Timmar, kapital och teknologi – vad betyder mest? en analys av produktivtetsutvecklingen med hjälp av tillväxtbokföring, bilaga 6 till Långtidsutredningen 2008*, SOU 2008:14, sid. 59–62.

⁴⁶ I Harrison, A., "Has globalization eroded labor's share?", Working Paper, University of California-Berkeley, 2003, innebär en fallande kapitalkvot att arbetskostnadsandelen faller i samtliga regressioner. I Bentolila, S. och G. Saint Paul, "Explaining movements in the labor share", CEPR Discussion Paper Series no. 1958, 1998, stöder alla signifikanta koefficienter ett sådant samband. Även Ripatti, A. och J. Vilminen, "Declining labour share – Evidence of a change in the underlying production technology?", Bank of Finland Discussion Papers no. 10, 2001, visar att den fallande arbetskostnadsandelen delvis orsakas av den fallande kapitalkvoten.

⁴⁷ De flesta uppsatser med teoretiska motiveringar till det empiriska sambandet mellan globalisering och arbetskostnadsandelen utgår från handelsteori, se till exempel Matsuyama, K., "Beyond icebergs: Toward a theory of biased globalization", *Review of Economic Studies*, 74, 2007. Förutom Harrisons uppsats som citerades i fotnot 43 har det empiriska sambandet mellan ökad globalisering och fallande arbetskostnadsandel dokumenterats till exempel i Guscina, A., "Effects of globalization on labor's share in national income", IMF Working Paper no. 06/294, 2007.

⁴⁸ Denna mekanism diskuteras i Breuss, F., "Globalization, EU enlargement and income distribution", WIFO Working Paper no. 296, 2007. Sverige tillhör de länder som har högst arbetskostnadsandel enligt Harrison, se fotnot 43. Andra teoretiska motiveringar till det empiriska sambandet mellan globalisering och arbetskostnadsandelen finns till exempel i Matsuyama, K., "Beyond icebergs: Toward a theory of biased globalization", *Review of Economic Studies*, 74, 2007 och i Slaughter, M., "International trade and labour-demand elasticities", *Journal of International Economics*, 54, 2001.

Vidare är det empiriskt belagt att en ökad andel högutbildade i ekonomin ger en högre arbetskostnadsandel. Högutbildad arbetskraft är rörligare än lågutbildad arbetskraft och har lättare att hitta alternativa anställningar, bland annat eftersom dess kunskande är av en mera generell natur och kan användas på många olika arbetsplatser.⁴⁹

HUR STORA ÄR EFFEKTERNA AV RESPEKTIVE VARIABEL?

Att skatta en empirisk relation mellan arbetskostnadsandelens jämvikt och dess bestämningsfaktorer försvåras av att de svenska tidsserierna är så korta. De bästa empiriska studierna är baserade på internationella paneldata och täcker många länder och långa tidsperioder. En nackdel med att använda resultat från internationella panelstudier är att detta bygger på antagandet att sambanden mellan löneandelen och de förklarande variablerna är desamma i Sverige som i motsvarande andra länder. Dessutom finns det flera olika skattningar av varje parameter. Här har den studie som har bedömts som mest tillförlitlig ifråga om varje enskild variabel använts.

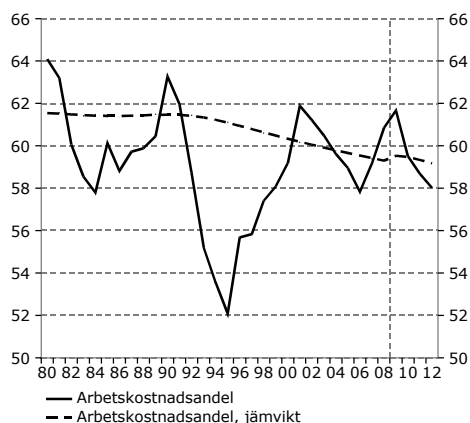
I en studie av Harrison medför en procent högre internationell handel (mätt som export plus import dividerat med BNP) att arbetskostnadsandelens jämvikt faller med 0,068.⁵⁰ Enligt en studie av Daudey och Decreuse innebär en ökad andel högutbildade med en procent att arbetskostnadsandelen ökar med 0,22 procent.⁵¹ Även i fråga om effekten av ökad kapitalstock används Harrisons skattning för den ländergrupp som Sverige tillhör. En procent lägre produktivtetsjusterad kapitalstock som andel av BNP ger 0,12 procent lägre löneandel.

Givet data på andelen högutbildade, globaliseringen och den produktivtetsjusterade kapitalstockens andel av BNP kan en tidsvarierande jämvikt för arbetskostnadsandelen räknas ut enligt följande:⁵²

$$\text{Arbetskostnadsandel} = 0,12 \times (\text{produktivtetsjusterad kapitalstock}) / \text{BNP} + 0,22 \times \text{andel universitetsutbildade} - 0,068 \times (\text{export} + \text{import}) / \text{BNP}$$

Diagram 46 Arbetskostnadsandel i näringslivet

Procent

Anm. Arbetskostnadsandel definieras som totala nominella lönekostnader dividerat med nominellt förädlingsvärde (se formel i avsnitt 2.3).

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

⁴⁹ Man kan även visa matematiskt att en högre andel högutbildade ger högre arbetskostnadsandel om högutbildad arbetskraft är helt komplementär till kapital medan lågutbildad arbetskraft har en substitutionselasticitet på 1,0, se Bentolila, S. och G. Saint Paul, "Explaining movements in the labor share", CEPR Discussion Paper Series no. 1958, 1998.

⁵⁰ Se Harrison, A., "Has globalization eroded labor's share?", Working Paper, University of California-Berkeley, 2003.

⁵¹ Se Daudey, E. and B. Decreuse, "Higher education, employers' monopsony power and the labour share in OECD countries", Working Paper, University Library of Munich no. 3631, 2006.

⁵² Data kommer från SCB och Konjunkturinstitutet. Jämviktsbanan ges av antagandet att arbetskostnadsandelen var i jämvikt 1986.

Denna tidsvarierande jämvikt visas tillsammans med den faktiska arbetskostnadsandelen i diagram 46. I fråga om 2009–2012 används Konjunkturinstitutets prognoser för de ingående variablerna. Den faktiska arbetskostnadsandelen låg långt under jämvikten under 1990-talskrisen men den ligger över sin jämvikt enligt prognosen för 2009.

Den här metoden för att modellera en tidsvarierande långsiktig jämvikt för arbetskostnadsandelen är behäftad med stor osäkerhet och bör tolkas med försiktighet.

3 Lönebildningens effekter i en djup lågkonjunktur

Detta kapitel analyserar makroekonomiska effekter av olika utfall för tillväxten i arbetskostnad per timme 2010–2012. Svensk ekonomi kommer under denna period att befinna sig i en djup lågkonjunktur med hög arbetslöshet och låg inflation. Dessutom kommer reporäntan att vara nära noll under första halvan av perioden. I ett sådant konjunkturläge är analysen av lönebildningens samhällsekonomiska effekter mer komplex än i ett mer balanserat konjunkturläge. Konjunkturinstitutets bedömning är att en låg, men positiv, tillväxt i arbetskostnaden för näringslivet som helhet sannolikt genererar en starkare utveckling av produktion och sysselsättning jämfört med såväl lägre som högre tillväxt i arbetskostnaden. Dessutom är det troligt att produktion och sysselsättning främjas av en större variation i tillväxten i arbetskostnaden än normalt mellan företag och mellan branscher.

3.1 Inledning och slutsatser

Svensk ekonomi är i en mycket djup lågkonjunktur de kommande åren.⁵³ I Konjunkturinstitutets prognos från augusti 2009 ökar arbetslösheten från ca 6 procent 2008 till nära 12 procent 2011 och faller endast tillbaka måttligt 2012. Lågkonjunkturer bedöms därmed i stora drag bli lika djupa som under 1990-talskrisen. Till skillnad från 1990-talskrisen förväntas dock såväl penning- som finanspolitiken föras i en kraftigt expansiv riktning. Riksbankens reporänta bedöms ligga på 0,25 procent fram till och med tredje kvartalet 2010 och sedan stiga till måttliga 1,5 procent i slutet av 2011. De finanspolitiska åtgärderna (utöver effekter från de automatiska stabilisatorerna) bedöms sammanlagt uppgå till ca 100 miljarder kronor 2009–2012.⁵⁴ Även om dessa kraftfulla stabiliseringspolitiska åtgärder stimulerar ekonomin kan en ytterligare uppgång i arbetslösheten inte undvikas.

Den fråga som analyseras i detta kapitel är hur arbetsmarknadens parter, genom lönebildningen, påverkar den makroekonomiska utvecklingen de kommande åren. En central utgångspunkt är att ekonomin fungerar annorlunda i den djupa lågkonjunktur som bedöms råda 2010–2012 jämfört med ett mer balanserat konjunkturläge. Samband och tumregler som gäller vid mer normala konjunkturlägen gäller då inte nödvändigtvis. Exempelvis är det inte uppenbart på förhand vilken effekt en hög

⁵³ Se kapitel 2 för en detaljerad beskrivning och prognos av den ekonomiska utvecklingen 2009–2012.

⁵⁴ Det innebär att det så kallade konjunkturjusterade sparandet försämras med 100 miljarder kronor mellan 2009 och 2012.

eller låg (eller till och med negativ) tillväxt i arbetskostnaden har på produktion och sysselsättning.⁵⁵ De extraordinära faktorer som man måste ta hänsyn till när man bedömer lönebildningens effekter på produktion och sysselsättning är främst:

- Att reporäntan är mycket låg. Det innebär bland annat att en lägre tillväxt i arbetskostnaden, som i sig genererar en lägre inflationstakt, sannolikt inte kan mötas med en så pass mer expansiv penningpolitik som denna situation skulle kräva. Realräntan blir då högre än vad som är konjunkturrellt motiverat.⁵⁶
- Att inflationen är låg de kommande åren. Låg eller till och med negativ tillväxt i arbetskostnaden medför en än lägre inflationstakt och ökar sannolikheten för deflation. Detta kan i sig ha negativa effekter på produktion och sysselsättning.⁵⁷
- Att kostnadsläget för näringslivet som helhet är relativt högt inför den kommande avtalsperioden. Det beror bland annat på att de centrala avtalen för perioden 2007–2009 förhandlades fram innan den oväntat svaga efterfråge- och produktivitetsutvecklingen 2007–2009.
- Att variationen i hur lågkonjunkturen har påverkat olika branschers produktion, sysselsättning och tillgång till likviditet är större än normalt.

SLUTSATSER

Arbetsmarknadens parter kan inte agera så att uppgången av arbetslösheten de kommande åren undviks. Men de kan till viss del bidra till att mildra lågkonjunkturs effekter på produktion och sysselsättning. Dessutom har parterna en viktig roll i att bidra till att ekonomin undviker riskerna med, å ena sidan, ett för högt kostnadstryck och, å andra sidan, en för låg inflation (eller till och med deflation).

Konjunkturinstitutets samlade bedömning är att en genomsnittlig tillväxt i arbetskostnaden mellan 1 och 2,5 procent per år 2010–2012 ger starkast utveckling av produktion och sysselsättning jämfört med både en högre och lägre tillväxttakt. Den makroekonomiska utvecklingen inom intervallet 1–2,5 bedöms bli likartad.

Denna slutsats beror bland annat på att både en högre och en lägre (eller till och med negativ) tillväxt i arbetskostnaden sannolikt leder till en högre realränta, vilket hämmar den ekonomiska utvecklingen. Konjunkturinstitutets bedömning baseras också på

⁵⁵ Detta kapitel behandlar genomgående arbetskostnaden per timme i näringslivet som helhet, se orsakerna till detta i avsnitt 3.2. För enkelhetens skull används endast termen "arbetskostnad" i texten, även om det är arbetskostnaden per timme som avses.

⁵⁶ Se fördjupningen "Penningpolitik under nollränta" i detta kapitel för en analys av så kallade okonventionella penningpolitiska åtgärder och deras eventuella effekter på ekonomin.

⁵⁷ Se fördjupningen "Kostnader för deflation" i detta kapitel för en analys.

att en genomsnittlig årlig tillväxt i arbetskostnaden 2010–2012 inom intervallet 1–2,5 balanserar riskerna med dels ett för högt kostnadstryck hos företagen, dels deflation. Med en tillväxt i arbetskostnaden inom intervallet 1–2,5 procent ökar därmed sannolikheten för en starkare utveckling av produktion och sysselsättning.

Som framgick i kapitel 2 är det en stor variation i hur olika branscher påverkas av minskad produktion, ökad arbetslöshet och ansträngt kostnadsläge i den nuvarande lågkonjunkturen. I detta kapitel analyseras även indikatorer som tyder på att likviditetsproblemen skiljer sig åt mellan branscher. Av dessa skäl bedömer Konjunkturinstitutet slutligen att en mer diversifierad utveckling av arbetskostnaden än normalt, både mellan företag och mellan branscher, sannolikt främjar utvecklingen av produktion och sysselsättning i näringslivet som helhet.

KAPITLETS STRUKTUR

I kapitlet analyseras hur tillväxten i arbetskostnaden påverkar den makroekonomiska utvecklingen med hjälp av ekonomisk teori och empiri, inklusive Konjunkturinstitutets makroekonomiska modell, KIMOD.⁵⁸

I avsnitt 3.2 redovisas kortfattat Konjunkturinstitutets tanke-ram kring lönebildningen.

I avsnitt 3.3 diskuteras ett antal speciella konjunkturella faktorer som man måste ta hänsyn till i analysen av utvecklingen av arbetskostnaden och dess makroekonomiska effekter under perioden 2010–2012.

I avsnitt 3.4 används KIMOD för att beräkna de makroekonomiska effekterna av en *högre* tillväxt i arbetskostnaden 2010–2012 jämfört med Konjunkturinstitutets augustiprognos 2009.

I avsnitt 3.5 används KIMOD för att beräkna de makroekonomiska effekterna av en *lägre* tillväxt i arbetskostnaden 2010–2012 jämfört med Konjunkturinstitutets augustiprognos 2009.

I avsnitt 3.6 presenteras Konjunkturinstitutets samlade bedömning av vilken tillväxt i arbetskostnaden 2010–2012 som bedöms ge starkast utveckling av produktion och sysselsättning.

I avsnitt 3.7 presenteras tre fördjupningar som diskuterar teoretiska och empiriska faktorer som är speciellt viktiga i nuvarande lågkonjunktur: (i) kostnader förknippade med deflation, (ii) så kallade okonventionella åtgärder inom penningpolitiken samt (iii) företagens prissättningsbeteende i lågkonjunkturer. Dessutom analyseras effekter av avtalsperiodens längd samt Riksbankens nollränterestriktion med hjälp av KIMOD.⁵⁹

⁵⁸ För en beskrivning av KIMOD, se Bergvall, A. m.fl., "KIMOD 1.0 Documentation of NIER's dynamic general equilibrium model of the Swedish economy", Working paper nr. 100, Konjunkturinstitutet, 2007.

⁵⁹ Konjunkturinstitutet bedömer att Riksbanken i praktiken betraktar nivån 0,25 procent som ett golv för reporäntan. Se fördjupningen "Penningpolitik under nollränta" i avsnitt 3.7.

3.2 Konjunkturinstitutets tankeram – fokus på konjunkturella obalanser

I tidigare lönebildningsrapporter har Konjunkturinstitutet utvecklat en tankeram för utvecklingen av arbetskostnaden i näringslivet som helhet och dess effekter på samhällsekonomin. Som framgår av figur 1 består tankeramen av tre delar. I denna rapport ligger fokus av naturliga skäl på delen Konjunkturella obalanser.

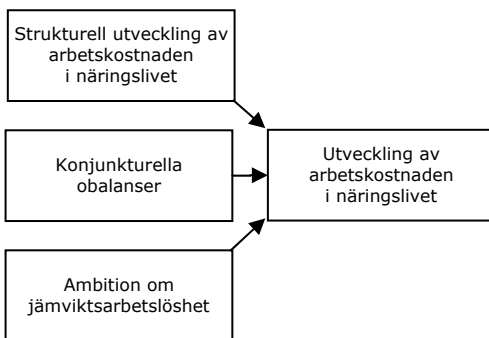
Den första delen av tankeramen behandlar vilken tillväxt i arbetskostnaden som är motiverad då ekonomin är i konjunkturell balans. Vid en konstant arbetskostnadsandel när ekonomin är i konjunkturell balans ökar den strukturella arbetskostnaden med summan av den strukturella produktivitetstillväxten och utvecklingen av näringslivets förädlingsvärdepris.⁶⁰ Konjunkturinstitutet bedömer att den strukturella tillväxten i arbetskostnaden uppgår till ca 3,8 procent per år när ekonomin är i konjunkturell balans. Det förklaras av summan av en produktivitetstillväxt på ca 2,4 procent per år och en ökningstakt i näringslivets förädlingsvärdepris på ca 1,4 procent.

För perioden 2010–2012 är dock motsvarande siffra lägre, ca 3 procent i genomsnitt per år, vilket ska jämföras med bedömningen på 3,5 procent i föregående års rapport. Nedrevideringen beror på att den strukturella produktivitetstillväxten bedöms vara lägre under denna period. Den djupa lågkonjunkturen bedöms bland annat ge en svagare investeringsutveckling och en, för den strukturella produktivitetstillväxten, mer ogynnsam branschammansättning än vad som förutsågs i föregående års rapport.⁶¹

Dessutom har den strukturella produktivitetstillväxten reviderats ner även för 2008 och 2009. Sammantaget bedömer Konjunkturinstitutet att den strukturella produktivitetsnivån 2012 är drygt 2 procent lägre än bedömningen i föregående års rapport. En lägre strukturell produktivitetsnivå innebär att den strukturella reallönenivån justeras i motsvarande mån. Härigenom upprätthålls en kapitalavkastning som i jämvikt är förenlig med det internationellt bestämda avkastningskravet på kapital. Av ovanstående skäl är utrymmet för reallöneökningar under perioden 2010–2012 begränsat jämfört med tidigare avtalsrörelser på 2000-talet.

Den andra delen av tankeramen behandlar tillväxten i arbetskostnaden i ett konjunkturellt perspektiv. I en lågkonjunktur

Figur 1 Tankeram för utvecklingen av arbetskostnaden i näringslivet

⁶⁰ Arbetskostnadsandelen är den andel av företagets förädlingsvärde som företagen betalar för sin arbetskraft. Resterande del, den så kallade vinstandelen, är den del av förädlingsvärdet som tillfaller företagen. Fördjupningen "En tidsvarierande jämvikt för arbetskostnadsandelen" i kapitel 2 indikerar att arbetskostnadsandelen i jämvikt har minskat något sedan 1980. Se även kapitel 4 i *Lönebildningsrapporten, 2008*, för en utförlig beskrivning av den strukturella arbetskostnadsutvecklingen i näringslivet som helhet.

⁶¹ Se kapitlet "Produktion och arbetsmarknad" i *Konjunkturläget*, augusti 2009, Konjunkturinstitutet, för en diskussion kring den aktuella bedömningen av strukturell produktivitetstillväxt.

som främst beror på en låg efterfrågan är tillväxten i arbetskostnaden vanligtvis lägre än den strukturella tillväxttakten eftersom efterfrågan på arbetskraft då är låg. I en högkonjunktur som främst beror på stark efterfrågan gäller det omvända. Tillväxten i arbetskostnaden kan också avvika från den strukturella utvecklingstakten till följd av att arbetskostnadsandelen skiljer sig från vad som bedöms som konjunktorellt normalt. Som nämndes ovan fokuserar detta kapitel på hur den konjunktorella utvecklingen av arbetskostnaden påverkar produktion och sysselsättning.

Den tredje delen i tankeramen rör arbetsmarknadens parter vilja och förmåga att pressa ner den så kallade jämviktsarbetslösheten. Fokus i föreliggande rapport ligger inte på jämviktsarbetslösheten eftersom arbetskostnadens konjunktorella effekter är viktigare att analysera i rådande svaga ekonomiska läge. Se kapitel 3 i föregående års lönebildningsrapport för en analys av kopplingen mellan lönebildning och jämviktsarbetslöshet. Det är dock värt att poängtera att om parternas avtal resulterar i en ökning av arbetskostnaden som bidrar till en än högre arbetslöshet under den djupa lågkonjunkturen kan jämviktsarbetslösheten stiga. Detta på grund av att arbetslöshetstiderna ökar och att fler personer därmed inte betraktas som anställningsbara i nästa konjunkturuppgång. En högre arbetslöshet under krisen kan också få långvariga effekter på deltagandet i arbetskraften.⁶² Dessutom skulle en, relativt den höga arbetslösheten, hög tillväxt i arbetskostnaden kunna innebära att företagens mer långsiktiga vilja att investera och anställa personal blir svagare. Detta eftersom ett sådant scenario signalerar en sämre fungerande arbetsmarknad.

FINANSPOLITIKEN ANPASSAS SANNOLIKT INTE TILL ARBETSKOSTNADENS UTVECKLING

I analysen i detta kapitel antas att den aktiva finanspolitiken 2010–2012 inte påverkas av vilken utveckling av arbetskostnaden som parternas centrala och lokala förhandlingar resulterar i. Trots att finanspolitiken principiellt skulle kunna användas på flera olika sätt beroende på vilken utveckling av arbetskostnaden som uppkommer 2010–2012, bedömer Konjunkturinstitutet det som mest rimligt att arbetsmarknadens parter utgår ifrån att finanspolitikens utformning inte påverkas av utfallet i avtalsrörelsen. Analysen i kapitlet bygger på att parterna utgår ifrån Konjunkturinstitutets senaste bedömning av den ekonomiska utvecklingen, inklusive den prognostiserade finanspolitiken.⁶³ Det är dock värt att poängtera att parterna bör utgå ifrån att penningpolitiken reagerar på arbetskostnadens utveckling.

⁶² Se fördjupningen "Varaktiga sysselsättningseffekter av krisen" i *Konjunkturläget*, juni 2009, Konjunkturinstitutet, för en analys.

⁶³ Den finanspolitik som prognostiseras för perioden framgår i kapitlet "Offentliga finanser och finanspolitik" i *Konjunkturläget*, augusti 2009, Konjunkturinstitutet.

RAPPORTEN ANALYSERAR GENOMSNITTLIG TILLVÄXT I ARBETSKOSTNADEN I NÄRINGSLIVET SOM HELHET

Liksom i tidigare rapporter fokuserar Konjunkturinstitutet på effekter av olika utvecklingar av den genomsnittliga arbetskostnaden i näringslivet som helhet. Det är den genomsnittliga utvecklingen som påverkar inflationstakten i ekonomin som helhet och därmed Riksbankens agerande. Vidare är det den förväntade inflationstakten och reporäntan som bestämmer realräntan och denna är viktig för produktion och sysselsättning i ekonomin som helhet.

Den genomsnittliga tillväxttakten i arbetskostnaden som prognostiseras i föreliggande rapport baseras på de olika branschprognoser som presenterades i Konjunkturläget augusti 2009. I detta kapitel tas dessa (heterogena) branschprognoser, och det genomsnitt de genererar, som utgångspunkt för analysen. I de olika scenarier som analyseras varierar den genomsnittliga tillväxten i arbetskostnaden i näringslivet som helhet. Därmed antas att tillväxten i arbetskostnaden ändras lika många procentenheter i samtliga branscher.⁶⁴

Det är inte Konjunkturinstitutets uppgift att bedöma vilka branscher eller företag som eventuellt bör ligga under eller över genomsnittet för utvecklingen av arbetskostnaden. Detta är en fråga för arbetsmarknadens parter. En viss genomsnittlig utveckling av tillväxten i arbetskostnaden kan uppkomma inom näringslivet på olika sätt.

Konjunkturinstitutet bedömer dock att i den mycket djupa lågkonjunktur som kommer att råda de närmaste åren så främjas sannolikt produktion och sysselsättning av att tillväxten i arbetskostnaden skiljer sig åt mer än vid tidigare avtalsrörelser på 2000-talet, både mellan företag och mellan branscher. Detta eftersom efterfrågefallet har drabbat olika företag och branscher olika mycket.

Slutligen bör noteras att Konjunkturinstitutet analyserar den totala utvecklingen av arbetskostnaden. Den inkluderar såväl centrala som lokala avtal samt övriga överenskommelser. Dessutom inkluderas effekter från både strukturförändringar och förändringar av lagstadgade eller avtalsenliga arbetsgivaravgifter som påverkar den totala arbetskostnaden per timme i näringslivet.

UTVECKLING AV ARBETSKOSTNADEN I OFFENTLIG SEKTOR

Konjunkturinstitutets tankesammanhang för utvecklingen av arbetskostnaden, liksom analysen i detta kapitel, behandlar enbart näringslivet. Orsaken är främst att utvecklingen av arbetskostnaden i den offentliga sektorn inte lika direkt påverkar konsumentpri-

⁶⁴ Antag att arbetskostnadstillväxten i bransch X och bransch Y uppgår till 2 respektive 3 procent (det vill säga ett genomsnitt på 2,5 procent om branscherna är lika stora) i Konjunkturinstitutets prognos. Ett alternativt scenario med en genomsnittlig utveckling på 1,5 procent innebär att arbetskostnadstillväxten uppgår till 1 respektive 2 procent i branscherna X respektive Y. På motsvarande sätt ändras tillväxten i arbetskostnaden i offentlig sektor i de olika scenarierna.

serna (KPI) som utvecklingen av arbetskostnaden i näringslivet som helhet gör. Det beror på att de tjänster som den offentliga sektorn tillhandahåller till största delen är skattefinansierade och tillhandahålls till en liten kostnad för användaren. Det innebär att arbetskostnaden under vissa förutsättningar kan öka snabbare i offentlig sektor utan att detta får en direkt effekt på inflationen. Detta gäller bland annat om den snabbare utvecklingen av arbetskostnaden i den offentliga sektorn inte innebär högre avgifter samt inte smittar av sig på arbetskostnadsökningen i näringslivet.⁶⁵

Om arbetskostnaderna ökar snabbare i den offentliga sektorn än i näringslivet leder det i allmänhet till skatte- eller avgiftshöjningar, eller till nedskärningar. Orsaken är att skattebasen, där lönesumman inom näringslivet utgör en betydande del, då ökar långsammare än arbetskostnaderna i den offentliga sektorn. Effekterna blir de omvända om utvecklingen av arbetskostnaden är långsammare i den offentliga sektorn.

Det kan dock vara så att en jämförelsevis snabb utveckling av arbetskostnaden i den offentliga sektorn påverkar inflationstrycket indirekt. Det kan ske om parterna inom näringslivet exempelvis försöker hålla jämna steg med en högre tillväxt i arbetskostnaden i den offentliga sektorn. Det kan också ske genom att arbetstagarna vill kompensera sig för de skatte- och avgiftshöjningar som en snabbare utveckling av arbetskostnaden i den offentliga sektorn kan innebära. Dessa indirekta effekter på utvecklingen av arbetskostnaden i näringslivet, och därmed på inflationstakten i ekonomin, blir större om det inte finns en acceptans hos parterna inom näringslivet att arbetskostnaden i näringslivet ska öka långsammare än i offentlig sektor.

3.3 Faktorer att ta hänsyn till i en djup lågkonjunktur

De flesta makroekonomiska variabler, såsom BNP, arbetslöshet, inflation och reporänta, uppvisar en konjunkturrell samvariation. Även om det är svårt att med säkerhet fastställa såväl orsakerna till konjunkturcykler som ett tydligt cykliskt mönster i olika variabler, finns ändå vissa stabila samband. Några av dessa diskuteras kortfattat nedan. Därefter analyseras ett antal faktorer som är speciella just för den lågkonjunktur vi nu befinner oss i och hur dessa påverkar analysen av arbetskostnadens effekter på ekonomin.

⁶⁵ I KPI ingår vissa offentliga tjänster såsom tandvård och läkarvård. Om egenavgifterna för sådana tjänster förändras påverkas KPI direkt. De offentligt tillhandahållna tjänsterna utgör ca 2 procent av KPI-korgen.

KONJUNKTURELLT MÖNSTER VID EN "NORMAL" LÅGKONJUNKTUR

Nuvarande lågkonjunktur bedöms till stor del vara driven av den internationella finansiella och ekonomiska krisen, som har lett till ett stort fall i efterfrågan för svensk export. När en nedgång i konjunkturen är relaterad till efterfrågan och har sin början inom exportindustrin, följer de viktigaste makroekonomiska variablerna vanligen ett känt mönster. Först dämpas BNP-tillväxten via direkta effekter av den minskade exportefterfrågan. Eftersom justeringar i antalet anställda tar tid, påverkas produktivitetstillväxten negativt på kort sikt. Den svagare utvecklingen av produktion och produktivitet ger lägre vinster i företagen. Detta tillsammans med en ökad osäkerhet kring framtida efterfrågan gör att företagen minskar sina investeringar. Efterhand som varslen blir fler och arbetslösheten börjar stiga ökar osäkerheten hos hushållen, vilket dämpar tillväxten i hushållens konsumtion. Den högre arbetslösheten håller tillbaka den nominella tillväxten i arbetskostnaden och inflationstakten avtar efterhand. Vid rörlig växelkurs har penningpolitiken det största stabiliseringspolitiska ansvaret och reporäntan sänks för att stimulera ekonomin. Eftersom sänkningen av reporäntan i allmänhet går snabbare än nedgången i förväntad inflationstakt sjunker den reala räntan, vilken är av central betydelse för både investerings- och konsumtionsbeslut.⁶⁶ Om förväntade reala räntor faller mer i Sverige än i omvärlden tenderar detta dessutom att medföra att den reala växelkursen deprecierar, vilket stimulerar nettoexporten.

Sammantaget fyller alltså den förväntade reala räntans nivå en central funktion för att penningpolitiken ska kunna påskynda ekonomins anpassning mot ett balanserat konjunkturläge.

REPORÄNTAN KAN INTE BLI NEGATIV

Riksbanken sänker vanligtvis reporäntan i syfte att, via realräntan, stimulera ekonomin vid en efterfrågerelaterad konjunkturdgång. Den reala räntan definieras på följande sätt:

$$\text{Real ränta} = \text{nominell ränta} - \text{förväntad inflation},$$

vilket innebär att en lägre förväntad inflation är förknippad med en högre realränta om den nominella räntan är oförändrad.

Som framgick i föregående kapitel prognostiseras den nominella reporäntan att vara 0,25 procent fram till och med tredje kvartalet 2010 och att sedan successivt stiga till måttliga 1,5 procent i slutet av 2011. Det går därför inte att på ett bety-

⁶⁶ För en teoretisk analys av hur löne- och prisförväntningar påverkar realräntan och därmed ekonomins återhämtning i en djup lågkonjunktur, se till exempel Eggertsson, G. B., "Was the new deal contractionary?", Staff report nr. 264, Federal Reserve Bank of New York, 2006.

dande sätt ytterligare förstärka ekonomins återhämtning via en lägre reporänta de kommande åren.⁶⁷

Prognosen av reporäntan ingår som en del av den makroekonomiska bedömningen från Konjunkturläget, augusti 2009. Den genomsnittliga tillväxten i arbetskostnaden i näringslivet väntas i denna prognos uppgå till 2,3 procent per år 2010–2012. Det bör understrykas att detta är en prognos och inte med nödvändighet den ökningstakt av arbetskostnaden som är förenlig med högsta möjliga produktion och sysselsättning. I avsnitten 3.4 och 3.5 utvärderas de makroekonomiska effekterna av att arbetskostnaderna ökar snabbare respektive långsammare än denna prognos.

Den nominella reporäntan är alltså mycket låg både 2010 och 2011 redan då arbetskostnaden ökar med i genomsnitt 2,3 procent per år. Om arbetskostnaden ökar långsammare (eller till och med faller) kan detta inte mötas med en så pass mer expansiv penningpolitik som situationen skulle motivera. I stället ger en mycket låg eller negativ tillväxt i arbetskostnaden en ännu lägre inflation (eller till och med deflation). Detta leder till att realräntan stiger via lägre inflationsförväntningar eftersom reporäntan inte kan sänkas tillräckligt mycket.

RELATIVT HÖGT KOSTNADSLÄGE 2010–2012

Med hänsyn till den djupa lågkonjunkturen bedöms kostnadsläget för företagen inför den kommande avtalsperioden vara högre än normalt (se kapitel 2, avsnitt 2.3). Denna situation väntas bestå de närmaste åren. En orsak är att konjunkturedgången 2008 och första halvåret 2009 dels var oväntad, dels var mycket snabb, varför företagen inte hann anpassa arbetsstyrkan lika snabbt som normalt. Produktiviteten föll därför oväntat mycket. Den avtalade utvecklingen av arbetskostnaden för perioden 2007–2009 förhandlades i huvudsak fram före den överraskande svaga produktivitetens utvecklingen. Tillväxten i arbetskostnaden för 2007–2009 har därmed blivit högre än vad som vore normalt givet den negativa utvecklingen av produktiviteten under samma period.

Sammantaget har detta inneburit att nivån på arbetskostnadsandelen, det vill säga den andel av förädlingsvärdet som företagen betalar för sin arbetskraft, inför nästkommande avtalsperiod är högre än vad som är konjunktorellt normalt (se diskussion i avsnitt 2.3). Arbetskostnadsandelen faller tillbaka 2010–2012 främst till följd av en hög tillväxt i produktiviteten, vilket är normalt i denna konjunkturfasa.

Konjunkturinstitutets samlade bedömning är att arbetskostnadsandelen och därmed kostnadstrycket är något högre än normalt 2010–2012, givet det svaga konjunkturläget. Annorlun-

⁶⁷ Genom att annonsera att reporäntan kommer att ligga på en låg nivå under lång tid kan dock Riksbanken dels bidra till att dämpa de långa marknadsräntorna, dels bidra till att inflationsförväntningarna blir högre. Båda dessa kanaler verkar då för en lägre realränta. Se fördjupningen "Penningpolitik under nollränta" i avsnitt 3.7 för ytterligare penningpolitiska instrument.

da uttryckt är reallönenivån onormalt hög relativt produktivitetensnivån, vilket minskar företagens vilja och förmåga att behålla personal under lågkonjunkturen.

Dessutom har Konjunkturinstitutet reviderat ner den strukturella produktivitetstillväxten 2007–2012. Den strukturella produktivitetensnivån 2012 bedöms nu bli drygt 2 procent lägre än enligt bedömningen i föregående års rapport (se avsnitt 3.2 ovan). För att på sikt nå samma jämviktsnivå för arbetskostnadsandelen innebär detta att den strukturella reallönenivån revideras ner i motsvarande grad. Utrymmet för reallöneökningar 2010–2012 är därmed begränsat relativt tidigare avtalsperioder under 2000-talet.

Även andra indikatorer som diskuterades i kapitel 2 tyder på att kostnadsläget kommer att vara relativt högt under de kommande åren med beaktande av den djupa lågkonjunkturen. Det är dock viktigt att betona att skillnaderna mellan företag och mellan branscher i näringslivet kan vara betydande.

Av ovanstående skäl kommer därför effekterna på företagens kostnadsläge i termer av arbetskostnadsandelen att vara speciellt viktig att analysera i de olika scenarier för tillväxten i arbetskostnaden som behandlas i detta kapitel.

LIKVIDITETSPROBLEM FÖR FÖRETAGEN

Det är normalt att kreditgivningen stramas åt under lågkonjunkturer. Men det finns tecken på att finanskrisen har medfört att många svenska företag har likviditetsproblem som är större än vad som motiveras av lågkonjunkturen i sig. Sådana problem kan få stora konsekvenser i ekonomin som helhet. Exempelvis kan företag skjuta upp betalningar till underleverantörer, vilket i sin tur leder till att dessa inte kan sköta sina betalningar; detta kan sedan sprida sig som ringar på vattnet.

Osäkerheten är stor rörande omfattningen av likviditetsproblemen, men det finns indikationer på att de inte är försumbara i vissa delar av näringslivet. I såväl Konjunkturbarometern augusti 2009 som Riksbankens finansieringsenkät från mars 2009 framgår att en försvarlig andel av de tillfrågade företagen anser att det är svårare än normalt att finansiera företagets verksamhet. Bland de främsta orsakerna till detta nämns bland annat hårdare kreditprövning och bankernas begränsade utlåningskapacitet.

För att inte kortsiktiga likviditetsproblem ska få negativa konsekvenser på lång sikt, såsom att livskraftiga företag måste läggas ner, har ett antal åtgärder vidtagits av staten under krisen. I februari 2009 beslutade riksdagen att arbetsgivare från och med den första mars 2009 kan begära tillfälligt skatteuppskov. Detta innebär att arbetsgivaravgifter och preliminär skatt för totalt två månader under 2009 kan betalas in upp till ett år senare. Denna uppskovsmöjlighet hade till och med mitten av april 2009 utnyttjats måttligt; drygt 2000 företag hade tillsammans ansökt om uppskov på knappt 2 miljarder kronor. Mätt i belopp har faciliteten utnyttjats mest av företag inom tillverkningsindu-

strin som producerar fordon och maskiner. Även företag inom informations- och kommunikationstekniksektorn har dock ansökt om relativt stora uppskov.

Riksbanken har, i syfte att förbättra kreditförsörjningen för icke-finansiella företag, inrättat tillfälliga kreditfaciliteter där bankerna kan använda nyköpta företagscertifikat som säkerhet under förutsättning att företagets kreditvärdighet är hög nog. Utlåningen genom dessa faciliteter har varit mycket blygsam. Detta bör dock inte tolkas som att kreditförsörjningen för icke-finansiella företag är oproblematiske – det kan även antyda att faciliteten inte fungerar på önskvärd sätt. Den höga kostnaden att emittera företagscertifikat antas vara en delförklaring. En annan är att bankerna är ovilliga att öka utlåningen.

Även om de kreditfaciliteter som staten inrättat inte har använts i någon större utsträckning så förefaller det finnas efterfrågan på likviditet bland de icke-finansiella företagen som inte möts på ett tillfredställande sätt. Detta kan innebära att sänkningar eller frysningar av löner i vissa fall kan vara nödvändiga för att långsiktigt livsdugliga företag ska kunna överbrygga akuta, men tillfälliga, likviditetsproblem.

Likviditetsproblem som är större än vad som är normalt för konjunkturläget innebär – liksom det höga initiala kostnadsläget – att vissa delar av näringslivet kan få svårare än andra att bära ökade arbetskostnader. Detta talar för att skillnader i utvecklingen av arbetskostnaden mellan och inom branscher kan behöva vara större den kommande avtalsperioden än tidigare. Under rådande omständigheter kan tillfälliga lönesänkningar för företag med kortsiktiga problem men med god långsiktig överlevnads-potential vara att föredra ur ett samhällsekonomiskt perspektiv.

HUR SÄTTER FÖRETAGEN PRISER I EN DJUP LÅGKONJUNKTUR?

En ytterligare speciell omständighet att ta i beaktande är om, och i så fall hur, företagens prisbeteende påverkas av en djup lågkonjunktur. Vanligtvis sätter företagen sina priser främst baserat på hur deras kostnader utvecklas, även om efterfrågeläget också spelar roll. Den största kostnadsposten är vanligtvis den för arbetskraft och därför finns relativt stabila samband mellan tillväxten i arbetskostnaden och inflationstakten i ekonomin.

Som framgår i fördjupningen ”Prissättning i en djup lågkonjunktur” i avsnitt 3.7 finns vissa teoretiska och empiriska skäl till varför företagens prissättning kan vara annorlunda i en djup lågkonjunktur. Likviditetsproblem, som diskuterades ovan, är en sådan faktor. En annan är att företagens prissättning kortsiktigt förefaller påverkas mindre av lägre arbetskostnader än av högre.

Konjunkturinstitutet gör den samlade bedömningen att det inte finns empiriska belegg för några betydande skillnader i de faktorer som bestämmer företagens prissättning i låg- respektive högkonjunkturer. I scenarierna nedan följer därför företagets

prissättningsbeteende det historiskt konjunkturella mönstret, såsom det fångas upp i KIMOD.

3.4 Makroekonomiska effekter av en högre tillväxt i arbetskostnaden 2010–2012

I detta och nästkommande avsnitt används Konjunkturinstitutets makroekonomiska modell KIMOD för att analysera effekterna av en tillväxt i arbetskostnaden 2010–2012 som blir högre respektive lägre än den som Konjunkturinstitutet prognostiserar. Innan resultaten presenteras följer ett antal förutsättningar för modellberäkningarna.

MODELLBERÄKNINGAR – ETT HJÄLPMEDEL I KONJUNKTURINSTITUTETS SAMLADE BEDÖMNING

Modeller är en förenkling av verkligheten och kan därför i allmänhet inte fånga upp alla faktorer som är specifika för en viss konjunkturell situation. Trots detta är en makromodell till stor nytta eftersom den möjliggör en analys av komplexa samband som partiella modeller och tumregler inte beaktar. Det är speciellt viktigt i nuvarande konjunkturella läge med låg inflation och en reporänta nära noll (se avsnitt 3.3).

Det är dock viktigt att poängtera att modellresultaten inte bör användas för exakta utsagor om hur ekonomin påverkas av olika utvecklingar av arbetskostnaden i nuvarande konjunkturläge. De ska snarare ses som ett hjälpmedel i analysen. Modellresultaten används därför som en del i Konjunkturinstitutets samlade bedömning av hur utvecklingen av arbetskostnaden påverkar produktion och sysselsättning. Konjunkturinstitutets samlade bedömning presenteras i avsnitt 3.6.

TOLKNING AV DE ALTERNATIVA SCENARIERNA FÖR ARBETSKOSTNADENS UTVECKLING

I de två scenarierna i detta och nästkommande avsnitt beräknas de makroekonomiska effekterna av att tillväxten i arbetskostnaden blir högre respektive lägre jämfört med Konjunkturinstitutets prognos. Den kortsiktigt högre respektive lägre nominella tillväxten i arbetskostnaden innebär ingen skillnad i reallönenivå på längre sikt jämfört med Konjunkturinstitutets prognos.⁶⁸ Scenarierna kan därför tolkas som att arbetsmarknadens parter tillfälligt avviker från det lönesättningsbeteende som Konjunkturinstitutets prognos grundar sig på. Företagens prissättning liksom övriga samband antas dock följa normal konjunkturell dynamik såsom den fångas upp i KIMOD inklusive beaktande

⁶⁸ I modellberäkningarna antas därmed att den alternativa utvecklingen av arbetskostnaden inte får några effekter på ekonomins långsiktiga produktionsförmåga. Se avsnitt 3.6 för en diskussion kring eventuella långsiktiga effekter.

av den tillfälligt högre respektive lägre tillväxten i arbetskostnaden. Det kan också noteras att Riksbankens nollränterestriktion beaktas i modellberäkningarna (se fotnot 59).

Slutligen är det viktigt att betona betydelsen av hur förväntad inflationstakt utvecklar sig i de två scenarierna. Som framgick av diskussionen i avsnitt 3.3 ovan är utvecklingen av förväntad inflation extra viktig för den reala räntans utveckling i ett läge då reporäntan är nära noll. Inflationförväntningarna påverkas bland annat av utvecklingen av den nominella arbetskostnaden, vilken skiljer sig åt på ett betydande sätt i scenarierna jämfört med Konjunkturinstitutets prognos. I Konjunkturinstitutets prognos ökar arbetskostnaden i genomsnitt med 2,3 procent per år 2010–2012 medan motsvarande siffra i scenarierna med högre respektive lägre tillväxt i arbetskostnaden är 4 respektive 0 procent per år. Om något av dessa scenarier skulle bli verklighet är det enligt Konjunkturinstitutets bedömning rimligt att inflationförväntningarna utvecklas annorlunda jämfört med huvudscenariot.

HÖGRE TILLVÄXT I ARBETSKOSTNADEN GER EN SVAGARE UTVECKLING AV BNP OCH SYSSELSÄTTNING

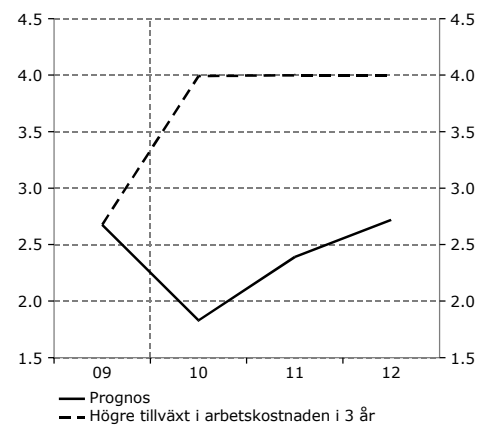
Modellberäkningen tar sin utgångspunkt i det konjunkturella läge som beskrivs av Konjunkturinstitutets prognos för 2009–2012. Slutsatsen av analysen är att en högre tillväxt i arbetskostnaden ger en svagare utveckling av produktion och sysselsättning jämfört med Konjunkturinstitutets prognos. Orsaken är att efterfrågestimulanserna av att hushållens reala disponibla inkomster utvecklas starkare på kort sikt motverkas av åtstramande effekter från högre realränta för hushåll och företag samt högre reallön för företagen. Reallönerna blir högre eftersom företagen i det rådande svaga konjunkturläget inte fullt ut vältrar över kostnaderna på konsumenterna i form av högre priser. Det sistnämnda innebär att företagets kostnadsläge blir än mer ansträngt under hela den studerade perioden.

I detta alternativa scenario uppgår tillväxten i arbetskostnaden till 4 procent per år 2010–2012, se streckad linje i diagram 47.⁶⁹ I Konjunkturinstitutets prognos ökar arbetskostnaderna med i genomsnitt 2,3 procent per år 2010–2012. Den snabbare utvecklingen av arbetskostnaden i scenariot innebär att Riksbanken höjer reporäntan redan 2010 (se diagram 48). Företagens priser, som till stor del baseras på företagens samtida och framtida kostnader, stiger snabbare i scenariot jämfört med Konjunkturinstitutets prognos. Som framgår av diagram 49 blir inflationstakten, mätt med KPIF, drygt 2 procent 2011–2012.

Eftersom inflationförväntningar är trögörliga innebär de relativt snabba höjningarna av reporäntan att realräntan blir högre

Diagram 47 Arbetskostnad i näringslivet

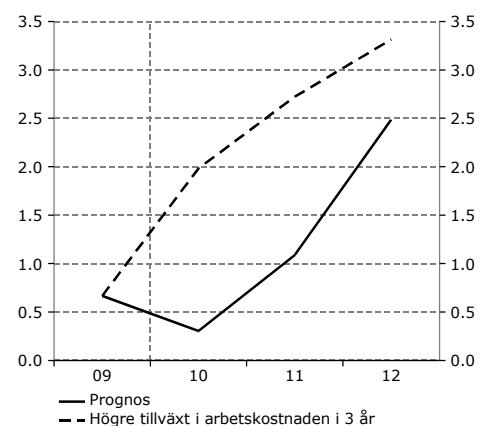
Årlig procentuell förändring

Källa: Konjunkturinstitutet.

Diagram 48 Reporänta

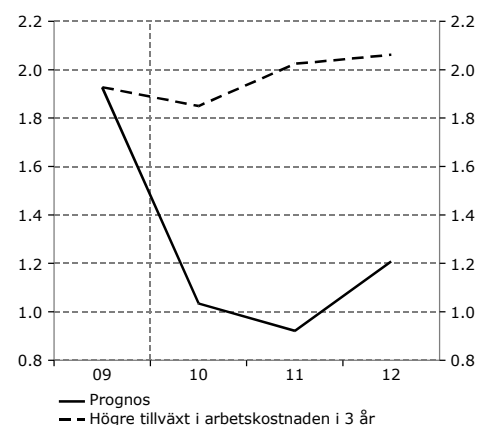
Procent, årsgenomsnitt

Källa: Konjunkturinstitutet.

Diagram 49 Konsumentpriser, KPIF

Årlig procentuell förändring

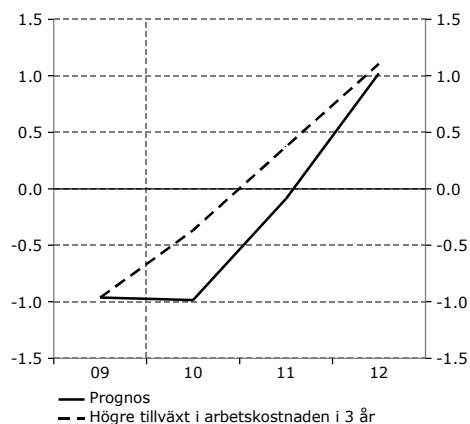

Källa: Konjunkturinstitutet.

⁶⁹ I samtliga diagram jämförs utvecklingen med Konjunkturinstitutets prognos från augusti 2009. Den vertikalt streckade linjen visar när nästa avtalsperiod (och de alternativa scenarierna) tar sin början, det vill säga 2010. Konjunkturinstitutets prognos börjar däremot 2009.

Diagram 50 Realränta

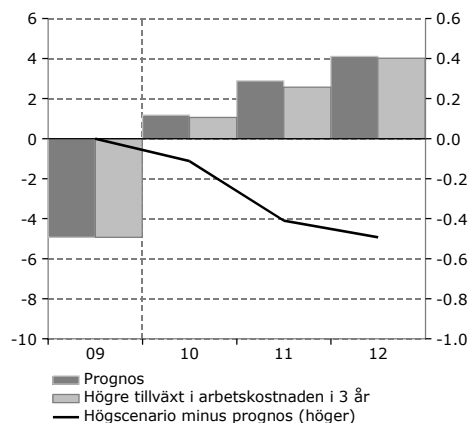
Procent, årsgenomsnitt

Källa: Konjunkturinstitutet.

Diagram 51 BNP

Årlig procentuell förändring respektive procent

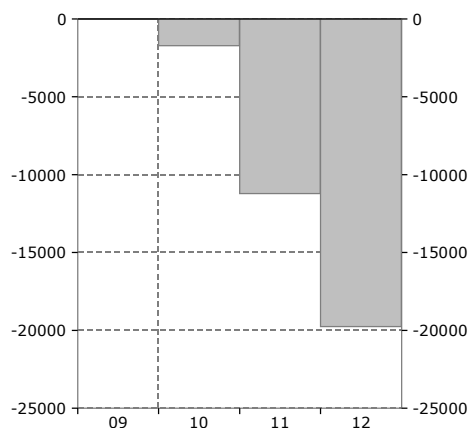

Anm. Heldragen linje (höger skala) visar nivåskillnad i procent.

Källa: Konjunkturinstitutet.

Diagram 52 Sysselsättning i näringslivet vid 4 procents tillväxt i arbetskostnaden per år 2010–2012

Skillnad mot prognos, antal personer

Källa: Konjunkturinstitutet.

under hela perioden jämfört med Konjunkturinstitutets prognos (se diagram 50).⁷⁰ Det medför att utvecklingen av näringslivets investeringar blir svagare än enligt Konjunkturinstitutets prognos, liksom nettoexporten då den högre realräntan medför att den reala växelkursen stärks.

För hushållens konsumtion finns det två motverkande effekter. Den högre realräntan påverkar hushållens konsumtion negativt. Den högre tillväxten i arbetskostnaden medför emellertid en högre real disponibel inkomst på kort sikt och det har en positiv effekt på konsumtionen. Sammantaget blir hushållens konsumtion i genomsnitt något lägre under perioden 2010–2012 jämfört med Konjunkturinstitutets prognos.

Som framgår av diagram 51 blir tillväxten i BNP svagare i detta scenario. BNP-nivån är ca 0,5 procent lägre 2012 jämfört med Konjunkturinstitutets prognos (se heldragen linje, höger skala). Det motsvarar en ackumulerad produktionsförlust på drygt 30 miljarder kronor 2010–2012 jämfört med Konjunkturinstitutets prognos. Det innebär också att ca 20 000 personer färre är sysselsatta 2012 (se diagram 52).

HÖGRE TILLVÄXT I ARBETSKOSTNADEN GER ETT ÄN MER ANSTRÄNGT KOSTNADSLÄGE

Utöver skillnaderna i makroekonomisk utveckling mellan Konjunkturinstitutets prognos och modellberäkningarna i scenariot med högre tillväxt i arbetskostnaden, finns enligt Konjunkturinstitutets bedömning även andra aspekter att beakta.

Tillväxten i reallön är i genomsnitt 0,5 procentenheter högre per år 2010–2012 i scenariot med högre tillväxt i arbetskostnaden jämfört med Konjunkturinstitutets prognos (se diagram 53).⁷¹ Det är den viktigaste orsaken till att arbetskostnadsandelen 2012 blir ca en procentenhet högre än i Konjunkturinstitutets prognos, det vill säga ca 59 procent (se diagram 54). Detta innebär att arbetskostnadsandelen fortfarande är högre än Konjunkturinstitutets bedömning av jämviktsvärdet 2011, trots att den djupa lågkonjunkturen då pågått i över 2 år. Detta är ett ovanligt konjunkturellt mönster eftersom arbetskostnadsandelen i stora drag brukar vara som lägst när arbetslösheten är som högst (se kapitel 2, avsnitt 2.3, för en diskussion).

Kostnadsläget i scenariot med en högre tillväxt i arbetskostnaden blir därmed högre än vad som vore normalt givet konjunkturen. Detta skulle sannolikt vålla stora svårigheter i vissa företag, speciellt inom de branscher som redan är hårt drabbade av den djupa konjunkturedgången (se kapitel 2). I Konjunkturinstitutets prognos bedöms företagen kraftfullt förbättra kostnadsläget genom att minska personalstyrkan och därmed för-

⁷⁰ Realräntan beräknas i KIMOD som nominell ettårsränta minus förväntad inflationstakt, baserat på BNP-deflatoren. Resultaten påverkas inte mycket av om deflatoren för hushållens konsumtion eller KPIF används i stället.

⁷¹ Reallönen beräknas här genom att deflatera nominallönen med näringslivets förädlingsvärdepris.

bättra produktivetsnivån. På grund av att konjunkturedgången är så djup kommer lönsamheten i många företag att vara svag trots dessa effektiviseringar. Ett högre kostnadstryck via högre tillväxt i arbetskostnaden skulle därför ytterligare kunna försämra lönsamheten. Dessutom kan ett än mer ansträngt kostnadsläge förvärra situationen i de företag och branscher där likviditetsproblemen är stora (se avsnitt 3.3).

Slutligen finns risker för att företagets vilja och förmåga att mer långsiktigt investera och efterfråga arbetskraft kan påverkas negativt om tillväxten i arbetskostnaden blir hög trots att arbetslösheten är hög. En sådan utveckling av arbetskostnaden skulle kunna tyda på att svensk arbetsmarknad fungerar sämre än tidigare vilket implicerar en högre jämviktsarbetslöshet.

Sammanfattningsvis innebär scenariot med högre tillväxt i arbetskostnaden en svagare ekonomisk utveckling samtidigt som kostnadstrycket i företagen blir högre.

3.5 Makroekonomiska effekter av en lägre tillväxt i arbetskostnaden 2010–2012

I detta avsnitt analyseras effekterna av en lägre tillväxt i arbetskostnaden jämfört med Konjunkturinstitutets nuvarande prognos. I scenariot antas arbetskostnaden förbli oförändrad 2010–2012 jämfört med en genomsnittlig ökning på 2,3 procentenheter per år i Konjunkturinstitutets prognos.⁷²

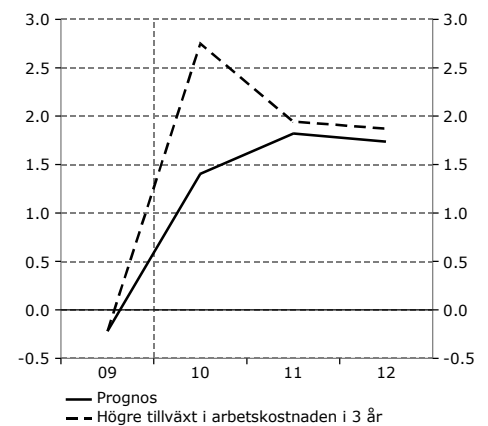
Slutsatsen är att en oförändrad arbetskostnad leder till en svagare utveckling av produktion och sysselsättning 2010–2012. Långsammare utveckling av arbetskostnaden ger lägre prisökningstakt, vilket medför en högre realränta då Riksbankens nollränterestriktion är bindande (se avsnitt 3.3). Den högre realräntan ger en svagare utveckling av företagens investeringar, hushållens konsumtion samt exporten. En oförändrad arbetskostnad 2010–2012 innebär också svagare utveckling av real disponibel inkomst, vilket hämmar tillväxten i hushållens konsumtion. Sammantaget uppvägs inte ovanstående effekter av att en oförändrad arbetskostnad ger en lägre reallön som i sig har en positiv effekt på företagets vilja och förmåga att efterfråga arbetskraft.

OFÖRÄNDRAD ARBETSKOSTNAD 2010–2012 GER EN SVAGARE UTVECKLING AV BNP OCH SYSSELSÄTTNING

Liksom i avsnitt 3.4 tar scenariot här sin utgångspunkt i den konjunkturrella utveckling som Konjunkturinstitutet prognostiserar fram till och med 2012. För perioden 2010–2012 antas arbetsmarknadens parter i modellberäkningen agera så att arbetskostnaden i näringslivet i genomsnitt förblir oförändrad, vilket

Diagram 53 Reallön i näringslivet

Årlig procentuell förändring

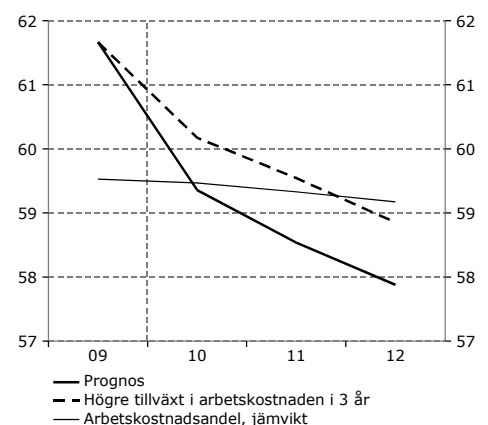

Anm. Reallönen fås här genom att deflatera den nominella arbetskostnaden med näringslivets förädlingsvärdepris.

Källa: Konjunkturinstitutet.

Diagram 54 Arbetskostnadsandel i näringslivet

Procent

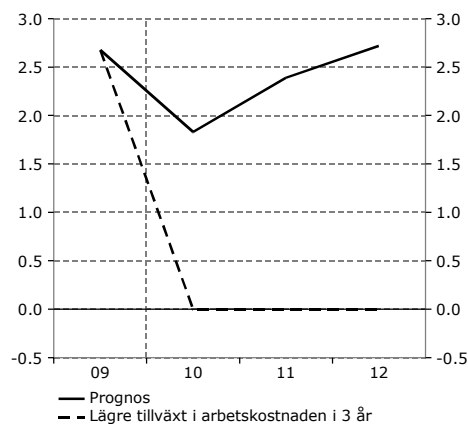

Källa: Konjunkturinstitutet.

⁷² Se inledning till avsnitt 3.4 för en beskrivning av vissa centrala förutsättningar i beräkningarna.

Diagram 55 Arbetskostnad i näringslivet

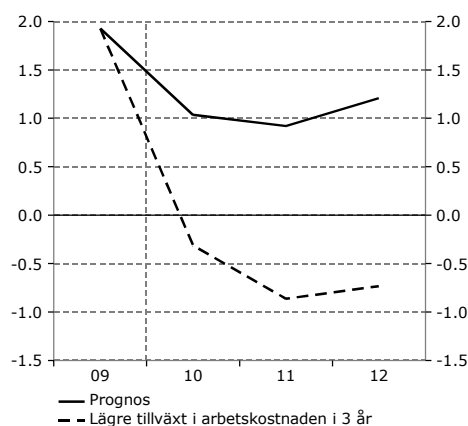
Årlig procentuell förändring

Källa: Konjunkturinstitutet.

Diagram 56 Konsumentpriser, KPIF

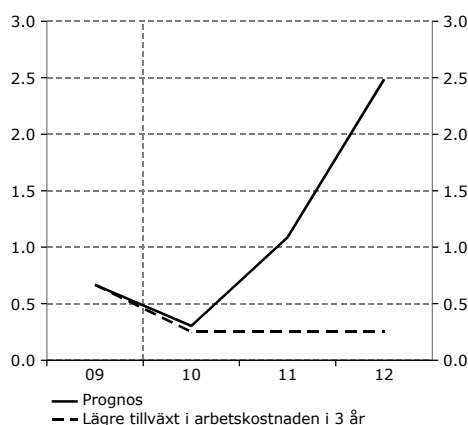
Årlig procentuell förändring

Källa: Konjunkturinstitutet.

Diagram 57 Reporänta

Procent, årsgenomsnitt

Källa: Konjunkturinstitutet.

kan jämföras med en ökningstakt på i genomsnitt 2,3 procent per år i Konjunkturinstitutets prognos (se diagram 55).

Eftersom företagen till stor del baserar sin prissättning på samtida och framtida kostnader, blir inflationstakten i detta scenario lägre än enligt Konjunkturinstitutets prognos. Som framgår av diagram 56 blir inflationstakten till och med negativ, det vill säga deflation uppkommer i detta scenario.

Riksbanken skulle vilja sänka reporäntan mer men, som framgår av diagram 57, blir det antagna golvet för reporäntan (0,25 procent) bindande fram till och med 2012.⁷³ Denna nivå utgör den reella restriktionen för reporäntan i scenariot eftersom Riksbanken inte bedöms sänka den mer.

Den lägre inflationstakten, mätt med KPIF, medför lägre inflationsförväntningar, vilket leder till en betydligt högre realränta både 2010 och 2011 (se diagram 58). Som diskuterades i avsnitt 3.3 innebär en högre realränta i allmänhet att efterfrågan i ekonomin dämpas via hushållens konsumtion, företagens investeringar och export, det senare till följd av att den reala växelkursen förstärks. Den svagare utvecklingen av arbetskostnaden i scenariot ger också en lägre tillväxt i real disponibel inkomst, vilket bidrar till att tillväxten i hushållens konsumtion blir lägre än i Konjunkturinstitutets prognos.

Samtidigt innebär en oförändrad arbetskostnad en svagare utveckling av reallönen på kort sikt jämfört med Konjunkturinstitutets prognos. Detta stimulerar företagens efterfrågan på arbetskraft. Därmed motverkas till viss del det fall i produktion och sysselsättning som följer av den svagare efterfrågan på varor och tjänster.⁷⁴

Som kan ses i diagram 59 innebär scenariot med lägre tillväxt i arbetskostnaden sammantaget att BNP utvecklas svagare än i Konjunkturinstitutets prognos. BNP-nivån är ca 1 procent lägre 2012 jämfört med Konjunkturinstitutets prognos (se heldragen linje, höger skala). Det motsvarar en ackumulerad produktionsförlust 2010–2012 på drygt 70 miljarder kronor. Scenariot innebär också att drygt 40 000 personer färre är sysselsatta 2012 (se diagram 60).⁷⁵ Detta skulle kunna förvärra de långvarigt negativa effekterna av lågkonjunkturen som den redan höga arbetslösheten förväntas ge upphov till (se fotnot 62).

⁷³ Se avsnitt 3.7 för ett scenario där Riksbanken tillåts sätta en negativ reporänta då arbetskostnaden är oförändrad 2010–2012. Detta som en approximation för ytterligare så kallade okonventionella penningpolitiska åtgärder. Se även fördjupningen "Penningpolitik under nollränta" i samma avsnitt.

⁷⁴ Att reallönen blir lägre i scenariot med oförändrade löner innebär att företagen utnyttjar den lägre nominallönetillväxten till att dels förbättra kostnadsläget, dels sänka priserna för att öka efterfrågan på sina produkter.

⁷⁵ Utvecklingen av förväntad inflation spelar en relativt viktig roll för resultaten. Om förväntad inflation i scenariot skulle vara den samma som i Konjunkturinstitutets prognos blir den makroekonomiska utvecklingen i scenariot något bättre i stället för sämre jämfört med Konjunkturinstitutets prognos. Mer generellt kan man uttrycka det som att ju högre trovärdighet för inflationsmålet och därmed ju mindre inflationsförväntningarna påverkas negativt, desto starkare blir den makroekonomiska utvecklingen i scenariot med oförändrad arbetskostnad. Som diskuterades i inledningen av avsnitt 3.4 bedöms dock en förväntad inflation i linje med Konjunkturinstitutets prognos inte vara realistiskt om en oförändrad arbetskostnad blev verklighet 2010–2012.

I en mindre djup lågkonjunktur där reporäntan var högre än vad som är fallet i Konjunkturinstitutets prognos skulle en oförändrad arbetskostnad i stället kunna ge en starkare utveckling av produktion och sysselsättning. Nollränterestriktionen, och den därav högre realräntan, innebär alltså att den makroekonomiska utvecklingen blir svagare.⁷⁶

LÄGRE TILLVÄXT I ARBETSKOSTNADEN RISKERAR INFLATIONSMÅLETS TROVÄRDIGHET

Enligt modellberäkningarna ovan blir utvecklingen av produktion och sysselsättning alltså entydigt svagare vid en oförändrad arbetskostnad jämfört med en tillväxt i arbetskostnaden i linje med Konjunkturinstitutets prognos. Den blir också svagare jämfört med en tillväxt i arbetskostnaden på 4 procent per år 2010–2012 (se avsnitt 3.4 ovan).

Ur ett samhällsekonomiskt perspektiv finns det även andra aspekter att väga in i bedömningen av vilka effekter en oförändrad arbetskostnad 2010–2012 kan få. Som framgick av diagram 56 ovan, innebär en oförändrad arbetskostnad deflation, det vill säga fallande priser, under flera år. Det går inte med någon säkerhet att fastställa i vilken grad inflationsmålet i ett sådant scenario skulle förlora i trovärdighet. I modellberäkningen förblir inflationsmålet trovärdigt i bemärkelsen att även om inflationsförväntningarna tillfälligt understiger inflationsmålet så återgår inflationen (och förväntningarna) successivt till 2 procent. Om inflationsförväntningarna i verkligheten skulle bli än lägre kan det resultera i en längre och mer allvarig deflationsperiod än vad som sker i beräkningarna. Som analyseras i fördjupningen ”Kostnader för deflation” i avsnitt 3.7 skulle en sådan utveckling kunna ha negativa effekter på produktion och sysselsättning utöver de som redovisas i diagrammen ovan.

Sammantaget innebär detta att även om arbetsmarknadens parter inte i första hand tar hänsyn till inflationsmålet, så kan deras agerande påverka trovärdigheten för detta mål samt öka eller minska riskerna för deflation.

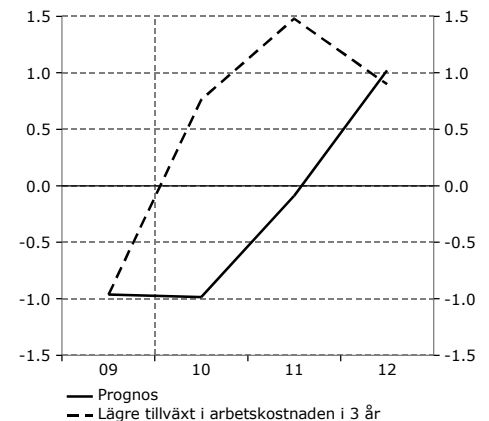
3.6 Vilken utveckling av arbetskostnaden främjar produktion och sysselsättning mest?

Det går inte att med någon stor exakthet fastställa vilken utveckling av arbetskostnaden som ger starkast utveckling av produktion och sysselsättning 2010–2012. I beaktande av denna osäkerhet sammanfattas Konjunkturinstitutets samlade bedömning i detta avsnitt.

⁷⁶ I avsnitt 3.7 visas att en oförändrad arbetskostnad 2010–2012 ger högre produktion och sysselsättning om Riksbanken kunde sätta en negativ reporänta alternativt kunde vidta så kallade okonventionella åtgärder vars effekter motsvarar effekten av en negativ reporänta.

Diagram 58 Realränta

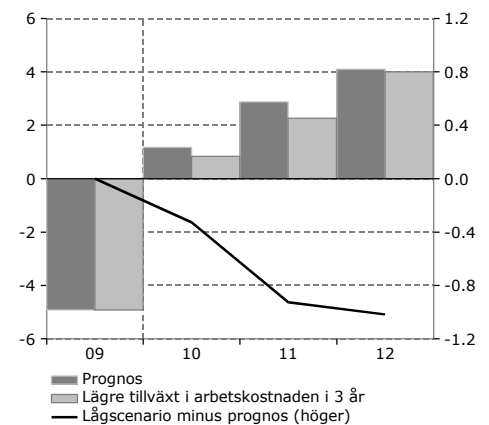
Procent, årsgenomsnitt

Källa: Konjunkturinstitutet.

Diagram 59 BNP

Årlig procentuell förändring respektive procent

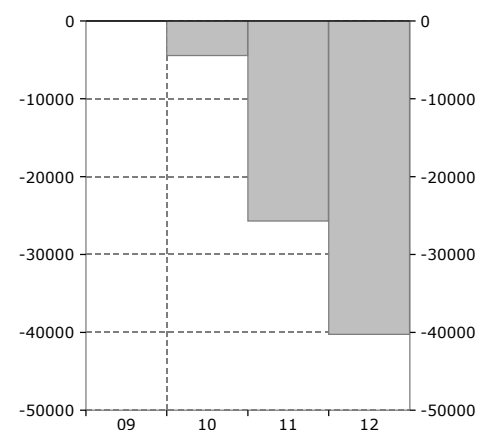

Anm. Heldragen linje (höger skala) visar nivåskillnad i procent.

Källa: Konjunkturinstitutet.

Diagram 60 Sysselsättning i näringslivet vid oförändrad arbetskostnad 2010–2012

Skillnad mot prognos, antal personer

Källa: Konjunkturinstitutet.

SLUTSATSER FRÅN MODELLBERÄKNINGARNA

Baserat på modellberäkningarna i avsnitten 3.4–3.5 är Konjunkturinstitutets bedömning att en tillväxt i arbetskostnaden på i genomsnitt 4 procent eller mer, respektive 0 procent eller mindre, per år 2010–2012 ger en svagare utveckling av produktion och sysselsättning jämfört med Konjunkturinstitutets prognos som baseras på att arbetskostnaden växer med i genomsnitt 2,3 procent per år.

Ytterligare modellberäkningar visar också att de makroekonomiska effekterna av en tillväxt i arbetskostnaden mellan 0 och 4 procent inte är symmetriska, vilket till stor del beror på Riksbankens nollränterestriktion. Även om en tillväxt i arbetskostnaden på 4 procent ger en mindre svag ekonomisk utveckling jämfört med en oförändrad arbetskostnad är det enligt modellberäkningarna en tillväxt i arbetskostnaden mellan ca 1,5 och ca 2 procent per år 2010–2012 som ger starkast utveckling av produktion och sysselsättning. Samtidigt är det viktigt att betona att skillnaderna i makroekonomisk utveckling då tillväxten i arbetskostnaden varierar mellan 1 och 2,5 procent enligt modellberäkningarna inte är betydande.

KONJUNKTURINSTITUTETS SAMLADE BEDÖMNING

Som nämndes i inledningen till avsnitt 3.4 utgör modellberäkningarna endast en del i Konjunkturinstitutets samlade bedömning av vilken tillväxt i arbetskostnaden som ger starkast utveckling av produktion och sysselsättning. Två huvudsakliga riskbilder har diskuterats i kapitlet. De ekonomiska effekterna av dessa risker är svåra att explicit ta hänsyn till i modellberäkningarna, varför en bedömning redovisas nedan.

Den första är att kostnadstrycket i företagen är relativt högt i beaktande av det svaga konjunktorella läget. Konjunkturinstitutets bedömning är att en, relativt den djupa lågkonjunkturen, hög tillväxt i arbetskostnaden, kan innebära en än sämre makroekonomisk utveckling än vad modellberäkningarna visar i avsnitt 3.4. Denna bedömning grundar sig på två faktorer. Den första är att den höga tillväxten i arbetskostnaden i sig innebär att än fler företag kan få problem med sitt relativt höga kostnadsläge. De likviditetsproblem som en del företag och branscher möter förvärras därmed, vilket kan leda till att fler, i grunden livskraftiga, företag kan slås ut. Den andra är att en, relativt den djupa lågkonjunkturen, hög tillväxt i arbetskostnaden kan signalera att arbetsmarknadens funktionssätt är sämre än tidigare, det vill säga att jämviktsarbetslösheten är högre. Det kan minska företagens mer långsiktiga vilja och förmåga att investera och efterfråga arbetskraft.

Den andra riskbilden är den låga inflationen, vilken blir än lägre och till och med negativ (det vill säga deflation) under tre år i scenariot med oförändrad arbetskostnad 2010–2012. Som framgår av fördjupningen ”Kostnader för deflation” kan detta innebära en sämre ekonomisk utveckling. Eftersom utvecklingen

av arbetskostnaden blir betydligt svagare i detta scenario jämfört med Konjunkturinstitutets prognos är det Konjunkturinstitutets bedömning att inflationsförväntningarna skulle bli än lägre om en oförändrad arbetskostnad 2010–2012 skulle bli verklighet. Det innebär att realräntan blir högre på grund av att Riksbankens nollränterestriktion blir bindande. Arbetsmarknadens parter har därför en viktig roll i att hjälpa till att hålla inflationsförväntningarna uppe på en nivå som innebär att realräntan inte blir för hög.

I beaktande av modellresultaten samt ovanstående diskussion kring de två främsta riskerna som modellen inte fullt ut tar hänsyn till, är det Konjunkturinstitutets bedömning att produktion och sysselsättning sannolikt skulle utvecklas svagare i 4-procentsscenariot jämfört med 0-procentsscenariot. I linje med modellresultaten bedömer Konjunkturinstitutet vidare att det finns ett intervall för tillväxten i arbetskostnaden som ger starkast utveckling av produktion och sysselsättning. Detta intervall bedöms vara en tillväxt i arbetskostnaden på mellan 1 och 2,5 procent per år i genomsnitt 2010–2012. Den makroekonomiska utvecklingen inom intervallet 1–2,5 bedöms bli likartad.⁷⁷

Ytterligare känslighetsanalyser i KIMOD visar också att detta intervall är relativt robust för om ekonomin kommer att utvecklas lite bättre alternativt lite sämre än vad Konjunkturinstitutet prognostiserar. Vid större förändringar av den underliggande prognosbilden för 2010–2012 behövs en ny fördjupad analys.⁷⁸

3.7 Alternativa antaganden och fördjupningar

Analysen av scenarierna med en betydligt högre respektive betydligt lägre tillväxt i arbetskostnaden jämfört med Konjunkturinstitutets prognos tyder alltså på att utvecklingen av produktion och sysselsättning blir svagare i båda fallen. Dessutom finns risker i dessa två scenarier som gör att den realekonomiska utvecklingen kan bli än svagare än den som ges av modellberäkningarna.

⁷⁷ Tillväxten i reallönen är i genomsnitt positiv då tillväxten i nominella arbetskostnaden hamnar inom intervallet 1–2,5 procent per år 2010–2012. Utvecklingen av reallönen påverkas endast i mindre grad av ökningen i den nominella arbetskostnaden. Det beror på att en lägre tillväxt i nominell arbetskostnad innebär en lägre inflationstakt. Utvecklingen av reallönen är dessutom beroende av vilket inflationsmått som används. Det bör också noteras att nivån och utvecklingen av reallönen på längre sikt är densamma i såväl Konjunkturinstitutets prognos som i de två scenarierna med 0 respektive 4,0 procents ökning av arbetskostnaden. Se inledningen till avsnitt 3.4 för en diskussion.

⁷⁸ Dessutom är resultaten robusta för hur realräntan definieras. I huvudtexten används BNP-deflation men resultaten skiljer sig inte mycket om deflatoren för hushållens konsumtion eller KPIF används i stället. Intervallet 1–2,5 procents tillväxt i arbetskostnaden per år är också relativt robust när det gäller utvecklingen av förväntad inflation. Med det extrema antagandet att förväntad inflation är opåverkad av utvecklingen av arbetskostnaden, ges en likartad makroekonomisk utveckling av ett intervall mellan ca 0–1,5, vilket därmed delvis inrymmer Konjunkturinstitutets samlade bedömning 1–2,5. Se även fotnot 75.

På grund av de speciella omständigheter som råder i nuvarande djupa lågkonjunktur är det viktigt att analysera vad det innebär om vissa grundläggande antaganden i de beräkningar som redovisats hittills ändras. I detta avsnitt studeras två sådana antaganden närmare:

- *Kortare avtalsperiod:* Beräkningarna med lägre och högre tillväxt i arbetskostnaden baseras implicit på en treårig avtalsperiod med samma procentuella förändring av arbetskostnaden varje år. I detta avsnitt analyseras ett scenario som kan tolkas som ett ettårsavtal med oförändrade löner 2010.
- *Nollränterestriktionen:* Även om en negativ reporänta inte är möjlig kan olika okonventionella penningpolitiska åtgärder innebära att marknadsräntorna blir lägre vid samma reporänta. I avsnittet diskuteras både vilka typer av åtgärder som kan komma i fråga och eventuella makroekonomiska effekter.

Avsnittet avslutas med tre fördjupningar som delar av analysen i kapitlet bygger på: ”Kostnader för deflation”, ”Penningpolitik under nollränta” samt ”Prissättning i en djup lågkonjunktur”.

KORT AVTALSPERIOD MED OFÖRÄNDRAD ARBETSKOSTNAD 2010

Som diskuterades i kapitel 2 har de senaste avtalsperioderna varit treåriga inom många avtalsområden: 2001–2003, 2004–2006 samt 2007–2009. Av detta skäl har modellberäkningarna i detta kapitel hittills fokuserat på effekter av vad som kan tolkas som ett treårigt avtal för perioden 2010–2012.

Eftersom den kommande avtalsperioden, oavsett om den är lång eller kort, kommer att kännetecknas av en exceptionell konjunkturrell situation är det värt att analysera scenarier som kan tolkas som att avtalsperioden är kortare än tre år.

Det kan finnas principiella för- och nackdelar för produktions och sysselsättningens utveckling både med korta och långa avtal. Å ena sidan kan ett kort avtal vara en fördel eftersom det innebär en större flexibilitet. I den osäkra situation som råder kan det vara viktigt att kunna förhandla om arbetskostnadens utveckling 2011–2012 vid senare tillfällen. Å andra sidan kan ett långt avtal innebära en ökad förutsägbarhet och därmed stabilitet, vilket också kan vara viktigt i nuvarande situation.⁷⁹

Dessa för- och nackdelar är svåra att direkt ta hänsyn till i en modellberäkning. KIMOD kan dock användas för att analysera effekter av att tillväxten i arbetskostnaden är avsevärt lägre det första avtalsåret, vilket kan tolkas som en kortare avtalsperiod.

⁷⁹ Det finns avtalskonstruktioner med så kallade uppsägningsklausuler som kan innebära att även längre avtal kan vara flexibla.

I detta scenario antas arbetsmarknadens parter bestämma sig för ett ettårigt avtal som innebär att arbetskostnaden 2010 blir oförändrad jämfört med 2009. Därefter utvecklas tillväxten i arbetskostnaden, liksom övriga variabler, enligt historiskt konjunktorellt mönster, såsom det fångas upp i KIMOD. Som framgår av diagram 61 blir då tillväxten i arbetskostnaden 2011–2012 drygt 2 procent per år. Den genomsnittliga tillväxten i arbetskostnaden blir då ca 1,5 procent per år 2010–2012, vilket ligger inom det intervall som Konjunkturinstitutet bedömer ger starkast utveckling av produktion och sysselsättning (se avsnitt 3.6 ovan).⁸⁰ Det bör noteras att benämningen ”ettårsavtal” inte är det centrala här eftersom man, i ljuset av diagram 61, också skulle kunna tolka detta scenario som ett baktungt treårigt avtal som implicerar en nollökning av arbetskostnaden det första året och en ökning på i genomsnitt drygt 2 procent 2011–2012 (se även fotnot 79).

Med ett sådant ettårsavtal minskar inflationstakten jämfört med Konjunkturinstitutets prognos eftersom prognosen bygger på en högre tillväxt i arbetskostnaden (se diagram 62). Riksbankens nollränterestriktion blir även i detta scenario bindande 2010–2011 vilket gör att realräntan blir oönskat hög, framför allt 2010 (se diagram 63). Reallönen blir dock lägre, vilket innebär ett lägre kostnadstryck för företagen på kort sikt jämfört med Konjunkturinstitutets prognos (se diagram 64).

Utvecklingen av bland annat realränta och reallön innebär sammantaget att den realekonomiska utvecklingen ungefär blir densamma som enligt Konjunkturinstitutets prognos: se heldragen linje, höger skala, i diagram 65. Även sysselsättningsutvecklingen blir likartad.

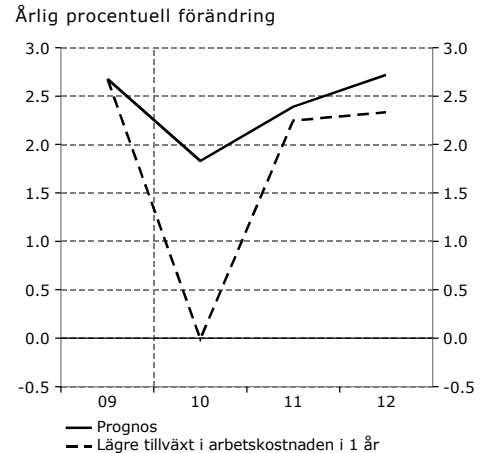
Slutsatsen är alltså att ett scenario som kan tolkas som ett ettårsavtal, alternativt baktungt treårsavtal, innebär en likartad utveckling av produktion och sysselsättning som Konjunkturinstitutets prognos. Scenariot med ettårsavtal har en genomsnittlig tillväxt i arbetskostnaden på ca 1,5 procent per år medan Konjunkturinstitutets prognos är 2,3 procent. Detta är ett stöd för Konjunkturinstitutets bedömning att en tillväxt i arbetskostnaden på mellan 1 och 2,5 procent per år 2010–2012 ger en likartad utveckling av produktion och sysselsättning. Därutöver innebär som nämndes ovan ett ettårsavtal en större flexibilitet. Samtidigt medför dock ett sådant scenario att inflationen hamnar än längre från 2 procent 2010–2012.

OKONVENTIONELLA PENNINGPOLITISKA ÅTGÄRDER FÅR SANNOLIKT BEGRÄNSADE REALEKONOMISKA EFFEKTER

Analysen i detta kapitel har baserats på att Riksbankens nollränterestriktion är bindande (se fotnot 59). Som framgick av beräkningarna i avsnitt 3.5 innebär det faktum att reporäntan inte kan

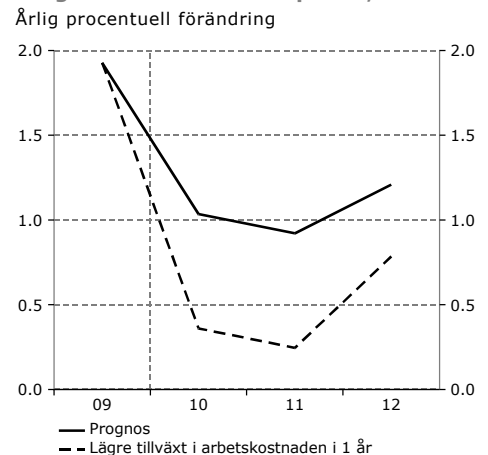
⁸⁰ Den genomsnittliga arbetskostnadstillväxten 1,5 procent per år ges av: $(0+2,3+2,3)/3=1,5$. Utvecklingen av produktion och sysselsättning skulle bli likartad om ökningstakten i stället vore 1,5 procentenheter per år.

Diagram 61 Arbetskostnad i näringslivet

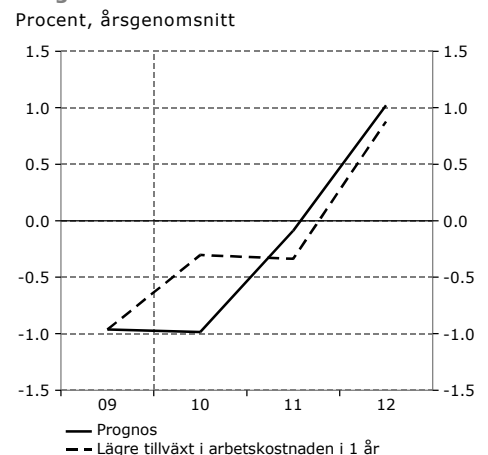
Källa: Konjunkturinstitutet.

Diagram 62 Konsumentpriser, KPIF

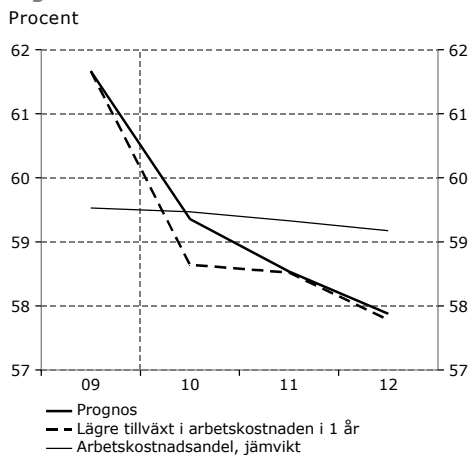

Källa: Konjunkturinstitutet.

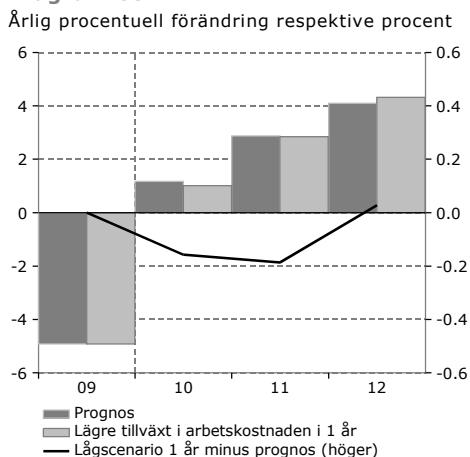
Diagram 63 Realränta

Källa: Konjunkturinstitutet.

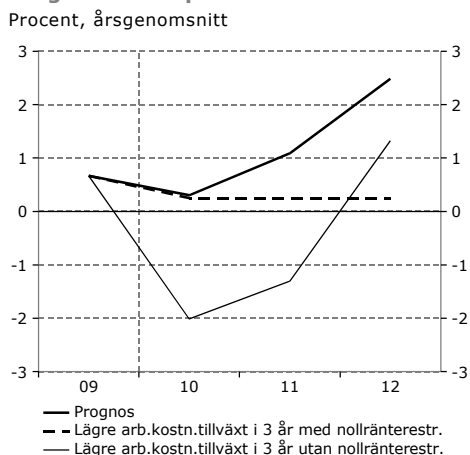
Diagram 64 Arbetskostnadsandel i näringslivet

Källa: Konjunkturinstitutet.

Diagram 65 BNP

Anm. Heldragen linje (höger skala) visar nivåskillnad i procent.

Källa: Konjunkturinstitutet.

Diagram 66 Reporänta

Källa: Konjunkturinstitutet.

bli negativ en restriktion i scenariot med en oförändrad arbetskostnad 2010–2012. Många tumregler håller då inte och den realekonomiska utvecklingen riskerar att bli svagare än Konjunkturinstitutets prognos som baseras på en högre tillväxt i arbetskostnaden. Dessutom ökar riskerna för deflation, vilket kan medföra att trovärdigheten för inflationsmålet kan minska och leda till realekonomiska förluster.

I fördjupningen ”Penningpolitik under nollränta” i slutet av detta kapitel diskuteras sannolikheten för, och eventuella realekonomiska effekter av, olika så kallade okonventionella penningpolitiska åtgärder. Sådana åtgärder kan medföra att penningpolitiken inte blir begränsad av nollränterestriktionen för reporäntan. Som framgår av fördjupningen kan realekonomin stimuleras via olika kanaler, bland annat genom ökad likviditet och lägre räntor på längre löptider.

Nedan visas scenariot med oförändrad arbetskostnad 2010–2012 från avsnitt 3.5 med den skillnaden att Riksbanken antas använda okonventionella penningpolitiska metoder. Det sistnämnda approximeras med att Riksbanken i KIMOD-beräkningen tillåts sätta en negativ reporänta.⁸¹ Detta kan tolkas som att nollränterestriktionen inte binder alls.

Arbetskostnaden är oförändrad 2010–2012, det vill säga den samma som i avsnitt 3.5. Diagram 66 visar Riksbankens respons för reporäntan både då nollränterestriktionen är bindande (streckad linje) och när reporäntan tillåts vara negativ (tunn, heldragen linje). Enligt modellberäkningarna skulle alltså Riksbanken vilja sänka reporäntan till ca –2 procent 2010 för att sedan successivt höja den till drygt 1 procent 2012 om arbetskostnaderna blev oförändrade 2010–2012.⁸²

Den negativa reporäntan gör att samband och tumregler kring makroekonomiska effekter av en lägre tillväxt i arbetskostnaden återigen är giltiga.⁸³ Inflationstakten hamnar nu kring noll samtliga år 2010–2012 (se tunn, heldragen linje i diagram 67) och realräntan blir mer expansiv jämfört med scenariot med nollränterestriktion (se tunn, heldragen linje i diagram 68). Det medför ökad konsumtion, ökade investeringar samt, eftersom den reala växelkursen deprecierar, ökad export jämfört med både Konjunkturinstitutets prognos och, framför allt, scenariot med nollränterestriktion.

Som framgår av diagram 69 (randig stapel) blir BNP-tillväxten högre samtliga år 2010–2012 vid lägre tillväxt i arbetskostnaden då nollränterestriktionen inte är bindande. BNP-nivån

⁸¹ KIMOD innehåller endast en ettårsränta vilket gör att det inte går att modellera effekter av okonventionella penningpolitiska metoder på exempelvis långa räntor. Därför görs denna approximation.

⁸² Det bör noteras att den centrala jämförelsen i diagrammen är den mellan scenariot med respektive utan nollränterestriktion. Det går inte att direkt jämföra scenariot utan nollränterestriktion med Konjunkturinstitutets prognos. Detta eftersom den sistnämnda bygger på att okonventionella penningpolitiska metoder inte får en sådan effekt som motsvaras av en negativ reporänta.

⁸³ Det bör dock noteras att lågkonjunktoren förstås även i detta scenario är lika exceptionell som i tidigare beräkningar, vilket gör att man allmänt sett bör vara försiktig med att endast lita på historiska samband.

är ca 1 procent högre 2012 jämfört med Konjunkturinstitutets prognos (se heldragen linje, höger skala) och ca 2 procent högre jämfört med scenariot med oförändrad arbetskostnad och nollränterestriktion (se streckad linje, höger skala).

Ett flertal frågeställningar måste beaktas vid en bedömning av dessa resultat.

För det första, kommer Riksbanken att använda okonventionella penningpolitiska metoder om utvecklingen av arbetskostnaden blir sådan att risken för deflation blir betydande? Konjunkturinstitutet gör bedömningen att detta är sannolikt. Det beror bland annat på att Riksbanken redan nu när dess inflationsprognoser på några års sikt ligger nära inflationsmålet explicit diskuterar okonventionella penningpolitiska åtgärder.⁸⁴

För det andra, vilken effekt skulle sådana metoder ha på olika räntesatser och växelkurser i ekonomin? Som framgår av fördjupningen ”Penningpolitik under nollränta” i slutet av kapitlet finns det skäl att tro att effekterna på andra räntor och växelkurser blir relativt små. Det är osannolikt att de åtgärder som potentiellt skulle kunna få stora effekter, som till exempel en medveten försvagning av växelkursen eller en omformulering av inflationsmålet, kommer att genomföras. Sannolika okonventionella metoder kan endast marginellt kompensera bortfallet av normal penningpolitik.

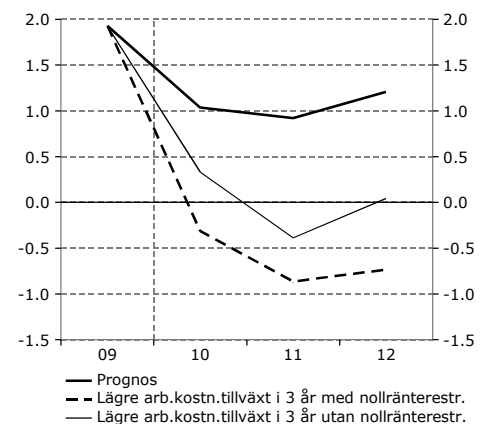
För det tredje, vilka realekonomiska effekter skulle en sådan minskning av räntorna få? Som framgick av modellberäkningarna ovan blir BNP-nivån nästan 2 procent högre 2012 i scenariot utan nollränterestriktion jämfört med scenariot med nollränterestriktion. I dessa beräkningar blir reporäntan och realräntan klart lägre i scenariot utan nollränterestriktion (se diagram 66 och diagram 68). Som framgår av fördjupningen ”Penningpolitik under nollränta” bedömer Konjunkturinstitutet att effekterna av sannolika okonventionella penningpolitiska åtgärder på relevanta räntor är små, varför de realekonomiska effekterna av sådana åtgärder blir begränsade och klart mindre än i modellberäkningen utan nollränterestriktion.

Slutsatsen är därför att även om låg inflation (eller till och med deflation) till följd av en oförändrad arbetskostnad 2010–2012 innebär att Riksbanken börjar använda sig av (ytterligare) okonventionella metoder så kommer dessa sannolikt att ge små effekter på andra räntor i ekonomin och därmed också få små realekonomiska effekter. Bland modellberäkningarna betraktar därför Konjunkturinstitutet att scenariot med nollränterestriktion ovan ger den mest realistiska beskrivningen av utvecklingen vid oförändrad arbetskostnad 2010–2012.

⁸⁴ Riksbanken kan förstås bedöma att okonventionella åtgärder är lämpliga även utan att inflationstakten blir så låg som i scenariot som analyseras i avsnitt 3.5. Om så blir fallet kan diskussionen i detta avsnitt tolkas som eventuella ytterligare okonventionella åtgärder om risken för deflation i linje med scenariot i avsnitt 3.5 uppkommer.

Diagram 67 Konsumentpriser, KPIF

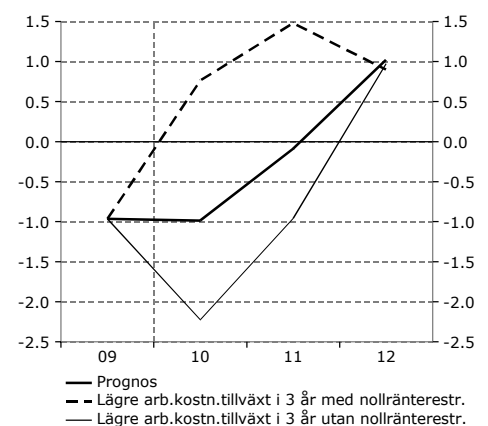
Årlig procentuell förändring

Källa: Konjunkturinstitutet.

Diagram 68 Realränta

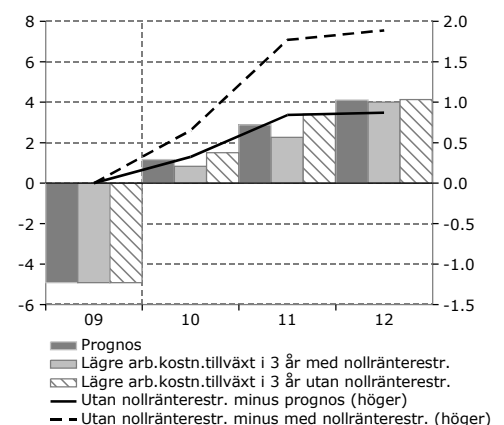
Procent, årsgenomsnitt

Källa: Konjunkturinstitutet.

Diagram 69 BNP

Årlig procentuell förändring respektive procent

Anm. Heldragen och streckad linje (höger skala) visar nivåskillnad i procent.

Källa: Konjunkturinstitutet.

KAPITEL 3 I KORTHET

- Svensk ekonomi befinner sig i en mycket djup lågkonjunktur de kommande åren, vilket gör att lönebildningens effekter på produktion och sysselsättning är mer komplexa och därmed svårare att bedöma än normalt.
- Arbetsmarknadens parter kan inte agera så att lågkonjunkturen de kommande åren undviks, även om de till viss del kan bidra till att mildra lågkonjunkturs effekter. Parterna har framför allt en viktig roll i att bidra till att ekonomin undviker riskerna med, å ena sidan, ett för högt kostnadstryck och, å andra sidan, deflation.
- Konjunkturinstitutets samlade bedömning är att en genomsnittlig tillväxt i arbetskostnaden mellan 1 och 2,5 procent per år 2010–2012 ger starkast utveckling av produktion och sysselsättning jämfört med både en högre och lägre tillväxttakt. Den makroekonomiska utvecklingen inom intervallet 1–2,5 bedöms bli likartad.
- En utveckling inom intervallet 1–2,5 procent bedöms också balansera riskerna med, å ena sidan, deflation och, å andra sidan, ett för högt kostnadstryck i näringslivet som helhet.
- Den makroekonomiska utvecklingen bedöms bli likartad vare sig intervallet 1–2,5 uppfylls genom ett treårsavtal med lika stora procentuella ökningar per år eller genom ett ettårsavtal förenligt med oförändrade arbetskostnader 2010 men med en tillväxt i arbetskostnaden 2011–2012 på drygt 2 procent. Det sistnämnda skulle också kunna tolkas som ett baktungt treårsavtal.
- Lågkonjunkturs exceptionella karaktär innebär att större skillnader i arbetskostnadens utveckling än normalt mellan företag och mellan branscher sannolikt främjar produktion och sysselsättning i näringslivet som helhet.

FÖRDJUPNING

Kostnader för deflation

Vid bedömningen av de makroekonomiska effekterna av olika ökningstakter av arbetskostnaden måste risken för en deflationistisk utveckling, det vill säga en längre period av fallande priser, vägas in. Sannolikheten för en sådan utveckling är låg i Konjunkturinstitutets prognos men betydligt högre i det simulerade scenariet med oförändrade arbetskostnader i avsnitt 3.5. Det finns ett antal olika kostnader förknippade med att den allmänna prisnivån faller under längre tid och inflationsförväntningarna blir negativa.

PENNINGPOLITIKEN KAN INTE STABILISERA EKONOMIN

Under en lågkonjunktur kan Riksbanken normalt stimulera efterfrågan genom att sänka styrräntan. Då sänks även realräntan, det vill säga den nominella räntan minus den förväntade inflationen. Den lägre realräntan leder till högre konsumtion och högre investeringar.

Nominella styrräntor kan inte bli negativa, vilket skapar en nedre gräns för hur expansiv penningpolitiken kan bli.⁸⁵ Under den nuvarande lågkonjunkturen har många centralbanker inklusive Riksbanken redan sänkt styrräntan till nära noll.

När styrräntan har nått sitt golv bestäms den reala räntan av den förväntade inflationen. I scenariet med oförändrade arbetskostnader 2010–2012 i avsnitt 3.5 sänker företagen sina priser och även den förväntade inflationen är negativ. De negativa inflationsförväntningarna innebär att realräntan blir positiv trots att den nominella styrräntan ligger nära noll. Detta får en åtstramande effekt på ekonomin just i ett läge där expansiv penningpolitik med låg realränta som bäst behövs.

Kostnaden för att penningpolitiken inte kan stabilisera ekonomin har uppskattats i termer av BNP-bortfall för den japanska deflationsperioden 1998–2002. Det ackumulerade bortfallet av real produktion på grund av att centralbanken inte kunde sänka styrräntan under noll var 2002 ungefär sex procent av produktionen under ett år.⁸⁶

DEN FRAMTIDA TROVÄRDIGHETEN KAN SKADAS

Sverige har inte haft deflation i modern tid, vilket gör att ett deflationsscenario uppfattas som osannolikt även i ett läge där inflationen mätt med KPI uppvisar negativa siffror flera kvartal i följd. Om ekonomin faktiskt genomgår en längre period av fal-

⁸⁵ Negativa nominella räntor är inte tekniskt omöjligt.

⁸⁶ Se Baig, T., "Costs of deflation in the Japanese context", IMF Working Paper no. 215, 2003.

lande priser kan det leda till att även de långsiktiga inflationsförväntningarna faller. I värsta fall förlorar inflationsmålet därmed en del av sin stabiliserande roll som nominellt ankare för inflationsförväntningarna.

Det kan ta lång tid att helt återställa inflationsmålets trovärdighet efter en längre period av fallande priser.

DET REALA VÄRDET AV SKULDER ÖKAR

Oförväntad deflation gör att det reala värdet av nominella skulder ökar. Lån som togs till fast ränta innan den förväntade inflationen föll blir dyra eftersom den reala räntan blir hög. Givet att hela lånen faktiskt betalas tillbaka är detta i första hand en omfördelning av förmögenhet. Om låntagarna i genomsnitt är fattigare än långivarna och rikare personer konsumerar en mindre andel av sin förmögenhet dämpas den aggregerade konsumtionen. Hushållen kan även behöva spara mera för att återställa sina balansräkningar, vilket minskar efterfrågan ytterligare.

EN NEGATIV SPIRAL AV FALLANDE TILLGÅNGSPRISER OCH STRAMARE KREDITGIVNING

I exemplet som diskuterades ovan antogs att låntagaren betalar tillbaka hela det realt sett högre lånebeloppet. Vissa låntagare kanske inte klarar att betala tillbaka skulden utan banken får i stället ta över den tillgång som användes som säkerhet för lånet, till exempel en fastighet. Värdet av de tillgångar som ligger som säkerhet för lånen kan antas falla när den allmänna prisnivån faller. Om lånebeloppet överskrider fastighetens värde riskerar bankerna att förlora mellanskillnaden. Detta gör att bankerna blir mera försiktiga med att bevilja nya lån och höjer sina vinstmarginaler för att kompensera sig för den ökade risken. Efterfrågan på till exempel bostadsmarknaden faller när det blir dyrare och svårare att låna. Detta har i sin tur negativa effekter på bostadspriserna, varvid värdet av säkerheterna för redan beviljade lån faller ytterligare.

Även företagen påverkas när bankerna blir mera försiktiga. Stramare kreditgivning driver upp antalet konkurser när företag med till exempel kortsiktiga likviditetsproblem inte kan få lån, vilket minskar efterfrågan i ekonomin. En negativ spiral med fallande tillgångspriser, stramare kreditgivning och fallande efterfrågan kan då uppstå.⁸⁷

⁸⁷ Se till exempel Bernanke, B., M. Gertler och S. Gilchrist, "The financial accelerator and the flight to quality", *Review of Economics and Statistics*, 78, 1996.

ÖVRIGA KOSTNADER FÖR DEFLATION

Flera olika finansiella marknader fungerar sämre än vanligt under deflation eftersom nominella räntor inte kan falla under nollstrecket. Detta skapar en mindre effektiv resursallokering. Till exempel kan det bli dyrare att skydda sig mot ränterisk.

FÖRDJUPNING

Penningpolitik under nollränta

I scenarierna med oförändrad arbetskostnad i kapitel 3 kan traditionell penningpolitik inte användas i önskvärd utsträckning för att stimulera ekonomin eftersom styrräntan har nått sitt golv. Riksbanken kan då i stället ta till olika okonventionella penningpolitiska åtgärder. Riksbanken kan till exempel öka sitt innehav av olika räntebärande papper och göra direkta uppköp av statsobligationer. Man kan också tillfälligt övergå till en svag, fast växelkurs.⁸⁸ Denna fördjupning diskuterar effekterna av okonventionella åtgärder.

Konjunkturinstitutets bedömning är att det inte genomförs okonventionella penningpolitiska åtgärder som påtagligt stimulerar efterfrågan. Simuleringarna i kapitel 3 utgår därför från att penningpolitiken inte kan bli mera expansiv när styrräntan har sänkts maximalt⁸⁹.

KREDITLÄTTNADER

Redan under hösten 2008 började många centralbanker inklusive Riksbanken att tillämpa okonventionella åtgärder för att stimulera kreditgivningen. Centralbanker har köpt olika finansiella tillgångar och underlättat handeln med dem samtidigt som de har fungerat som garant för att det finns avsättning för de finansiella instrumenten framöver. Detta bidrar till att riskerna på de finansiella marknaderna uppfattas som lägre och riskpremierna faller. När riskpremierna faller så blir det billigare för banker och andra finansinstitut att låna pengar för att finansiera sin verksamhet. Därmed förbättras också i regel tillgången på krediter. De räntor som hushåll och företag får betala innehåller också en premie för risk. När riskerna uppfattas som mindre tenderar även räntorna som hushåll och företag möter att sjunka.

Från hösten 2008 har bankernas möjligheter att låna från centralbankerna utökats i många länder. Riksbanken har exempelvis gett ut lån på längre löptider, med andra säkerhetskrav och till flera banker än tidigare. Både i juli och i september i år utfärdade Riksbanken ett ettårslån till fast ränta.⁹⁰ Effekten av detta är osäker men det kan ha bidragit till något lägre långa räntor.

⁸⁸ Se Svensson, L. "Penningpolitik vid nollränta", tal hos SNS, 17 februari 2009, www.riksbank.se.

⁸⁹ Konjunkturinstitutet bedömer att Riksbanken inte kommer att sänka räntan under 0,25 procent.

⁹⁰ Se "Den 13 juli erbjuder Riksbanken lån i svenska kronor till fast ränta", pressmeddelande nr. 72, 9 juli 2009, Sveriges riksbank.

KVANTITATIVA LÄTTNADER

Expansiv penningpolitik i form av kvantitativa lättnader innebär i första hand att centralbanken köper statsobligationer på öppna marknaden och därmed ökar mängden pengar i ekonomin.

Kvantitativa lättnader kan stimulera ekonomin på flera sätt. För det första förses banksystemet med mer likviditet. Förhoppningen är att detta ska öka bankernas utlåning till hushåll och företag, vilket stimulerar konsumtion och investeringar. Efterfrågan i ekonomin ökar och därmed ökar den förväntade inflationstakten. Det är dock inte självklart att sådana åtgärder har önskad effekt. Exempelvis ledde kvantitativa lättnader i Japan till att den japanska monetära basen⁹¹ ökade med nästan 300 procent mellan 1993 och 2003 medan bankernas utlåning endast ökade marginellt och den förväntade inflationen var fortsatt låg. Motsvarande utveckling kan man se i Storbritannien där bankernas reserver har ökat i takt med penningmängden medan utlåningen till företag och hushåll inte ökar i samma utsträckning.⁹²

Kvantitativa lättnader kan också påverka långa räntor. När centralbanken går in och köper statsobligationer med lång löptid så ökar efterfrågan på statsobligationer. När efterfrågan ökar stiger priset och räntan faller. När Bank of England under våren 2009 inledde sina massiva uppköp av statsobligationer föll de brittiska långräntorna initialt med ungefär en halv procentenhet. Under de följande månaderna kröp dock långräntorna tillbaka upp, liksom skillnaden gentemot till exempel tyska långa räntor. Om ränteuppgången berodde på att åtgärderna var ineffektiva eller på något annat är dock svårt att veta. Det är därför oklart vilken effekt kvantitativa lättnader hittills har haft på de långa räntorna i Storbritannien.

Rent teoretiskt sett skulle ekonomin kunna stimuleras genom att centralbanken köper statsobligationer direkt av staten för att finansiera statens löpande utgifter. Detta verkar orealistiskt eftersom det skulle skada trovärdigheten för finanspolitiken och penningpolitiken. Att finansiera ett budgetunderskott via sedelpressarna strider dessutom mot internationella regleringar.⁹³

ANDRA SÄTT ATT ÖKA DEN FÖRVÄNTADE INFLATIONEN

Det grundläggande problemet med nollränta och låga inflationsförväntningar är att realräntan blir för hög även när den nominella räntan ligger nära noll. Utmaningen för centralbanken är

⁹¹ Monetär bas definieras som utelöpande sedlar och mynt, bankernas inlåning i centralbanken och centralbankscertifikat.

⁹² Se "Trends in lending, August 2009", Bank of England, <http://www.bankofengland.co.uk/publications/other/monetary/trendsinlending.htm>.

⁹³ Att centralbanken ger regeringen tillgång till sedelfinansiering är en åtgärd som diskuteras bland akademiker (se Flodén, M., "Global nollräntepolitik", inlägg på Ekonomistas.se, 3 mars 2009). Bland annat Maastrichtfördraget innehåller förbud mot detta.

därmed att höja den förväntade inflationen så att realräntan blir lägre. En teoretiskt möjlig lösning på problemet är att centralbanken tillfälligt går över till en fast, svag växelkurs. Vidare kan inflationsmålet tillämpas på ett sådant sätt att målet om 2 procent inflation gäller den genomsnittliga inflationen över en längre period snarare än varje enskilt år.⁹⁴

En svag växelkurs driver upp inflationen dels genom att priserna på importerade varor stiger, dels genom att efterfrågan ökar när svenska produkter blir billigare jämfört med utländska produkter. I praktiken skulle det dock vara politiskt känsligt att medvetet försvaga växelkursen och därigenom försöka öka de svenska företagens konkurrenskraft på andra länders bekostnad.

En annan möjlig åtgärd är att sikta på att uppnå 2 procent inflation över en längre period snarare än att sikta på 2 procent inflation under varje enskilt år. Att inflationen är så låg under den nuvarande recessionen skulle då medföra att den sedan kan tillåtas vara högre än inflationsmålet under nästa konjunkturuppgång. Då skulle Riksbanken inte behöva höja styrräntan så snabbt när ekonomin tar fart igen, vilket skulle ge lägre långräntor redan i dag. Därigenom kan penningpolitiken stimulera ekonomin trots att styrräntan inte kan sänkas ytterligare.

I dagsläget verkar det inte troligt att den rörliga växelkursen överges eller att tillämpningen av inflationsmålet ändras. Det faktum att sådana åtgärder existerar och i princip kan tas till vid behov kan i sig ha en stabiliserande effekt på inflationsförväntningarna.

SLUTSATSER

Det är inte troligt att okonventionella penningpolitiska åtgärder som påtagligt stimulerar efterfrågan kommer att genomföras. Olika kreditlättnader för att lindra finanskrisens effekter, framför allt på företagets tillgång på krediter, har genomförts under 2008 och 2009. Men sannolikheten för att de väsentligt stimulerar efterfrågan ytterligare under 2010–2012 är liten. Kvantitativa lättnader tycks ha små effekter på ekonomin. Att Riksbanken tillfälligt skulle gå över till en svag, fast växelkurs eller sikta på att uppnå inflationsmålet under en längre period är osannolikt. Simuleringarna i kapitel 3 utgår därför från att penningpolitiken inte blir mera expansiv när styrräntan redan har sänkts till 0,25 procent.

⁹⁴ Se Svensson, L., "Penningpolitik vid nollränta", tal hos SNS, 17 februari 2009, www.riksbank.se.

FÖRDJUPNING

Prissättning i en djup lågkonjunktur

I modellberäkningarna med oförändrad arbetskostnad i avsnitt 3.5 antas att företagen fortsätter att sätta sina priser enligt samma riktlinjer som vanligt även när detta innebär prissänkningar snarare än prishöjningar. Är det ett rimligt antagande eller är det troligt att det finns ett motstånd mot nominella prissänkningar på samma sätt som det finns ett motstånd mot nominella lönesänkningar? Forskningen kring prissättningsbeteende tyder på att prissänkningar och prishöjningar är relativt symmetriska. Det är därför rimligt att anta att företagen fortsätter att följa de vanliga tumreglerna och därmed sänker priserna i ett läge med oförändrade arbetskostnader.

PRISSÄNKNINGAR ÄR VANLIGA I EUROOMRÅDET

Stora mängder detaljerad information kring hur, när och varför företagen ändrar priser har samlats in i euroländerna. I en studie som utnyttjar dessa data konstateras att prissänkningar är nästan lika vanliga som prishöjningar.⁹⁵ Av de observerade prissänkningarna är 45 procent sänkningar och 55 procent höjningar.

Den genomsnittliga prishöjningen är 8 procent och den genomsnittliga prissänkningen är 10 procent, vilket är stora förändringar av enskilda priser i förhållande till en aggregerad inflationstakt på 2 procent per år. Det finns således många och stora prishöjningar och prissänkningar på olika produkter bakom den aggregerade inflationstakten. I genomsnitt ligger ett visst pris kvar i ett halvår, vilket överensstämmer med observationer på svenska data.⁹⁶

Vissa asymmetrier mellan prisökningar och prissänkningar dokumenteras trots allt. Företagen är mindre benägna att höja priset när efterfrågan ökar än när kostnaderna ökar eftersom deras kunder är mera benägna att acceptera att priset höjs på grund av stigande kostnader. Däremot tycks det inte finnas något motstånd mot att sänka priset när efterfrågan faller. Asymmetrierna mellan prishöjningar och prissänkningar är dock små.

Skillnaderna mellan länderna i fråga om företagens prissättningsbeteende är små. Det kan således vara rimligt att generalisera dessa resultat till svenska förhållanden även om de svenska exportföretagens situation är lite annorlunda givet den flytande kronan.

⁹⁵ Se Altissimo, F., M. Ehrmann och F. Smets, "Inflation persistence and price-setting behavior in the euro area", ECB Occasional Paper Series, nr. 46, 2006.

⁹⁶ Se Apel, M., R. Friberg och K. Hallsten, "Microfoundations of macroeconomic price adjustment; Survey evidence from Swedish firms", *Journal of Money, Credit and Banking*, nr. 2, 2005.

IMPLICITA KONTRAKT LIGGER BAKOM TRÖGRÖRLIGA PRISER I SVERIGE

Stora empiriska studier av svenska mikrodata över prisförändringar i olika sektorer saknas i dagsläget. Det finns en enkätundersökning från 2005 om orsakerna till att svenska företag tenderar att undvika att ändra priserna.⁹⁷ Den viktigaste förklaringen är implicita eller explicita överenskommelser mellan köpare och säljare. Företagen vill hålla stabila priser eftersom det uppskattas av kunderna. Detta ger dock snarare ett tak än ett golv för prisförändringarna eftersom kunderna ogillar prishöjningar men uppskattar prissänkningar.

Den näst viktigaste förklaringen till de trögrörliga priserna är att kostnaderna ändras så pass sällan att det inte är motiverat att justera priserna oftare än vad som redan görs. På tredje plats kommer asymmetrier i företagets efterfrågekurva på grund av att konkurrerande företag svarar mera på prissänkningar än på prishöjningar.⁹⁸ Detta gör att marknadsandelen påverkas mera av höjda priser än av sänkta priser. Även denna förklaring innebär att företagen undviker att höja priserna, men den skapar inte något motstånd mot prissänkningar.

Fysiska eller administrativa kostnader för själva prisförändringarna, som till exempel att trycka nya prislistor, kommer långt ner på listan av förklaringar till priströgheten både i denna och andra liknande studier. I vissa branscher kan de dock vara betydelsefulla. Sådana kostnader för att ändra priset skapar inte heller asymmetrier mellan prishöjningar och prissänkningar. Företagens egna beskrivningar av varför de ändrar priserna så sällan tycks således inte indikera att det finns ett större motstånd mot prissänkningar än mot prishöjningar.

FÖRETAGEN HAR STORT BEHOV AV FÖRBÄTTRADE VINSTER

Vinstläget i näringslivet är pressat, i synnerhet under 2009–2010.⁹⁹ Vikten av att hålla uppe priser och vinster kan vara ovanligt stor eftersom företag riskerar att gå i konkurs och kreditgivningen fortfarande är stram på grund av finanskrisen. Företagen kan därför prioritera högre vinst under lågkonjunkturen på bekostnad av framtida vinster.¹⁰⁰ Under perioder då företagen har svårt att få lån värderar de även likvida medel från de egna vins-

⁹⁷ Se Apel, M., R. Friberg och K. Hallsten i not 96.

⁹⁸ Denna mekanism kallas ofta "kinked demand curve".

⁹⁹ Detta diskuteras i avsnitt 2.3.

¹⁰⁰ Att sätta ett lägre pris under lågkonjunkturen skulle ge ökade marknadsandelar och högre framtida vinster, se Chevalier, J. och D. Scharfstein, "Capital market imperfections and countercyclical markups: Theory and evidence", *American Economic Review*, 86, 1996.

terna högre än när tillgången på likviditet är god. Detta kan resultera i att företagen undviker att sänka priserna.¹⁰¹

Flera undersökningar tyder på att företag verkligen sätter högre priser när de har svårare att få kredit. En studie av prissättningen i amerikanska livsmedelsbutiker finner att de företag som har svårt att få lån tenderar att sänka priserna mindre under lågkonjunkturer än de företag som har bättre tillgång till krediter.¹⁰² I en undersökning av Gottfries konstateras att svenska exportföretag sätter högre priser när kreditgivningen är stramare.¹⁰³ Vidare nämns faktorer relaterade till tillgången på krediter på femte och sjätte plats i den undersökning av orsakerna till priströghet bland svenska företag som diskuteras ovan¹⁰⁴.

Kreditgivningen förväntas gradvis normaliseras 2010–2012 och vinstläget förbättras, se avsnitt 2.3. Därför bedöms inte heller denna mekanism innehålla övertygande argument för att företagen generellt undviker prissänkningar i scenariot med låg ökning av arbetskostnaden i kapitel 3. Detta utesluter inte att enskilda företag kan ha problem med för låga vinster och otillräcklig likviditet.

En generell slutsats från de ovan nämnda studierna är att prissänkningar är nästan lika vanliga som prishöjningar. Merparten av teorierna bakom trögtrörliga priser innebär att företag undviker att höja priserna snarare än att sänka dem. En faktor som talar för att företagen inte skulle sänka priserna under en djup lågkonjunktur är att de har stort behov av att hålla vinsterna uppe. Konkursrisken är då större och kreditillgången är stramare än normalt. Konjunkturinstitutet bedömer dock inte att detta är tillräckligt betydelsefullt för att motivera att det simulerade scenariot med oförändrade arbetskostnader i kapitel 3.5 ska bygga på att företagen undviker att sänka sina priser.

¹⁰¹ Detta avser modeller med både trögtrörliga kunder och begränsad tillgång till krediter, se Gottfries, N., "Customer markets, credit market imperfections and real price rigidity", *Economica*, 2, 1991.

¹⁰² Se Chevalier, J. och D. Scharfstein, "Capital market imperfections and countercyclical markups: Theory and evidence", *American Economic Review*, 86, 1996.

¹⁰³ Se fotnot 101 ovan.

¹⁰⁴ Se Apel, M., R. Friberg och K. Hallsten, "Microfoundations of Macroeconomic price adjustment; survey evidence from Swedish firms", *Journal of Money, Credit and Banking*, 2, 2005.

4 Lönegapet mellan kvinnor och män i privat sektor

I det här kapitlet studeras lönegapet mellan kvinnor och män i den privata sektorn 2008 och hur det har förändrats sedan 1997. Resultaten visar att det totala lönegapet för arbetare uppgår till 14,4 procent 2008, vilket är en ökning med 0,4 procentenheter jämfört med 2007. Jämfört med 1997 är det totala lönegapet i stort sett oförändrat. För tjänstemän uppgår lönegapet till 21 procent 2008. Jämfört med 1997 är detta en minskning med 3 procentenheter. En stor del av lönegapet mellan kvinnor och män kan förklaras av att arbetsmarknaden är yrkesmässigt könsuppdelad. Detta beror till största delen på att den genomsnittliga lönen är högre i mansdominerade yrken än i kvinnodominerade yrken. För att minska denna skillnad drev LO en låglönesatsning under 2007 års avtalsrörelse med särskild fokus på avtalsområden med hög andel lågavlönade kvinnor. Resultaten indikerar att låglönesatsningen minskade det oförklarade lönegapet något för arbetare 2007 och 2008, jämfört med läget 2006.

Forskningen som behandlar lönegapet¹⁰⁵ mellan könen i Sverige visar att skillnaderna i genomsnittlig lön mellan kvinnor och män sjönk stadigt mellan 1960 och 1980 för att därefter stabiliseras.¹⁰⁶ Förändringarna från 1990-talet fram till i dag har i huvudsak varit små och varierar beroende på vilka grupper som studeras.

Det finns flera orsaker till att skillnaderna i lön mellan kvinnor och män minskade under andra halvan av 1900-talet. En viktig förklaring är att sammansättningen på arbetsmarknaden har förändrats på ett sätt som främjat kvinnornas relativa position i lönefördelningen. Till exempel har kvinnors utbildningsnivå ökat kraftigt vilket har påverkat kvinnors löner positivt relativt männens. Arbetslivserfarenhet och ålder har fått minskad betydelse som lönepåverkande faktorer, speciellt för arbetarkollektivet, där lönerna numera inte i någon högre grad beror av individens ålder (se diagram 70). Detta har också minskat lönegapet eftersom män i allmänhet har längre arbetslivserfarenhet än kvinnor. För tjänstemännen är dock ersättningen för ålder (erfarenhet) fortfarande framträdande (se diagram 71).

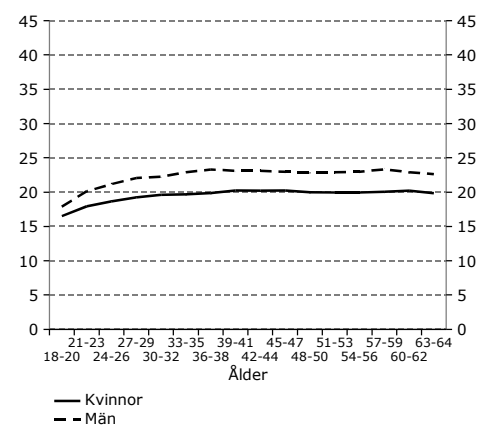
Kvinnors arbetskraftsdeltagande har också ökat kraftigt sedan 1960-talet. Detta har bland annat främjats via förändrade skatteregler som gjort det mer förmånligt för båda parter i ett tvåpersonshushåll att delta på arbetsmarknaden. Det har främst skett via borttagandet av sambeskattningsreglerna för gifta par,

¹⁰⁵ Med lönegap avses fortsättningsvis den procentuella skillnaden i heltidsekvivalent grundlön mellan män och kvinnor, om inget annat framgår av texten. Ett positivt lönegap innebär att män har högre lön än kvinnor och ett negativt att män har lägre lön än kvinnor.

¹⁰⁶ För en beskrivning se till exempel *Kvinnors och mäns löner – varför så olika?*, SOU 1997:136.

Diagram 70 Lön efter ålder, arbetare i privat sektor 2008

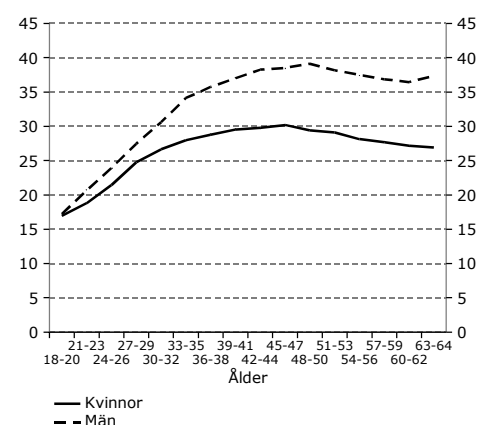
Tusentals kronor

Anm. Avser månatlig heltidsekvivalent grundlön.
Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

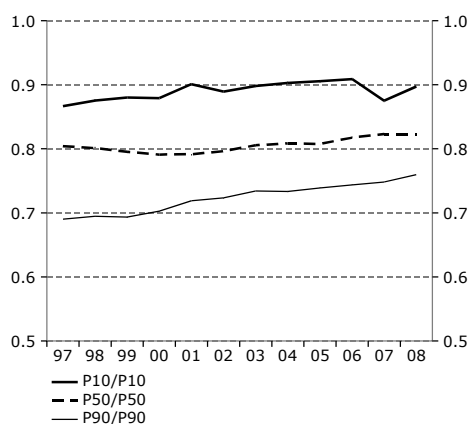
Diagram 71 Lön efter ålder, tjänstemän i privat sektor 2008

Tusentals kronor

Anm. Avser månatlig heltidsekvivalent grundlön.
Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

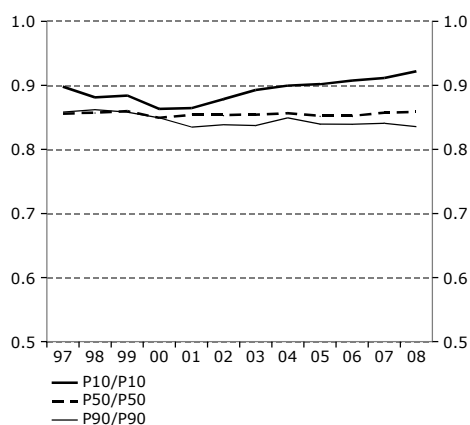
Diagram 72 Kvinnors löner i relation till mäns, tjänstemän i privat sektor
Percentilkvoter

Anm. Avser månatlig heltidsekvivalent grundlön. Percentilkvoterna avser kvoten mellan kvinnors och mäns tionde, femtionde och nittionde percentil.

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

Diagram 73 Kvinnors löner i relation till mäns, arbetare i privat sektor
Percentilkvoter

Anm. Avser månatlig heltidsekvivalent grundlön. Percentilkvoterna avser kvoten mellan kvinnors och mäns tionde, femtionde och nittionde percentil.

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

vilket ökade de ekonomiska incitamenten för den hemmavarande att lämna hemmet för ett lönearbete.¹⁰⁷

En annan viktig orsak till kvinnors ökade arbetskraftsdeltagande är att den offentligt finansierade barnomsorgen har byggts ut. Den har förkortat kvinnors frånvaro från arbetsmarknaden under småbarnsåren. En stor del av kvinnors ökade arbetskraftsdeltagande har dock skett på deltid, vilket i sig har ökat lönegapet. Andelen heltidsarbetande kvinnor har dock ökat under de senaste tio åren vilket har minskat lönegapet.

Lönespridningen är större för tjänstemän än för arbetare, bland annat på grund av att tjänstemannagruppen är mer heterogen i termer av utbildning. Tjänstemän har också anammade en individuell lönesättning i större utsträckning, med individuella lönesamtal som en viktig komponent i lönebildningen, vilket har påverkat lönespridningen.¹⁰⁸ Viss forskning indikerar att detta i sig har medfört ökade löneskillnader mellan kvinnor och män.¹⁰⁹ I diagram 72 framgår emellertid att de högst avlönade kvinnorna (nittionde percentilen) har närmat sig de högst avlönade männen mellan 1997 och 2008, vilket skulle kunna vara ett tecken på att lönespridningen bland tjänstemännen har ökat mer för kvinnor än för män.

Inom arbetarkollektivet är skillnaderna mellan kvinnors och mäns löner mindre än bland tjänstemän. För de lägst avlönade kvinnorna och männen (tionde percentilen) har ändå lönegapet minskat något de senaste tio åren (se diagram 73).

4.1 Att mäta lönegapet

Forskningslitteraturen beskriver en mängd ansatser för att mäta hur stort lönegapet är mellan kvinnor och män, och hur stor del av detta gap som kan förklaras med hjälp av observerbara faktorer.¹¹⁰ Den del av gapet som inte kan förklaras av de observerbara faktorerna tolkas ofta som ett mått på lönediskriminering. För att tala om diskriminering med avseende på lön behövs dock en definition över vad som åsyftas. I forskningslitteraturen är definitionerna inte samstämmiga och en generell samsyn saknas. Av den anledningen är det viktigt att definiera hur lönediskriminering kan uppträda och hur det oförklarade lönegapet är relaterat till detta.

¹⁰⁷ Simuleringar indikerar att arbetskraftsdeltagandet bland gifta kvinnor i Sverige skulle ha varit 10 procentenheter lägre 1975, om skattereformen 1971 inte hade genomförts. Se Selin, H., "The rise in female employment and the role of tax incentives – an empirical analysis of the Swedish individual tax reform of 1971", CESifo Working paper no. 2629, 2009.

¹⁰⁸ För analys, se *Lönebildningsrapporten*, 2007.

¹⁰⁹ Se till exempel Gustafsson, U., *Why women ask for less salary than men: mediation of stereotype threat in salary negotiations*, doktorsavhandling, Lunds universitet, 2008.

¹¹⁰ Med observerbara faktorer avses relevanta variabler som det finns tillgänglig statistik för. Vid användning av registerdata är antalet observerbara faktorer ofta starkt begränsat.

LÖNEDISKRIMINERINGENS FORMER

Lönediskriminering kan uppträda i åtminstone tre former.¹¹¹ Den första formen handlar om *direkt lönediskriminering*. Den här typen av diskriminering reglerar diskrimineringslagen till viss del.¹¹² Det handlar om omotiverade lönedifferenser för individer med lika arbete. Ur ett könsperspektiv handlar det om att kvinnor och män som arbetar sida vid sida på samma arbetsplats, presterar lika bra och har samma arbetsuppgifter erhåller olika lön.

Diskriminering kan också handla om hur kvinnor och män fördelar sig på arbetsmarknaden, vilket därför benämns *fördelningsdiskriminering*. Den här typen av diskriminering uppstår när kvinnor och män med i övrigt motsvarande karakteristika hamnar i olika yrken eller befattningar på grund av att kvinnor eller män diskrimineras vid anställning eller befordran.

En tredje typ handlar om *värdediskriminering*. Den här formen av diskriminering handlar om att yrken eller sektorer med hög andel kvinnor har lägre genomsnittliga löner. Här är därför diskrimineringen i första hand riktad mot yrken snarare än specifika individer. Ett exempel som ofta uppmärksammas handlar om hur läraryrket under 1900-talet har gått från att vara ett relativt högavlönat mansdominerat yrke, till ett yrke där andelen kvinnor har ökat och lönerna minskat i förhållande till lönenivån i andra yrken.

Analysen i det här kapitlet kommer att på ett eller annat sätt beröra samtliga tre potentiella diskrimineringsformer. Den inledande analysen fokuserar på hur stor del av lönegapet i den privata sektorn som kan förklaras med ett begränsat antal variabler. Därefter utvidgas analysen till att ta hänsyn till yrkesmässig könssegregering, och i vilken omfattning detta påverkar skillnaderna i lön mellan kvinnor och män i den privata sektorn. Det är i denna del som en eventuell fördelningsdiskriminering till viss del kommer att kunna belysas.

LÖNEPÅVERKANDE FAKTORER

Skillnader i genomsnittlig lön mellan kvinnor och män beror bland annat på att det finns skillnader i sammansättning hos dessa grupper när det gäller faktorer som påverkar lönerna och hur dessa faktorer värderas på arbetsmarknaden. Utbildningens nivå och inriktning är två centrala variabler i detta avseende. En individs utbildningsnivå är direkt relaterad till individens produktivitet. När det gäller utbildningens inriktning så finns det skillnader mellan könen, vilket är en av orsakerna till hur könsfördelningen ser ut inom olika yrken. Eftersom olika utbildningar

¹¹¹ De former som beskrivs här återfinns även i forskningslitteraturen. Se till exempel *Kvinnors och mäns löner – varför så olika?*, SOU 1997:136.

¹¹² Den tidigare jämställdhetslagen har upphört som egen arbetsrättslig lagstiftning och är i stället en del av en ny diskrimineringslag (SFS 2008:567) som infördes den 1 januari 2009. Den nya lagen är sammanhållande för totalt sju olika diskrimineringsgrunder.

leder till olika yrken finns här skillnader i sammansättning mellan könen som kan förklara delar av det totala lönegapet.

Ålder och yrkeserfarenhet är två andra viktiga faktorer som påverkar individens produktivitet och lön. Det är principiellt möjligt att kontrollera för och separera effekten av ålder från erfarenhet. Lönestrukturstatistiken (SCB) innehåller tyvärr inte någon information om yrkeserfarenhet. Eftersom ålder och yrkeserfarenhet är starkt korrelerade med varandra, kan dock ålder användas som ett substitut för erfarenhet.¹¹³

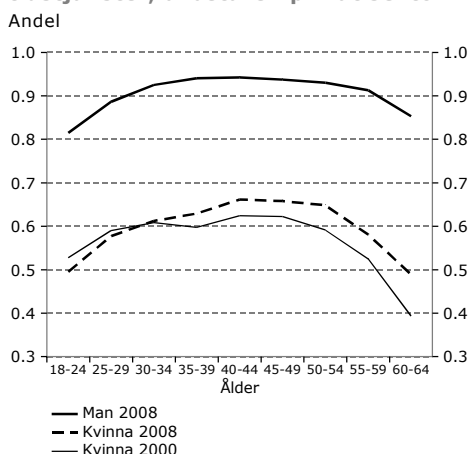
Variabler relaterade till arbetet, arbetsplatsen och i vilken region individen arbetar utgör andra viktiga faktorer som påverkar lönen. Lönestrukturstatistiken (SCB) har information om yrke, näringsgren, region och hur stor arbetsplatsen är i termer av antal anställda. Bland dessa variabler är det framför allt yrke och näringsgren som är viktiga förklarande faktorer. Ju mer detaljerad yrkesklassificeringen är, desto större del av det totala lönegapet kan förklaras. Detta medför också att om den aktuella detaljgraden är låg, så kommer en stor del av det uppmätta lönegapet mellan kvinnor och män att förbli oförklarad även om den egentligen är förknippad med skillnader i genomsnittslön mellan olika yrkesgrupper. I den aktuella analysen används 25 olika yrkesgrupper för tjänstemän och 18 yrkesgrupper för arbetare.

Etnicitet och deltidsarbete har också viss påverkan på timlönen. För gruppen utrikesfödda indikerar studier att bristfälliga kunskaper i svenska språket och brist på Sverige-specifik kunskap är en belastning för löneutvecklingen.¹¹⁴

Deltidsanställning är en annan viktig faktor som påverkar timlönen negativt. Arbete på deltid under längre perioder påverkar timlöneutvecklingen bland annat eftersom den totala arbetsinsatsen och därmed arbetserfarenheten blir lägre jämfört med någon som arbetar heltid. Inom forskningslitteraturen beskrivs förekomsten av ett "lönestraff" som en följd av att arbetet sker på deltid.¹¹⁵ Eftersom kvinnor arbetar deltid i större omfattning än män bidrar detta till lönegapet. Under perioden 1997–2008 har andelen med deltidsarbete minskat något för kvinnor. Från diagram 74 framgår att andelen heltidsarbetande i gruppen sysselsatta kvinnor äldre än 30 år har ökat för arbetare. Däremot har den minskat något för de yngsta kvinnorna i arbetarkollektivet.

Andelen heltidsanställda är högre bland kvinnliga tjänstemän än bland kvinnliga arbetare (se diagram 74 och diagram 75). Andelen kvinnliga tjänstemän som arbetar heltid är lägre i ål-

Diagram 74 Andel sysselsatta med heltidstjänster, arbetare i privat sektor

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

¹¹³ Mincer använde en transformerad variant av ålder som proxy för arbetserfarenhet. Arbetserfarenhet definierades som ålder minus antal år i skolan minus ålder vid skolstart. Se Mincer, J., *Schooling, experience, and earnings*, New York, NBER press, 1974.

¹¹⁴ Se till exempel Rooth, D. O., "Etnisk diskriminering och 'Sverige-specifik' kunskap – vad kan vi lära från studier av adopterade och andra generationens invandrare?", *Ekonomisk Debatt*, Vol. 8, 2001.

¹¹⁵ Området har en stor internationell forskningslitteratur. Se till exempel Connolly, S., and M. Gregory, "The part-time pay penalty: earnings trajectories of British women", *Oxford Economic Papers*, Vol. 61, 2009.

dersgrupperna över 29 år än i åldersgruppen 25-29 år. Andelen minskar stadigt fram till 40 års ålder och ligger därefter stabil fram till åldersgruppen 55-59 år. Som framgår av diagram 74 och diagram 75 förändras inte andelen män som arbetar heltid i någon större omfattning över åldersintervallen.¹¹⁶

Vid empiriska analyser med registerdata är oftast antalet förklarande lönepåverkande faktorer starkt begränsat.¹¹⁷ Det betyder att analysen inte kommer att kunna ta hänsyn till alla aspekter som påverkar lönen. Den del av lönegapet som inte kan förklaras av de ovan nämnda observerbara faktorerna innehåller därför spår av det som uteblivit och som är relevant för bestämningen av löner. Den oförklarade delen av lönegapet bör därför tolkas med försiktighet och inte som ett exakt mått på diskriminering.

FAKTA

Metod för dekomponering av lönegap

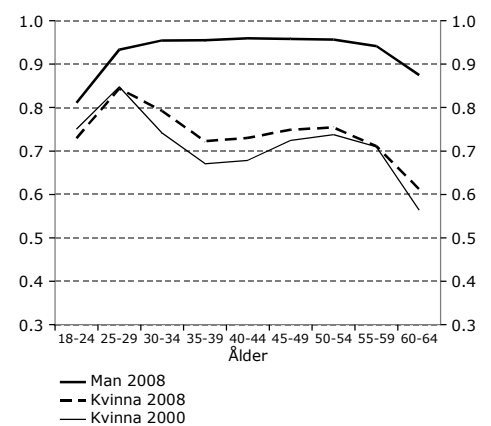
Den vanligast förekommande metoden för analys av skillnader i genomsnittlig lön bygger på en ansats av Alan Blinder och Ronald Oaxaca, som analyserar genomsnittliga löneskillnader mellan kvinnor och män. Utgångspunkten i deras analys är ett urval bestående av kvinnor och män vars löner observeras vid ett givet tillfälle. Storleken på lönerna varierar från individ till individ och mellan kvinnor och män på gruppnivå, beroende på ett antal faktorer. En del av dessa faktorer är observerbara medan andra är icke-observerbara. Med hjälp av två statistiska löne-modeller kan kvinnors och mäns löner delas upp på följande sätt:

$$Y_m = X_m \beta_m + U_m \quad (1)$$

$$Y_k = X_k \beta_k + U_k \quad (2)$$

Y_m och Y_k avser (logaritmerade) observerbara löner för kvinnor respektive män, som förklaras av ett antal observerbara faktorer och som ingår i matriserna X_m och X_k . Dessa matriser innehåller dels faktorer som är relaterade till individens produktivitet såsom utbildning och ålder, dels faktorer som är relaterade till arbetsplatsen såsom typ av arbete, arbetsplatsens storlek och region. Vektorerna β_m och β_k innehåller koefфици-

Diagram 75 Andel sysselsatta med heltidstjänster, tjänstemän i privat sektor
Andel

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

¹¹⁶ Fördelningen av mäns deltagande över åldersintervallen såg i stort sett likadan ut 2000 som 2008. För att öka läsbarheten redovisas därför inte 2000 års fördelning i diagram 74 och diagram 75.

¹¹⁷ Den empiriska analysen i det här kapitlet är baserad på lönestrukturstatistiken (SCB) för den privata sektorn över åren 1997-2008. Lönestrukturstatistiken är en årlig urvalsundersökning som utgör ett stratifierat obundet slumpmässigt urval av företag, efter näringsgren och storleksklass. Från respektive företag dras i ett andra steg individer som dessutom kopplas till socioekonomiska och demografiska uppgifter. Statistiken innehåller enbart uppgifter om individer som har ett arbete, vilket medför ett selekterat urval ur arbetskraften. Antalet observationer per år uppgår till omkring 1 100 000 individer vilket representerar ca 50 procent av antalet anställda i den privata sektorn.

enter som representerar de observerbara faktorernas marginal-effekter på lönen och ger ett mått på hur de observerbara löne-påverkande faktorerna prissätts på arbetsmarknaden. Till exempel ökar en individs lön till viss del med dennes ålder. Koefficienten framför åldersvariabeln kommer därför att representera den genomsnittliga procentuella ökningen av lönen för individer i den grupp som analyseras och som kommer av att individen blir ett år äldre.

Eftersom vissa individer har olika lön trots identiska observerbara karakteristika behöver ekvationerna kompletteras med var sin slumpterm (U_m och U_k). Slumptermerna ska betraktas som det samlade bidraget till lönen som kommer av de ickeobserverbara faktorerna. Ur ett statistiskt perspektiv betraktas dessa termer som stokastiska, vilket de till största delen inte är för individen.

Parametrarna i dessa lönefunktioner kan skattas med hjälp av minsta kvadratmetoden, vars egenskaper medför att genomsnittslönerna för kvinnor och män kan kalkyleras som en modellprognos för en man och en kvinna med respektive köns genomsnittliga karakteristika: $\bar{Y}_m = \bar{X}_m \beta_m$ och $\bar{Y}_k = \bar{X}_k \beta_k$. Strecken över variabler och matriser indikerar att det handlar om genomsnittsvärden för löner och observerbara faktorer. Detta medför att skillnaden i genomsnittlig lön kan delas upp i en förklarad del och en del som inte kan förklaras av de variabler som ingår i analysen:

$$\bar{Y}_m - \bar{Y}_k = \underbrace{(\bar{X}_m - \bar{X}_k) \beta_m}_{\text{Förklarad del}} + \underbrace{\bar{X}_k (\beta_m - \beta_k)}_{\text{Oförklarad del}}. \quad (3)$$

Uppdelningen av det totala lönegapet i två delar enligt ekvation (3) benämns **B-O-dekomponering** efter upphovsmännen Blinder och Oaxaca. Den första delen i högerledet representerar den del av lönegapet som kan förklaras av skillnader i sammansättning av de lönedrivande faktorerna. Den visar hur stort lönegapet skulle vara om kvinnors och mäns lönepåverkande karakteristika prissattes på samma sätt på arbetsmarknaden. I den här analysen sammanfaller det med den prissättning som sker för männen. Det är inte självklart att prissättningen ska ske med männens koefficienter. Det skulle lika gärna kunna vara kvinnornas, eller ett vägt genomsnitt av de båda. I den här analysen är dock utgångspunkten att männens löner är norm och att kvinnors löner avviker från denna norm.

Den andra delen representerar den oförklarade delen av lönegapet och motsvaras i den här modellen av skillnader i prissättning av de lönepåverkande faktorerna. I diskrimineringslitteraturen är det denna del som tolkas som ett mått på hur stor del av lönedifferensen som beror på lönediskriminering. Eftersom detta mått på lönediskriminering är baserat på skillnader i koefficienter mellan kvinnor och män fångar det huvudsakligen upp genomsnittliga effekter av direkt lönediskriminering och värde-

diskriminering som bygger på att kvinnors karakteristika värderas lägre än mäns. Måttet ger därför en sammanvägd bild av dessa två former av diskriminering om modellen är korrekt specificerad och inga mätfel finns i data. Däremot klarar måttet inte av att belysa potentiella effekter av fördelningsdiskriminering, vilket därför med nödvändighet hamnar i den del som betraktas som förklarad.

Referenser

Blinder, A. S., "Wage discrimination: reduced form and structural estimates", *Journal of Human Resources*, 8(4), 1973.

Oaxaca, R. L., "Male-female wage differentials in urban labor markets", *International Economic Review*, 14(3), 1973.

4.2 Lönegapets utveckling och storlek 2008

Tabell 7 innehåller en dekomponering av det totala lönegapet i en förklarad och en oförklarad del. Den förklarade delens andel av det totala lönegapet är beroende av vilka förklarande variabler som ingår i analysen. Det totala lönegapet för arbetare uppgår till 14,4 procent 2008.¹¹⁸ Med hjälp av de lönepåverkande variabler som är tillgängliga i lönestrukturstatistiken (SCB) förklaras 77 procent av lönegapet. Det lämnar kvar ett oförklarat gap på 3,3 procent.

Tjänstemännens totala lönegap är större än arbetarnas och uppgår till 21 procent. De lönepåverkande variablerna kan i det här fallet förklara 55 procent av det totala lönegapet. Detta lämnar kvar ett oförklarat lönegap om 9,5 procent.

Tabell 7 Totalt, förklarad och oförklarad lönegap för arbetare och tjänstemän i privat sektor 2008

Procent

	Totalt lönegap	Förklarad lönegap	Oförklarad lönegap
Arbetare	14,4	11,1 (77)	3,3 (23)
Tjänstemän	21,0	11,5 (55)	9,5 (45)

Anm. Värden inom parentes avser procentuell andel av totalt lönegap.

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

¹¹⁸ Eftersom skattningsarna av lönegapet kommer från regressionsanalys baserad på logaritmerade löner, kommer den uppskattade procentuella avvikelser i lön mellan män och kvinnor att vara en approximation av den faktiska procentuella avvikelser. För procentuella avvikelser under 20 procent är approximationsfelet dock marginellt.

DETALJERAD DEKOMPONERING AV FÖRKLARAT LÖNEGAP 2008

Tabell 8 presenterar en detaljerad dekomponering av den förklarade delen av lönegapet för arbetare och tjänstemän i den privata sektorn 2008.¹¹⁹ Detta innebär att varje enskild faktors bidrag till den förklarade delen kan utläsas. Ett positivt värde hos en faktor innebär att fördelningen av faktorn på kvinnor och män gör att mäns genomsnittliga lön blir högre än kvinnors genomsnittliga lön och därmed bidrar positivt till lönegapet mellan kvinnor och män. En faktor med negativt tecken innebär på motsvarande sätt att fördelningen av den observerbara lönepåverkande faktorn mellan könen bidrar till att minska lönegapet mellan kvinnor och män, vilket är det samma som att säga att faktorn isolerat reducerar skillnaden i genomsnittliga löner mellan könen.

Tabell 8 Dekomponering av förklarad del av lönegapet för arbetare och tjänstemän i privat sektor, 2008

Procentenheter (procent)

Observerade faktorer	Arbetare		Tjänstemän	
Region	-0,2	(-1,4)	-0,8	(-3,8)
Ålder	1,5	(10,4)	1,0	(4,8)
Näringsgren	3,1	(21,6)	2,4	(11,4)
Födelseland	0,1	(0,7)	0,2	(1,0)
Utbildningsnivå	0,1	(0,7)	0,2	(1,0)
Utbildningsinriktning	0,5	(3,5)	0,2	(1,0)
Arbetsplatsstorlek	0,1	(0,5)	-0,2	(-1,0)
Timplön (Ja=1, Nej=0)	0,2	(1,4)	0,2	(1,0)
Deltid (Ja=1, Nej=0)	1,6	(11,1)	0,7	(3,3)
Yrke	4,1	(28,6)	7,6	(36,1)
Förklarad lönegap i procentenheter	11,1	(77,1)	11,5	(54,8)
Antal individer (i urvalet)	510 935		693 967	

Anm. Lön avser heltidsekvivalent grundlön på månadsbasis. Värden inom parentes avser procentuell andel av totalt lönegap.

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

Som framgår är ålder, näringsgren och yrke de faktorer som enskilt förklarar den största delen av lönegapet. Yrke svarar för 4,1 procentenheter av det totala lönegapet för arbetare och 7,6 procentenheter för tjänstemän. Detta motsvarar 29 respektive 36 procent av det totala lönegapet för dessa grupper.

Regionen som individen arbetar i har också ett statistiskt samband med lönen eftersom vissa regioner (till exempel storstadsregioner) har högre lönenivåer än andra (till exempel skogsregioner). Skattningarna indikerar att regioneffekten reducerar lönegapet med motsvarande 0,2 procentenheter för arbetare och

¹¹⁹ En detaljerad dekomponering av den oförklarade delen är också möjlig. Tyvärr är dekomponeringen av den delen behäftad med ett invariansproblem som är relaterat till att valet av referenskategori är godtyckligt för grupper av dummyvariabler som ingår som förklarande variabler i modellen. Forskningslitteraturen innehåller ett flertal förslag på hur detta problem kan lösas. Inga av dessa ansatser löser dock invariansproblemet på ett problemfritt sätt. För en diskussion om detta problem se till exempel Gardeazabal, J. och A. Ugidos, "More on identification in detailed wage decompositions", *Review of Economics and Statistics*, 84(4), 2005.

drygt 0,8 procentenheter för tjänstemännen. Detta innebär att fördelningen av kvinnor och män inom olika regioner ser ut på ett sådant sätt att kvinnors totala genomsnittliga lön gynnas mer än mäns i detta avseende.

LÖNEGAPETS UTVECKLING OCH FÖRÄNDRING 1997–2008

Ovan beskrevs lönegapet mellan kvinnor och män under 2008, och i vilken omfattning de observerbara faktorerna påverkade det totala lönegapet. Här redovisas hur det totala och oförklarade lönegapet har förändrats över tiden.

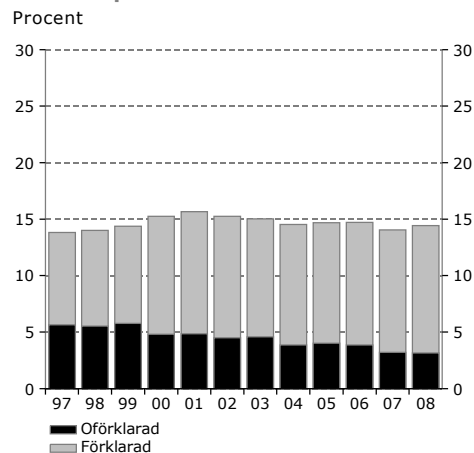
Som framgår av diagram 76 och diagram 77 har det totala lönegapet inte förändrats i någon nämnvärd omfattning under perioden 1997–2008. För arbetare ökade gapet först mellan 1997 och 2001 för att därefter minska fram till 2008. Förändringen i nivå har dock totalt sett varit liten under perioden. Tjänstemännen har dock haft en stadig minskning av det totala lönegapet under perioden från drygt 24 procent 1997 till runt 21 procent 2008.

I diagram 76 och diagram 77 representerar den svarta delen av stapeln det oförklarade lönegapet. Det är denna del som i någon mån ger ett mått på de faktiska löneskillnaderna mellan kvinnor och män och som inte kan förklaras med observerbara faktorer. För arbetare har den oförklarade delen minskat stadigt, medan den har varit mer eller mindre konstant för tjänstemännen med små hopp från år till år.

AVSNITT 4.2 I KORTHET

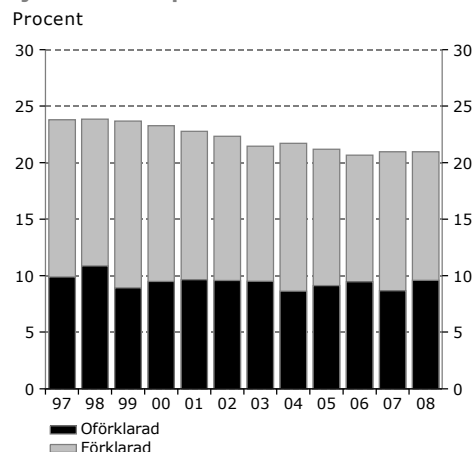
- Totalt lönegap mellan kvinnor och män uppgick 2008 till 14,4 procent för arbetare och 21,0 procent för tjänstemän. Observerbara faktorer förklarar 77 respektive 55 procent av lönegapet för arbetare respektive tjänstemän.
- Det totala lönegapet mellan kvinnor och män i den privata sektorn förändrades inte i någon nämnvärd omfattning mellan 1997 och 2008. För arbetare ökade det från 13,8 till 14,4 procent och för tjänstemän minskade det från 24 procent till 21 procent.
- Det oförklarade lönegapet har under perioden 1997–2008 minskat från drygt 5 procent till drygt 3 procent för arbetare. För tjänstemännen har det oförklarade lönegapet legat på omkring 10 procent under perioden, med små årliga avvikelser.

Diagram 76 Lönegapets utveckling, arbetare i privat sektor

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

Diagram 77 Lönegapets utveckling, tjänstemän i privat sektor

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

4.3 En könsuppdelad arbetsmarknad

Den svenska arbetsmarknaden kännetecknas av att den är yrkesmässigt könssegregerad.¹²⁰ Typiska exempel på detta utgörs av branscherna hotell och restaurang samt hälso- och sjukvård, där kvinnors deltagande är högt, och byggbranschen och gruvindustrin, där kvinnligt deltagande är lågt. Könssegregering med avseende på yrke kan bero på olika yrkesmässiga preferenser mellan kvinnor och män. Men den kan också vara ett resultat av fördelningsdiskriminering, det vill säga att kvinnor och män diskrimineras vid tillsättning av tjänster. Att särskilja dessa effekter från varandra är svårt i en statistisk analys av det slag som genomförs här. Däremot går det att beskriva vilka konsekvenser segregeringen har på den genomsnittliga lönen för kvinnor och män och i vilken omfattning observerbara faktorer prissätts olika beroende på om en individ arbetar i ett mansdominerat eller ett kvinnodominerat yrke.

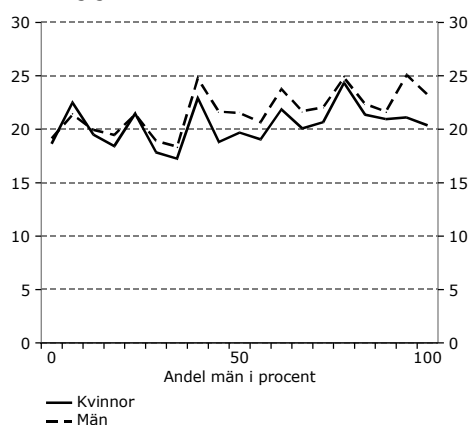
För att klassificera i vilken grad ett yrke är könssegregerat används SCB:s yrkesklassificering som finns tillgänglig i lönestrukturstatistiken (SCB). Där finns en fyrsiffrig yrkesklassificering med omkring 350 olika yrkesklasser. För varje yrkesklass har könsuppdelningen beräknats. Den används sedan som ett mått på könssegregeringsgrad på yrkesnivå. På detta sätt kan varje individ matchas med graden av yrkesmässig könssegregering som gäller i det yrke individen arbetar.¹²¹

Diagram 78 och diagram 79 visar genomsnittliga löner för olika yrkesgrupper sorterade efter andelen män i respektive yrkesgrupp.¹²² Som framgår är det tämligen stor variation och stora skillnader mellan arbetare och tjänstemän. Från diagrammen är det inte självklart att det finns ett samband mellan andelen män i ett yrke och yrkets genomsnittliga lön. Det framgår dock att kvinnors genomsnittliga löner ligger under mäns, och för arbetare ser det ut som om detta avstånd ökar med andelen män i yrket. Det är också värt att notera att yrken med höga genomsnittslöner finns representerade med både hög och låg andel män.

För att kunna studera effekterna av könsuppdelningen på lönegapet mellan kvinnor och män delas arbetsmarknaden in i tre sektorer beroende på hur stor andel män som arbetar inom ett visst yrke (se faktarutan ”Dekomponering med avseende på könssegregeringsgrad”). På det sättet kan en indelning göras beroende på om individer arbetar i ett mansdominerat, kvinno-

Diagram 78 Lön och segregeringsgrad i olika yrkesgrupper, arbetare i privat sektor

Månatlig grundlön, tusentals kronor

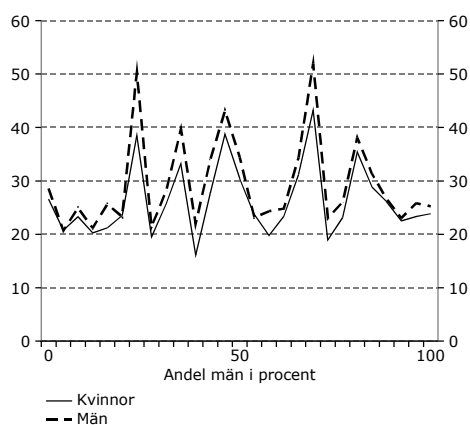

Anm. 18 olika yrkesgrupper sorterade efter andel män i procent.

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

Diagram 79 Lön och segregeringsgrad i olika yrkesgrupper, tjänstemän i privat sektor

Månatlig grundlön, tusentals kronor

Anm. 25 olika yrkesgrupper sorterade efter andel män i procent.

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

¹²⁰ Se till exempel *Den könsuppdelade arbetsmarknaden*, SOU 2004:43.

¹²¹ Vid beräkningen av könssegregeringsgrad används samtliga sektorer i ekonomin. Det vill säga, kommun, landsting och stat tillsammans med den privata sektorn har använts för att få en skattning av andelen män för respektive yrke på arbetsmarknaden. Lönestrukturstatistiken omfattar ett totalurval för den offentliga sektorn. Alla analyser och resultat i detta kapitel avser dock enbart den privata sektorn.

¹²² I diagrammen har ett mindre antal yrkesgrupper använts för att åskådliggöra skillnaderna i genomsnittlig lön mellan kvinnor och män. Det är de yrkesgrupper som ingår som förklarande variabler i regressionsmodellerna. Sambandet är dock ungefär detsamma när 350 yrkesgrupper används.

dominerat eller ett könsintegrerat yrke. Detta ger totalt tre segregeringssektorer.

FAKTA

Dekomponering med avseende på könssegregeringsgrad

Tekniken bakom B-O-dekomponeringen, som beskrevs i faktarutan ”Metod för dekomponering av lönegap”, kan till viss del användas för att ta hänsyn till och illustrera effekten på lönegapet av att arbetsmarknaden är könsuppdelad. Detta sker genom en uppdelning av arbetsmarknaden i tre sektorer beroende på om yrkena är mansdominerade, kvinnodominerade eller könsintegrerade. Om andelen kvinnor i ett yrke överstiger 66 procent betraktas yrket som kvinnodominerat och om andelen män överstiger 66 procent betraktas yrket i den här analysen som mansdominerat. I övriga fall betraktas yrket som könsintegrerat vilket totalt ger tre segregeringssektorer.

Den genomsnittliga lönen för kvinnor och män kan formuleras som ett vägt genomsnitt av medelvärdeslöner från respektive sektor, vilket innebär att:

$$\bar{Y}_m = \sum_{j=1}^3 P_{jm} \bar{Y}_{jm}, \quad \bar{Y}_k = \sum_{j=1}^3 P_{jk} \bar{Y}_{jk} \quad (4)$$

där P_{jm} och P_{jk} avser andelen män respektive kvinnor i segregeringssektor j , $j = 1, 2, 3$, och där \bar{Y}_{jm} och \bar{Y}_{jk} på motsvarande sätt representerar de genomsnittliga lönerna i respektive sektor. Det totala lönegapet mellan kvinnor och män kan därför delas upp på följande två sätt:

$$\bar{Y}_m - \bar{Y}_k = \sum_{j=1}^3 (\bar{Y}_{jm} - \bar{Y}_{jk}) P_{jk} + \sum_{j=1}^3 (P_{jm} - P_{jk}) \bar{Y}_{jm} \quad (5)$$

$$\bar{Y}_m - \bar{Y}_k = \sum_{j=1}^3 (\bar{Y}_{jm} - \bar{Y}_{jk}) P_{jm} + \sum_{j=1}^3 (P_{jm} - P_{jk}) \bar{Y}_{jk} \quad (6)$$

Det totala lönegapet kan enligt (5) och (6) delas upp i en del som beror på att det finns skillnader i genomsnittlig lön mellan könen inom respektive segregeringssektor och i en del som beror på skillnader i andelar mellan könen inom respektive sektor.

Med andra ord, den första termen i högerledet ger ett numeriskt mått på hur stor del av det totala lönegapet som beror på att de genomsnittliga lönerna skiljer mellan kvinnor och män inom respektive sektor, givet att kvinnors och mäns sektorandelar är identiska i respektive sektor.

Den andra termen i högerledet ger på motsvarande sätt ett numeriskt mått på hur stor del av gapet som är förknippat med

skillnader i andelar mellan kvinnor och män inom respektive sektor, givet att de genomsnittliga sektorlönerna är identiska för kvinnor och män. Det är denna senare del som ger ett mått på hur stor inverkan könssegregeringen har på det totala lönegapet på arbetsmarknaden i den privata sektorn.

Skillnaden mellan (5) och (6) består i hur valet av att använda manliga eller kvinnliga sektorlöner och andelar har gjorts i beräkningen. I ekvation (5) används manliga genomsnittliga sektorlöner för beräkning av inverkan på lönegapet som kommer av skillnader i sektorandelar mellan kvinnor och män, medan kvinnliga löner används i (6). Eftersom det inte är självklart vilka andelar och vilka genomsnittslöner som ska användas, beräknas effekterna för båda fallen.

Metoden som beskrivs här är en enklare variant av en mer generell ansats som bland annat beskrivs i Brown, R. S., M. Moon och B. Z. Zoloth, "Incorporating Occupational Attainment in Studies of Male-Female Earnings Differentials", *Journal of Human Resources*, vol. 15, nr 2, 1980.

Tabell 9 innehåller beskrivande statistik för de tre sektorerna som används i analysen, uppdelad på arbetare och tjänstemän i den privata sektorn. Som framgår finns det skillnader i genomsnittlig lön mellan könen både inom och mellan segregeringssektorerna. Den genomsnittliga lönen är högst för män i mansdominerade yrkesgrupper för både arbetare och tjänstemän.

Tabell 9 Beskrivande statistik för segregeringssektorerna i privat sektor 2008

	Mans- dominerade yrken	Köns- integrerade yrken	Kvinnodominerade yrken
Arbetare			
Kvinnors löner (kr)	20 887	19 065	18 528
Mäns löner (kr)	22 995	20 124	18 548
Antal kvinnor (i urvalet)	46 737	48 646	64 436
Antal män (i urvalet)	278 505	49 026	23 586
Kvinnor (%)	19,9	32,3	47,8
Män (%)	78,4	14,1	7,5
Sektorandelar (%)	60,0	19,8	20,2
Tjänstemän			
Kvinnors löner (kr)	32 501	29 721	24 068
Mäns löner (kr)	35 960	35 329	25 916
Antal kvinnor (i urvalet)	61 033	112 115	141 040
Antal män (i urvalet)	230 755	117 039	31 985
Kvinnor (%)	19,1	31,9	49,0
Män (%)	64,5	27,0	8,5
Sektorandelar (%)	44,6	29,1	26,3

Anm. Lön avser heltidsekvivalent månatlig grundlön. Bland tjänstemännen utgör andelen män 56 procent medan motsvarande siffra för arbetarna uppgår till 69 procent i den privata sektorn.

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

För tjänstemännen återfinns det största lönegapet i den könsintegrerade segregeringssektorn, där männens löner är 18,9 procent högre än kvinnors löner i genomsnitt. Däremot är det nästan ingen skillnad mellan kvinnliga och manliga arbetares genomsnittliga löner i den kvinnodominerade segregeringssektorn.

I tabell 9 framgår att 8,5 procent av de manliga tjänstemännen arbetar i ett kvinnodominerat yrke, medan motsvarande andel är 19,1 procent för kvinnor i mansdominerade tjänstemannayrken. I tabellen framgår också att antalet tjänstemän som förekommer i den mansdominerade sektorn är större än de som förekommer i den kvinnodominerade sektorn.

Om i stället fördelningen inom respektive sektor av tjänstemannayrken studeras framstår fördelningen som något mer jämn.¹²³ Andelen kvinnor i den mansdominerade sektorn uppgår till 18,8 procent medan andelen män i kvinnodominerade yrken uppgår till 18,3 procent.

Fördelningen bland arbetare är mycket skevare. Av arbetarna i kvinnodominerade yrken är 25,3 procent män medan endast 10,4 procent av arbetarna i mansdominerade yrken är kvinnor.

KÖNSUPPDELNINGENS SAMBAND MED LÖNEGAPET

Tabell 10 innehåller en dekomponering av det totala lönegapet för arbetare och tjänstemän 2008 (se faktarutan ”Dekomponering med avseende på könssegregeringsgrad”). Där framgår att en ganska stor del av det totala lönegapet kan hänföras till skillnader i andelar mellan kvinnor och män inom olika yrkessektorer och som härrör från att individen arbetar i ett yrke med hög eller låg andel män. Storleken beror dock på vilka genomsnittliga sektorlöner beräkningarna bygger på. I det första fallet (ekvation 5) bygger beräkningarna på männens genomsnittliga löner.

Tabell 10 Totalt lönegap dekomponerat med avseende på skillnader i lön och skillnader i andelar mellan kvinnor och män, 2008

Procent

	Totalt lönegap	Gap pga. skillnader i löner	Gap pga. skillnader i andelar
<i>Ekvation (5)</i>		<i>Kvinnors andelar</i>	<i>Mäns löner</i>
Arbetare	14,4	3,3 (23 %)	11,1 (77 %)
Tjänstemän	21,0	8,8 (42 %)	12,2 (58 %)
<i>Ekvation (6)</i>		<i>Mäns andelar</i>	<i>Kvinnors löner</i>
Arbetare	14,4	7,9 (55 %)	6,5 (45 %)
Tjänstemän	21,0	9,8 (47 %)	11,2 (53 %)

Anm. Procent av totalt lönegap anges inom parentes.

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

För arbetarna innebär detta att 77 procent av det totala lönegapet på 14,4 procent kan kopplas till den asymmetriska yrkesför-

¹²³ Dessa andelar erhålls med vikter för att justera för stratifieringen i urvalet vilket innebär att de inte kan erhållas direkt med de antalsuppgifter som finns i tabell 9.

delningen mellan könen. Med andra ord, om kvinnors genomsnittliga löner i respektive segregeringssektor anpassades på ett sådant sätt att de blev lika med männens genomsnittliga löner i respektive sektor fast med oförändrade andelar av kvinnor och män inom respektive sektor skulle det totala lönegapet för arbetare sjunka från 14,4 till 11,1 procent. Detta innebär att 11,1 procentenheter av det totala lönegapet beror på att kvinnor och män fördelar sig ojämnt inom de olika segregeringssektorerna.

Om i stället kvinnors genomsnittliga löner används och mäns genomsnittliga löner anpassades nedåt (ekvation 6) blir effekten av ojämn sektorsfördelning mindre. I det här fallet kan 45 procent av det totala lönegapet kopplas till en ojämn fördelning av könen inom respektive sektor. Skillnaden beror framför allt på att kvinnors genomsnittliga löner är lägre.

Resultaten indikerar dock att könsuppdelningen har en relativt stor inverkan på det totala lönegapet mellan kvinnor och män oavsett vilka genomsnittliga sektorlöner som används. För tjänstemännen framkommer en liknande bild, dock med den skillnaden att effekten av huruvida ekvation (5) eller (6) används vid beräkningen är mindre påfallande.

Resultaten i tabell 10 ger också en bild av hur stor inverkan skillnader i genomsnittlig lön mellan kvinnor och män inom sektorerna har på det totala lönegapet. Om mäns andelar anpassas och likställs med kvinnors andelar i respektive sektor med oförändrade genomsnittliga löner inom varje sektor, visar tabellens övre del att det totala lönegapet för arbetare sjunker från 14,4 till 3,3 procent. Med andra ord, 3,3 procentenheter av det totala lönegapet för arbetare beror på skillnader i genomsnittlig lön mellan kvinnor och män inom respektive sektor. Om i stället kvinnors andelar anpassas och likställs med mäns, skulle effekten av skillnader i genomsnittlig lön mellan kvinnor och män inom respektive sektor svara för 7,9 procentenheter av det totala lönegapet bland arbetare, enligt tabellens nedre del.

För tjänstemännen svarar skillnader i genomsnittlig lön mellan kvinnor och män inom respektive sektor för ca 9 procentenheter av det totala lönegapet. För tjänstemännen spelar det inte så stor roll om mäns eller kvinnors andelar används i beräkningarna.

Som framgår av resultaten tycks skillnader i andelar mellan kvinnor och män inom sektorerna ha en större relativ betydelse för det totala lönegapets storlek än skillnaderna i de genomsnittliga lönerna mellan kvinnor och män inom respektive sektor. Detta beror delvis på att de genomsnittliga lönerna skiljer mellan sektorerna och ökar med andelen män.

LÖNEGAPET INOM RESPEKTIVE SEGREGERINGSSEKTOR

Tabell 11 redovisar lönegapet för arbetare och tjänstemän för respektive sektor dekomponerat i en förklarad och en oförklarad del. För arbetare är det totala lönegapet mindre ju större andelen

kvinnor är i yrket: det totala lönegapet är 9,2 procent i mansdominerade yrken men ungefär noll i kvinnodominerade yrken.

Tabell 11 Lönegap efter segregeringssektor för arbetare och tjänstemän, 2008

Procent

	Totalt	Förklarat	Oförklarat
Arbetare			
Mansdominerade yrken	9,2	4,1	5,1
Könsintegrerade yrken	4,8	2,2	2,7
Kvinnodominerade yrken	-0,1	-0,9	0,8
Tjänstemän			
Mansdominerade yrken	8,8	-3,4	12,2
Könsintegrerade yrken	13,7	2,0	11,6
Kvinnodominerade yrken	5,6	0,9	4,6

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

I kvinnodominerade arbetaryrken är den genomsnittliga lönen marginellt högre för kvinnor än för män. Det skenbart jämna löneläget i kvinnodominerade yrken döljer dock att kvinnors observerbara karakteristika egentligen skulle motivera en knapp procentenhets lönegap (-0,9) till kvinnornas fördel. Det finns därmed ett ungefär motsvarande oförklarat lönegap (0,8) till mäns fördel som kommer av skillnader i prissättning av observerbara karakteristika. Sammantaget handlar det dock om mycket små effekter som ligger under en procentenhet i absoluta termer, för både den förklarade och oförklarade delen.

För tjänstemännen framkommer en annan bild. Här är det den könsintegrerade yrkessektorn som visar den största genomsnittliga löneskillnaden, och 85 procent av denna skillnad kan inte förklaras av de lönepåverkande faktorerna som ingår i analysen. Detta är ett genomgående drag för tjänstemännen där små andelar av respektive lönegap kan förklaras. I den mansdominerade sektorn är bidraget från de observerbara faktorerna till och med negativt, det vill säga till kvinnornas fördel. Kvinnors observerbara karakteristika kan alltså i sig motivera att deras löner i genomsnitt skulle överskrida mäns löner med 3,4 procent. Det finns dock ett oförklarat gap på 12,2 procent som vänder det relativa löneläget. Sammantaget dominerar den oförklarade delen vilket leder till ett totalt lönegap om 8,8 procent.

DETALJERAD DEKOMPONERING AV FÖRKLARAT LÖNEGAP INOM RESPEKTIVE SEKTOR

Tabell 12 redovisar dekomponeringar av de förklarade lönegapen som presenterades i tabell 11 och visar respektive faktors bidrag till det förklarade lönegapen i respektive segregeringssektor för arbetare och tjänstemän. Här framgår att de olika faktorerna påverkar arbetare och tjänstemän mycket olika och att variationen mellan sektorerna är mycket stor. Den totala effekten på lönegapet som kan förklaras av observerbara lönepåver-

kande faktorer uppgår till –3,4 procentenheter för tjänstemän i den mansdominerade yrkessektorn. Detta resultat drivs till största delen av region, utbildningsnivå och yrke som verkar för högre löner bland kvinnor än bland män.

För arbetare i den mansdominerade yrkessektorn står yrke och näringsgren för de största delarna av det förklarade lönegapet på 4,1 procent mellan kvinnor och män.

I kvinnodominerade yrken uppgår det förklarade lönegapet för arbetare till –0,9 procentenheter, det vill säga de observerbara faktorerna skulle motivera att kvinnliga arbetares snittlön överskred manliga arbetares snittlön med en knapp procentenhet. Detta förklaras framför allt av skillnader i sammansättning när det gäller ålder, födelseland, näringsgren och yrke.

Tabell 12 Detaljerad dekomponering av förklarad del av lönegapet för arbetare och tjänstemän i privat sektor 2008
Procentenheter

Faktor	Mansdominerad		Könsintegrerad		Kvinnodominerad	
	Arb.	Tj.m.	Arb.	Tj.m.	Arb.	Tj.m.
Region	0,1	-1,2	-0,1	-0,5	0,1	-0,1
Ålder	0,3	1,8	0,5	1,3	-0,6	-1,6
Näringsgren	2,1	-0,1	0,0	-0,1	-0,3	0,3
Födelseland	0,1	0,2	-0,2	-0,1	-0,6	-0,1
Utbildningsnivå	-0,0	-2,0	0,0	0,2	0,0	0,5
Utbildningsinrikt.	0,9	-0,2	-0,4	-0,0	-0,2	0,5
Arbetsplatsstorlek	-1,0	-0,5	0,2	-0,4	0,1	0,1
Timplön	0,0	0,1	1,0	0,0	0,3	-0,3
Deltid	0,2	0,1	1,1	0,6	0,5	0,3
Yrke	1,4	-1,6	0,1	1,0	-0,2	1,3
Totalt	4,1	-3,4	2,2	2,0	-0,9	0,9

Anm. Värdena är avrundade till en decimal.

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

Ett generellt drag som framkommer i tabell 11 och tabell 12 är att de förklarande variabelernas samlade effekt på lönegapet är lika stora i procentenheter för arbetare och tjänstemän (2,2 respektive 2,0 procentenheter) i den könsintegrerade yrkessektorn. I de mansdominerade och kvinnodominerade yrkessektorerna har de samlade effekterna av de förklarande variabelerna olika tecken även om de i absoluta termer ligger på ungefär samma nivå. De observerbara faktorernas bidrag till detta framkommer delvis i tabell 12.

I den kvinnodominerade yrkessektorn förklarar de observerbara faktorerna relativt lite av lönegapet. För arbetarna beror det huvudsakligen på att lönegapet totalt sett är litet i den sektorn. För tjänstemännen är lönegapet dock mycket större men kan sammantaget inte förklaras i någon större utsträckning av de observerbara lönepåverkande faktorerna. Detta beror till stor del på att sammansättningseffekterna för ålder och yrke motverkar

varandra. Åldersammansättningen minskar gapet medan fördelningen över yrken i denna yrkessektor ökar lönegapet.

I den könsintegrerade yrkessektorn förklarar de observerbara faktorerna i stort sett lika mycket i procentenheter räknat för arbetare och tjänstemän, det vill säga ca 2 procentenheter. Lönegapet är dock avsevärt mycket större för tjänstemän vilket innebär att enbart omkring 15 procent av gapet kan förklaras i detta fall. För arbetarna är motsvarande siffra 45 procent. För tjänstemännen är det ålder och yrkessammansättningen som står för huvuddelen av det förklarade gapet, medan det för arbetarna är timlöneanställningar och deltidstjänster som bidrar mest.

LÖNESKILLNADER MELLAN MANSDOMINERADE OCH KVINNODOMINERADE YRKESSEKTORER

En annan viktig aspekt relaterad till yrkesmässig könssegregering handlar om huruvida individens karakteristika ”prissätts”, det vill säga belönas, på ett annat sätt i mansdominerade yrken än vad som sker i kvinnodominerade yrken. Detta kan analyseras genom att studera genomsnittliga löneskillnader mellan de mansdominerade och kvinnodominerade segregeringssektorerna för respektive kön och undersöka hur stor del som kan förklaras av observerbara faktorer. Det som återstår som oförklarat skulle i det här fallet vara ett mått på hur stor den genomsnittliga ”premien” är för en man eller en kvinna, av att arbeta i ett yrke som är mansdominerat jämfört med ett som är kvinnodominerat. Eftersom en potentiell förekomst av värdediskriminering huvudsakligen slår mot yrket snarare än mot individen skulle den här typen av analys indikera hur det ser ut för män respektive kvinnor och om ”premien” skiljer dem emellan.

Tabell 13 presenterar genomsnittliga skillnader i lön mellan mansdominerade och kvinnodominerade yrken för kvinnor och män, uppdelade på arbetare och tjänstemän. Kvinnliga tjänstemän tjänar i genomsnitt 26,4 procent mer i mansdominerade yrken än i kvinnodominerade yrken. 80 procent av denna skillnad kan förklaras av skillnader i observerbara faktorer. Motsvarande förhållande gäller även för manliga tjänstemän. Det förefaller därför som om en relativt stor del av skillnaderna i lön kan förklaras av observerbara faktorer, men att drygt 5 procentenheter av lönegapet återstår som oförklarat för tjänstemän i den privata sektorn. Resultaten antyder att det finns en ”premie”, som uppgår till drygt 5 procentenheter för tjänstemännen. Där emot går det inte utifrån dessa resultat att hävda att denna ”premie” skiljer sig mellan kvinnor och män.

Tabell 13 Totalt, förklarad och oförklarad lönegap mellan den mansdominerade och kvinnodominerade yrkessektorn i privat sektor, 2008

Procent

	Totalt	Förklarad	Oförklarad
Kvinnor			
Arbetare	12,1	3,0 (25 %)	9,1 (75 %)
Tjänstemän	26,4	21,1 (80 %)	5,3 (20 %)
Män			
Arbetare	21,4	7,2 (34 %)	14,2 (65 %)
Tjänstemän	29,7	23,8 (80 %)	5,9 (20 %)

Anm. Procentuell andel av total differens ges inom parentes.

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

För arbetarna framträder en något annorlunda bild. Kvinnliga arbetare tjänar i genomsnitt drygt 12 procent mer i ett mansdominerat yrke än i ett kvinnodominerat yrke. Endast 25 procent av denna skillnad kan förklaras av observerbara faktorer.

Resultaten för manliga arbetare är delvis snarlika de för kvinnliga arbetare. Den huvudsakliga skillnaden är att den totala löneskillnaden mellan de som jobbar i den manligt dominerade sektorn och de som jobbar i den kvinnligt dominerade sektorn är större, drygt 21 procent. Endast 34 procent av denna skillnad kan förklaras av de observerbara faktorerna som ingår i analysen. Resultaten ger en indikation om att de observerbara lönepåverkande faktorerna i genomsnitt prissätts högre i mansdominerade än i kvinnodominerade yrken och att detta är speciellt framträdande för arbetare i den privata sektorn. För arbetare antyder resultaten dessutom att det skulle kunna finnas en skillnad i ”premie” mellan kvinnor och män i detta avseende, vilket innebär att män i genomsnitt tjänar mer på att arbeta i ett mansdominerat yrke än vad kvinnor gör.

AVSNITT 4.3 I KORTHET

- Arbetsmarknaden för den privata sektorn kännetecknas av könssegregering med avseende på yrke. För arbetare är lönegapet störst i mansdominerade yrken (9,2 procent) och minst i kvinnodominerade yrken (-0,1 procent). För tjänstemän är lönegapet störst i den könsintegrerade yrkessektorn (13,7 procent).
- Genomsnittliga löner är högre i mansdominerade än i kvinnodominerade yrken. För kvinnor och män i arbetarkollektivet uppgår den totala skillnaden till 12 respektive 21 procent. Endast 25 respektive 34 procent av dessa skillnader kan förklaras av observerbara faktorer.
- För tjänstemän är skillnaden i genomsnittlig lön mellan mans- och kvinnodominerade yrken 26 respektive 30 procent för kvinnor respektive män. Hela 80 procent av dessa differenser kan förklaras med observerbara faktorer.

4.4 Effekter av låglönesatsningen på lönegapet

Som beskrevs i tabell 9 i avsnitt 4.3 präglas den svenska arbetsmarknaden av en yrkesmässig könsuppdelning. Detta är en viktig faktor bakom förklaringen av det totala lönegapet mellan kvinnor och män i den privata sektorn. Därtill är segregeringsgraden i någon mån relaterad till den genomsnittliga lönen genom att den i viss utsträckning ökar med andelen män i yrket.

Med syfte att skapa en lönemässig utjämning mellan mansdominerade och kvinnodominerade avtalsområden drev LO lönekrav med låglöneprofil under avtalsrörelsen 2007. I detta avsnitt undersöks i vilken omfattning de resulterande låglönesatsningarna påverkade det oförklarade lönegapet för arbetarkollektivet.

LO-FÖRBUNDENS KRAV INFÖR AVTALSRORELSEN 2007

Syftet med LO-förbundens krav var att skillnaderna i genomsnittlig lön mellan kvinno- och mansdominerande yrken skulle minska. Kvinnodominerade avtalsområden skulle tilldelas ett större löneutrymme med hjälp av höjda minimilöner, jämställdhetspottar och påslag i kronor snarare än i procent. I diskussionerna inom LO intog IF Metall en avvisande hållning till en modell med jämställdhetspottar. I stället fördes diskussioner om att höja minimilönerna generellt. Det blev också det krav som IF Metall tillsammans med flertalet industriförbund gick in i avtalsrörelsen med.

I avtalsförhandlingarna för 2007 enades dock LO-förbunden om att kräva en särskild jämställdhetspott. Rent konkret formulerades den som en insamlingsmodell. Varje avtalsområde skulle ha rätt att kräva en extra pott som stod i proportion till andelen kvinnor inom respektive avtalsområde som hade en lön lägre än 20 000 kronor per månad. Om alla kvinnor i ett avtalsområde hade en lön under 20 000 kronor skulle potten uppgå till högst 205 kronor per månad per heltidsanställd, under varje avtalsår 2007, 2008 och 2009. Eftersom fördelningen av potten generellt skulle gå till lågavlönade i avtalsområden som domineras av kvinnor skulle lågavlönade kvinnor i genomsnitt få proportionellt mer i löneökning än män.

UTFALLET AV AVTALSFORHANDLINGARNA 2007

En viktig del av LO:s samordning bestod i att industrin skulle förhandla först och vara normerande för övriga LO-förbund. Eftersom IF Metall fick igenom 85 procent av sina krav blev normen för övriga LO-förbund 85 procent av utgångskraven.

Utfallet av avtalsförhandlingarna inom LO med avseende på låglönesatsningen med jämställdhetspotten kom dock att utformas på olika sätt för olika förbund. Inom den privata sektorn var det framför allt handelsanställdas förbund, hotell- och re-

staurangfacket samt fastighetsanställdas förbund som fick ett utfall av LO:s samordning för lågavlönade grupper. Dessa är också exempel på förbund där fördelningen av löneutrymmet inklusive värdet av jämställdhetspotten har bestämts i det centrala avtalet.

Det finns också centrala avtal där fördelningen av jämställdhetspotten inte har bestämts, till exempel Svenska Pappersindustriarbetareförbundets avtal med Skogsindustrierna. Där reglerar avtalen hur pottorna ska beräknas men själva fördelningen sker lokalt, vilket medfört variation i utfallen.

Facken inom industrin yrkade inte på någon jämställdhetspott utan ansåg att höjda minimilöner även skulle innebära en höjning av kvinnolönerna. Utfallet av 2007 års avtalsrörelse resulterade också i kraftigt höjda minimilöner.¹²⁴

Som framgår av beskrivningen finns det stor variation i utfallet av jämställdhetspottar. Fördelningen har i många fall skett lokalt vilket gör att en analys av dess effekter blir mer komplicerad. Den exakta tillämpningen av jämställdhetspottarna är svår att överskåda eftersom det inte finns mycket information om fördelningen på lokal nivå. Att separera effekterna av jämställdhetspotten och höjda minimilöner skulle därför vara svårt eftersom en del jämställdhetspottar har fått en utformning som liknar minimilöners. Det blir därför den totala genomsnittliga effekten av avtalsförhandlingarnas utfall på lönegapet som studeras i detta avsnitt.

LÅGLÖNESATSNINGENS FÖRVÄNTADE EFFEKT PÅ LÖNEGAPET

Eftersom låglönesatsningen framfördes av LO-förbunden koncentreras analysen i det här avsnittet på satsningens genomsnittliga effekter på lönegapet för arbetarkollektivet. Låglönesatsningen innehöll framför allt två komponenter som påverkade lönegapet: jämställdhetspotten och höjda minimilöner.

Jämställdhetspottarna var tänkta att verka i flera dimensioner. Dels skulle löneskillnaderna mellan kvinnor och män påverkas totalt sett inom arbetarkollektivet, dels skulle lågavlönade yrken med hög andel kvinnor gynnas. Därmed reduceras skillnader i värdering av observerbara lönepåverkande faktorer. I det senare fallet kommer lönen i kvinnodominerade yrken direkt att förbättras, vilket i sig gynnar kvinnors löner mer totalt sett eftersom fler kvinnor än män påverkas. Givet observerbara faktorer och oförändrad prissättning av mäns karakteristika på arbetsmarknaden kommer jämställdhetspottar att minska den oförklarade delen av lönegapet.

Höjda minimilöner påverkar också prissättningen av de observerbara lönepåverkande faktorerna för de med lägst lön. Detta medför att lönegapet mellan kvinnor och män kan påverkas. Arbetarkollektivet som helhet utgörs till största del av män. En-

¹²⁴ För en analys, se *Lönebildningsrapporten*, 2007.

ligt lönestrukturstatistiken (SCB) var omkring 70 procent av arbetarna i privat sektor män 2007 och 2008. Gruppen arbetare med lön upp till den första lönedecilen, det vill säga de 10 procent lägst avlönade arbetarna, har dock inte samma könsmissiga fördelning som gruppen arbetare i sin helhet. Här visar det sig att kvinnor är i knapp majoritet med omkring 55 procent 2007 och 2008. Detta i sig indikerar att kvinnor som grupp i någon mån skulle kunna ha gynnats mer av de höjda minimilönerna.

Tabell 14 visar andelen kvinnor i olika sektorer och totalt för privatanställda arbetare under 2006. Det var det som gällde inför avtalsförhandlingarna 2007. Den andra kolumnen visar andelen kvinnor med en grundlön lägre än 20 000 kronor. Denna ger en indikation om vilken sektor som potentiellt skulle kunna gynnas mest av jämställdhetspotterna. Utvecklingen av det totala lönegapet framgår av de tre sista kolumnerna. Det totala lönegapet minskade med 0,7 procentenheter mellan 2006 och 2007, från 14,7 procent till 14,0 procent, för att 2008 åter öka med 0,4 procentenheter. Förändringen av det totala lönegapet beror i stort av förändringar i sammansättningen av de grupper som analyseras. Den observerade förändringen säger därför lite om hur lönegapet mellan kvinnor och män har förändrats av låglönesatsningen.

Förändringen av det oförklarade gapet är mer intressant eftersom förändringar i prissättning av lönepåverkande faktorer, som till exempel utbildning och ålder, huvudsakligen visar sig i denna del. Här framkommer att det oförklarade lönegapet inledningsvis sjönk, möjligtvis som en reaktion på utfallet av avtalsförhandlingarna och därefter var kvar på en oförändrad nivå mellan 2007 och 2008.

Tabell 14 Andelar och lönegap efter näringsgren, arbetare

Procent

Sektor	Andel kvinnor 2006	Andel kvinnor <20 000	Löne-gap 2006	Löne-gap 2007	Löne-gap 2008
Tillverkning	20,6	14,5	7,8	8,4	8,2
Bygg	2,4	1,4	15,4	14,3	19,7
Parti/handel	50,7	45,2	11,5	10,6	10,4
Hotell/restaurang	60,9	56,2	5,8	5,5	5,7
Transport	10,3	6,3	4,8	4,4	3,3
Hälso- och sjukvård	74,9	65,2	0,7	-0,4	0,7
Totalt	30,4	25,1	14,7	14,0	14,4
Oförklarat lönegap	-	-	3,9	3,2	3,2

Anm. Andel kvinnor <20 000 avser den procentuella andelen av en sektor som utgörs av kvinnor med en grundlön under 20 000 kronor.

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

De förändringar i totalt och oförklarat lönegap som framkommer av tabell 14 representerar den samlade effekten av jämställdhetspott, höjda minimilöner och marknadsmässiga löneförändringar som påverkade lönegapet mellan kvinnor och män

under 2007 och 2008. Siffrorna visar inte hur låglönesatsningen isolerat påverkat lönegapet.

SKATTAD EFFEKT PÅ OFÖRKLARAT LÖNEGAP

För att i detalj undersöka hur stor inverkan låglönesatsningen 2007 hade på det oförklarade lönegapet för arbetare i den privata sektorn och huruvida den eventuella effekten fanns kvar 2008 kan regressionsanalys användas.

FAKTA

Skattning av genomsnittlig effekt av låglönesatsningen på totalt lönegap mellan kvinnor och män

Eftersom det är komplicerat att fastställa hur varje avtalsområde lokalt har tillämpat avtalsutfallet för de lågavlönade, är det nödvändigt att i stället söka låglönesatsningens genomsnittliga effekt på det totala lönegapet för arbetare.

Då en viktig del av LO:s ursprungliga krav riktades mot avtalsområden med hög andel lågavlönade kvinnor fokuseras här på just denna grupp och i vilken omfattning avtalsrörelsen 2007 påverkade lönegapet för arbetare.

Lönestrukturstatistiken (SCB) innehåller information om vilket yrke individen arbetar i. Med hjälp av en variabel som anger procentuell andel kvinnor med lön under 20 000 kronor inom det yrke individen arbetar, skulle löneeffekter baserad på denna variabel kunna beräknas för kvinnor och män. En låglönesatsning som riktar sig mot kvinnor skulle därför gynna grupper (yrken) med hög andel lågavlönade kvinnor. Det var på det sättet jämställdhetspottens insamlingsmodell ursprungligen var utformad.

Med statistisk regressionsanalys skattas effekten av låglönesatsningen separat för män och kvinnor. Därefter beräknas hur kvinnors genomsnittliga löner relativt männen har påverkats. Den statistiska lönemodellen definieras på följande sätt:

$$Y = X\beta + \gamma G + U, \quad (7)$$

där Y avser (logaritmerad) observerbar lön som förklaras av ett antal observerbara lönepåverkande faktorer och som ingår i variabelmatrisen X . Därtill kommer variabeln G som representerar den procentuella andelen kvinnor med en lön lägre än 20 000 kronor per månad, som gäller för det yrke där en given individ arbetar.¹²⁵ Genom att skatta parametrarna (β, γ) i ekva-

¹²⁵ För att ta hänsyn till den icke-linjära relationen mellan effekten på lönegapet och procentuell andel av kvinnor med grundlön lägre än 20 000 kronor införs även variabeln G i kvadrat. Detta är potentiellt viktigt eftersom det är rimligt att anta att effekten på lönegapet kommer att variera beroende på hur stor andelen lågavlönade kvinnor är inom ett visst avtalsområde. Variabeln G är därmed egentligen en vektor i ekvationerna (7)–(10) och innehåller den kvadratiske termen. Den kvadratiske termen har dock uteslutits från framställningen för att förenkla framställningen.

tion (7) separat för kvinnor och män kan den genomsnittliga effekten av låglönesatsningen på lönegapet för arbetare approximativt skattas på följande sätt:

$$\bar{Y}_m - \bar{Y}_k = \bar{X}_m \beta_m - \bar{X}_k \beta_k + \underbrace{\gamma_m \bar{G}_m - \gamma_k \bar{G}_k}_{\text{Låglöneeffekt}}, \quad (8)$$

Ju högre värde variabeln G antar för ett givet yrke, desto lägre är den genomsnittliga lönen i det yrket som helhet. En variabel med denna konstruktion kommer därför i en regressionsanalys att generera en koefficient som indikerar en negativ inverkan på den totala genomsnittliga lönen ju högre värde G antar. Det här gäller oavsett om någon låglönesatsning genomförts eller ej. Detta kontaminerar därför den eftersökta effekten på lönegapet som i (8) kallas "låglöneeffekt".

Denna kontaminering skulle kunna reduceras genom att skatta ekvation (8) året före låglönesatsningen infördes. Skattningen kommer då inte att innehålla några spår av den genomförda låglönesatsningen eftersom någon sådan inte genomförts ännu. Skattningen $(\gamma_m \bar{G}_m - \gamma_k \bar{G}_k)$ kommer i stället att vara ett utslag av tillhörigheten till gruppen, en så kallad kontaminerings-effekt. Den eftersökta effekten av låglönesatsningen på lönegapet kommer därför att vara differensen mellan skattningen från 2007 respektive 2008 och kontaminerings-effekten från 2006. Det är alltså variabelns förändrade effekt på genomsnittslönen och hur detta skiljer mellan kvinnor och män som ger en bild av låglönesatsningens effekt på lönegapet. Denna strategi fungerar under förutsättning att kontaminerings-effekten är konstant över tiden, åtminstone över den tid som analyseras här (2006–2008). Effekten av låglönesatsningen på lönegapet under 2007 och 2008 i den privata sektorn kan därför formuleras på följande sätt:

$$\Delta_{2007} = (\gamma_m \bar{G}_m - \gamma_k \bar{G}_k)_{t=2007} - (\gamma_m \bar{G}_m - \gamma_k \bar{G}_k)_{t=2006} \quad (9)$$

$$\Delta_{2008} = (\gamma_m \bar{G}_m - \gamma_k \bar{G}_k)_{t=2008} - (\gamma_m \bar{G}_m - \gamma_k \bar{G}_k)_{t=2006} \quad (10)$$

De skattade effekterna från regressionsanalysen presenteras i tabell 15. De visar att låglönesatsningen, allt annat lika, reducerade det oförklarade lönegapet med ca 1,5 procentenheter 2007, jämfört med 2006 och 0,9 procentenheter 2008 jämfört med 2006. Dessa effekter ska inte läggas ihop för att få den totala effekten, utan beskriver hur den relativa lönesättningen för kvinnor och män har påverkats av låglönesatsningen jämfört med 2006, där 2006 i det här sammanhanget kan betraktas som ett basår. Detta medför att effekten av låglönesatsningen försvaga-

des något mellan 2007 och 2008. Mer precist innebär detta att de genomsnittliga lönerna för kvinnor inte ökade i samma omfattning relativt männen under 2008. Effekten av låglönesatsningen på det oförklarade lönegapet sjönk således tillbaka med omkring 0,6 procentenheter mellan 2007 och 2008.

Tabell 15 Effekten av låglönesatsningen på det oförklarade lönegapet, 2007 och 2008 för arbetare i den privata sektorn

Procentenheter

	Effekt
Påverkan på förändringen av oförklarad lönegap 2006–2007 (Δ_{07})	1,5
Påverkan på förändringen av oförklarad lönegap 2006–2008 (Δ_{08})	0,9

Källor: SCB och Konjunkturinstitutet.

De exakta orsakerna till att effekten på det oförklarade lönegapet av låglönesatsningen minskade mellan 2007 och 2008 kan inte fastställas inom ramen för den här studien. Däremot finns det ett antal tänkbara orsaker.

En möjlig bidragande förklaring är att antalet kvinnor med lön under 20 000 kronor minskar från år till år, vilket innebär att de genomsnittliga förändringarnas effekt på lönegapet blir lägre. En sådan statistisk effekt kan dock inte förklara hela effektminskningen mellan 2007 och 2008.

Eftersom en stor del av den slutliga tilldelningen och fördelningen av låglönesatsningen skedde lokalt, är det troligt att tillämpningen av tilldelningen har varierat från plats till plats. Eftersom vi inte känner till hur tidsprofilen för tillämpningen ser ut kan vi därför inte utesluta att avvikelser över tiden bidrar till skillnaden i effekt.

Det är också möjligt att det uppstår kompenserande marknadskrafter när lågavlönade får högre procentuell löneökning än övriga. Att låglönesatsningarna innebär löneförhöjningar hos vissa grupper och individer kan föranleda kompenserande lönekrav hos andra. Det är också möjligt att företagen i sina interna lönerrevisioner vill öka även andra gruppers och individers löner, om det är viktigt för personalpolitiken att vissa relativa löneförhållanden upprätthålls av incitamentsskäl.

Det kan också vara struktureffekter som bidrar till skillnader i effekt mellan åren. Det finns studier som hävdar att nyanställda i vissa sektorer har kommit in på lägre löner än de män som har lämnat dessa sektorer, och att denna skillnad inte varit så stor för kvinnor under 2007.¹²⁶ I avsnitt 4.2 framkom att det totala lönegapet ökade något mellan 2007 och 2008 samtidigt som det oförklarade lönegapet totalt sett var oförändrat. Det betyder att en större andel av det totala lönegapet kunde förklaras av de

¹²⁶ Detta resonemang förs i rapporten *Ett år med jämställdhetspotten – En delrapport från Handels, Handelsanställdas förbund, 2008*.

faktorer som ingick i analysen. Detta leder till slutsatsen att strukturella effekter verkade till kvinnors nackdel i lönegapstermer. Potentiellt skulle detta kunna ha haft en inverkan på lönere-lationen mellan kvinnor och män hos de lägst betalda arbetarna.

AVSNITT 4.4 I KORTHET

- Syftet med låglönesatsningen 2007 var att minska skillnaderna i genomsnittlig lön mellan mansdominerade och kvinno- dominerade yrken.
- Det totala lönegapet sjönk mellan 2006 och 2007 från 14,7 procent till 14,0 procent för att året därefter åter öka till 14,4 procent..
- Det oförklarade lönegapet sjönk från 3,9 procent till 3,2 procent mellan 2006 och 2007. Mellan 2007 och 2008 var det oförklarade lönegapet oförändrat.
- Skattningarna visar att låglönesatsningen från 2007 års av- talsrörelse reducerade det oförklarade lönegapet med 1,5 procentenheter från 2006 till 2007. Effekten på lönega- pet minskade med 0,6 procentenheter mellan 2007 och 2008. Den sammanlagda effekten mellan 2006 och 2008 uppgick därmed till 0,9 procentenheter.